Рік X. Р. 1901 кн. V. Т. XLIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

X Jahrgang. 1901, V B. B. XLIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 1 (14). VII. 1901.

Зміст XLIII тому.

Inhalt des XLIII Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

ОЛ. П. СТОРОЖЕНКО.

Причинки до характеристики його творчости.

НАПИСАВ

Іван Стешенко.

I.

Сьвіжо вийшло 25 років по смерти відомого нашого письменника Олексія Петровича Стороженка.

Чверть віку — не малий, звісно, речинець для оцінки діяльности автора, для вияснення вдачі та значіння його творчости. На жаль, багато обставин, неприхильних для розвою історії української літератури в Росиї, відбились сумно і на студийованню творів Стороженка; культурно-історичної життєписи його нема, кореспонденцию його не зібрано[1]), ґенеза його творчости не вияснена вповні і нарештї — мало вистудийовані його твори викликають низьку важних, обовязкових для розвязання питань.

А між тим хист Стороженка геть не звичайний: творчість його носить сліди працї дійсного митця, повна дійсної вроди; зміст його творів зачерпнено з коштовного джерела історично-побутового та духового життя народу, і, в додаток, митецьки сполучені — форма та зміст згаданої творчости глибоко перейняті щирими почуттями то журби, то радости то захвату.

---

[1]) Приємним виїмком з сього погляду являєть ся частина переписки Стороженка, уміщена д. Комаровим у 3-ий книжцї „Кіев. Старини“ за сей рік.

Такий численний комплекс художних елементів у творах Стороженка, вилитий в бездоганній українській мові, робить їх високими по цінности, здатними робити великий естетичний вплив і через те, конче, цілком вартими уваги історії літератури. Все се в купі стає тим важнійшим стімулом для розгляду питань, звязаних з студиованнем творів Стороженка, що дотеперішні розвязання сих питань містять у собі суперечности та дезорґанізованність по самим елементарним пунктам. Розгляд названих суперечностей та можливе вказанне вірнійшої вихідної точки для зрозуміння творчости нашого письменника — отсе й наша мета та завданнє. Не можна сказати одначе, щоб виконаннє його мало для себе цілком вдячний ґрунт у численности материялів. Брак листів письменника робить в роботї кожного дослідника неминучу прогалину в тім місцї, де малюєть ся особа автора і вказуєть ся її вплив на творчість його.

Що до Стороженка, то ся хиба де-що зменшаєть ся, бо в творах його роскидано риси, які виразно малюють його особу що до фільозофічних та социяльних поглядів — але про те брак листів дає себе почувати дуже прикро. Не малюючи иньших важних сторін у психічному обличчі писателя, дослідник без неї не може зробити цілком певними і тих рис, які він виводить з розглянених ними творів. У него бракує, так сказати, документів на попертє свого осуду.

Вимовившись таким чином, ми попильнуємо зробити можливо повну характеристику особи Стороженка на підставі його творів і потім уже перейдемо до аналїзу останнїх, де ґрунт для вислїду більше вдячний. Подамо перш за все зверхні факти з життя Стороженка. Предки його належали до старинного козацького роду на Українї, що грав ролю в рухах XVII в. [1]). Один із Стороженків (Іван) одержав на кінцї XVII в. від Мазепи маєтність у Полтавщині, а нащадки його придбали иньші маєтности, що стали потім економічною підвалиною для отримання ними дворянства. Наш писатель, Олексій Петрович, народив ся 1805 р. в Полтавщині; батько його служив реґістратором у канцеляриї Румянцева і мав ще другого сина — Миколу. Про дитячі часи Олексія Петровича невідомо сливе нїчого, ми лише знаємо, що його віддано було вчитись в одну

---

[1]) „Стороженки" — фамильная запись — Кіев. Старина 1894, т. VIII.

з петербургських військових шкіл і що 1824 року[1]) він вступив уже до війська. З сього року починаеть ся для автора мандрівне походне життє, про яке він сам каже таке: „тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там як оддали на службу, так і пішов не по своїй волі мотаться по сьвіту, як то перекотиполе, що вітер носить по степах: котисся, котисся, поки не зупинить тебе доля, або не притопче лихо. Хоч і лучалось мені де-коли навідуваться в рідну Україну, так і довго-ж то спочинеш під теплим її крилом?“ [2]).

Невважаючи на такі примусові тиняння, Стороженку одначе доводилось богато їздити по Україні, а се дало йому змогу прекрасно вивчити українську мову та придивити ся до етноґрафічних прикмет народа. Що ся змога істнувала в дійсности, сьвідчать слова самого письменника про те, як йому „— частенько доводилось, клопотавшися ремонтом, кидатись туди-сюди по Вкраїні, до кінських табунів“ [3]). А що Стороженко підчас сих роз'їздів, як і при мандруваню з полком по Україні, пильно знайомив ся з народньою психікою, хоч би з боку її творчости, та збирав спомини про минуле своєї родини, про се проречисто кажуть ріжні факти. На се натякає зміст нарисів „Стехни ріг“, „Матусине благословення“ і етноґрафічних його оповідань. Про те-ж сьвідчить і збираннє Стороженком уривків леґенд про Марка та власні його слова, що оповіданнє про Немировську різанину „переказано мені ще 1825 року, підчас пробування нашого полку в Немирові — сліпим 98-річним попом“ і т. и.[4]). Про те-ж, нарешті, каже факт подорожі Стороженка в Катеринославщину до запорожця Коржа, наслідком чого явились „Споминки про Микиту Леонтєвича Коржа“ і т. и.

З сих мандрівок Стороженко встряв у турецьку компанію, де був ранений 1829 року під Журжею і одержав ордер сьв. Георгія. Вернувши ся з сього походу, він пішов у новий похід проти Поляків 1831 року, потім 1849 р. ходив проти Угрів, а після того швидко зовсім лишив військову кариєру та вступив

---

[1]) Див. „Переписку Стороженка“, ст. 276.

[2]) Основа 1861 г. Закох. чорт, ст. 14.

[3]) Основа 1861, N. 9, Матусине благословення, стр. 41. З сього-ж факта про ремонтерство Стороженка видко, що він служив у кавалєрії, що каже й Огоновський, хоч і на підставі непевного по свойому біоґрафічному значінню оповідання „Вуси“; див. також Переписку Стороженка, ст. 276.

[4]) Передмова до Марка Проклятого вид. 1879 р., ст. IV—V.

на службу до київського ґенерал-ґубернатора Бібікова. Служив він „чиновникомъ для особливыхъ поручень“, визначав ся хистом слідчого і був у Бібікова в ласці. Се видко хоча-б з того, що 1853 року Стороженко був ще при ньому, тоді вже мінїстрі внутрішнїх справ, переїхавши значить з ним до столиці.[1])

В 60-х роках ми бачимо Стороженка у Вільні, в штаті відомого Муравйова;[2]) тут він між иньшим співробітничав у реакцийному „Вѣстнику Западной Россіи“. Вийшовши на пенсию, Стороженко оселив ся в своїм маєтку Брестського повіта Гродненської ґубернії, де й жив до смерти.[3]) Бувши вже на пенсиї він служив маршалкомта головою з'їзду мирових посередників до кінця свого віку. Для характеристики життя Стороженка і в сей останнїй період його ми також не маємо жадних відомостей. Знаємо лише, що він хорів на аневрізм серця, отриманий від контузиї під Журжею, та крім иньшого займав ся садовиною. Вмер він 6-го падолиста 1874 р. і похований біля свого маєтку, але в Берестю. Смерть його була досить траґічна, — він провалив ся на містку біля свого хутора, ліг і більше не вставав.[4]) Могила Стороженка стоїть на міськім гробовищі: „коло самої церкви, під затінком чудового каштану“, на невеликому горбку лежить „огорожена залізними гратами чавунна плита, під якою покоють ся тлінні останки незабутнього Олексія Петровича. На плиті простий випуклий напис: брестський маршалок, дійсний статський совітник Олексій Петрович Стороженко. 6-го падолиста 1874 р.“[5]) Гробовище з могилою Стороженка лежить все-таки дуже близько від його хутора, що „расположенъ въ очень миленькой мѣстности — кругомъ зеленѣющіе луга, а по нимъ раскиданы тамъ

[1]) Два епізода з слідчої діяльности Ол. Петр. Стороженка Кіев. Ст. 1884, кн. 12, ст. 727.

[2]) Сей факт недавно хотїв обіяити в Кіев. Ст. д. А. С., називаючи думку, що Стороженко був одним „з ближчих співробітників ґр. Муравйова в Вильнї в епоху 1863 р.“ — нї на чім не „основаннымъ мнѣніемъ“. Віримо, що Стороженко не був у Вильнї 1863 року, — але ж хіба се виставляє його иньшою людиною, ніж ми його знаємо? Хіба не досить того, що Стороженко гамував повстання Поляків 1831 року і „працював“ у Вильнї в відомому напрямі в 1864 роцї? Ми думаємо, що цїлком досить і того.

[3]) Сей маєток „Горішин“ у Петрова (Оч. ист. укр. лит. XIX ст. ст. 211) і самого Стороженка зветь ся ще „Тишин“.

[4]) На могилѣ Ал. Петр.-Стороженка — Кіев. Старина 1885, кн. 8, ст. 731.

[5]) ibidem; у Петрова чомусь стоїть 7. падолиста замісць 6-го (див. ст. 211 Оч. ист. укр. лит. XIX ст.) — (оріґінал цитати по российському).

и сямъ группы деревьевъ; на право отъ мызы виденъ форпостъ, одинъ изъ многихъ, окружающихъ крѣпость“. По словам самовидця, сей хутір (мыза) Горишин мав 1885 року сумний видогляд пустки; що з ним тепер, за браком відомостей, сказати неможливо, хоча сліди упадку завважались на хуторі і тоді вже.

Зазначивши важнійші факти зверхньої біоґрафії Стороженка, попильнуємо тепер намалювати можливо повно психічний його образ. Материялів, що дотикають ся сього пункта, поки-що сливе нема: головнійшим джерелом наших відомостей у сім напрямі служать самі твори письменника. З них ми можемо витягти поодинокі риси субєктивної вдачі, що досить виразно про те виявляють як социяльні так і фільософсько-етичні погляди автора. Але перш за все ми не можемо не навести фактів, що характеризують чисто-формальні прикмети психіки Стороженка і сьвідчать про дотепність його натури. Для сього є досить докладні відомости, переказані особами, зацікавленими нашим письменником. Так один з його біоґрафів переказує, що Стороженко був талановитий музико-віолончелист, скульптор і рисовник, що він за праці по скульптурі одержав від Академії штук медаль, а за проєкт памятника Нестору літописцю — степень художника.[1]) До сих кебет треба ще долучити літературний його хист і тоді виясниться ся, яку роскішну квітку видавала з себе психіка Стороженка з формального боку. Окрім того, як вояк, наш письменник відзначав ся хоробростию, на що вказує одержана їм на війні нагорода — орден Георгія; а коли згадати, що Стороженко „сгибалъ двугривенные и носилъ на гору 10 пудовъ“,[2]) то до вказаних вище рис його особи прилучають ся далеко не звичайні нові — що малюють його справжним запорозьким „лицарем“.

Переходячи до вияснення материяльного боку його психіки, ми обминаємо питання про погляди Стороженка на сїмю: в творах своїх він не дає материялів для міркування про такі погляди і через те наші гадки з сього приводу були-б більше ніж бідні. Більше успіху можемо ми чекати від розгляду иньших поглядів Стороженка і перш за все социяльних. В сему напрямі інтересно визначити психіку його, яко заступника відомої социяльної кляси an sich і потім в відносинах до иньших громадських верств.

---

[1]) Предисловіе къ „Марку-Прокл.“ вид. 1879 г. ст. VI.
[2]) ib. ст. VII.

По социяльному становищу, Стороженко був дворянин і до того дворянин 20-х років сього віку. Основною социяльно-економічною тенденциєю того часу був, звістно, крепацький устрій, давній та старезний в Великоросиї, юридично-молодий, але не меньш дужий в Україні. Все більший розвій крепацьких відносин мусів, звістно, відбитись і на психіцї ріжних социяльних ґруп, виробляючи з них психо-фізичні індивідуальности. Виробились такі ґрупи, як крепацька маса, сливе феодальне дворянство і слабка ще тоді буржуазия. Взаємини між сими ґрупами характеризувались клясовими їх поглядами, що накладали міцне тавро на кождого социяльного індивідуума. На економічному ґрунтї селянин ворогував з дворянином, сей з селянином, а буржуа і з тим і з другим. Західно-европейські ідеї та християнська гуманність мягчили жорсткість тогочасної власти дідичів над людьми, але проте й найбільш поступові люде лишались тими-же душовладцями, тільки більш-меньше мнягкими та сердечними. Стороженко не міг, звістно, позбутись всемогучого впливу епохи, — се можна сказати й a priori.

Питаннє може бути лише таке, чи був він ворогом крепацтва і коли нї, то як він ставив ся до селянства при тогочасному економічному устрою. Для відповіди на се у самого Стороженка маємо досить численний материял, хоч і не цілком придатний для вияснення всїх боків питання. Проте справі багато мусять помогти анальоґії з фактів, які маємо вже в літературі.

Характеризуючи социяльні думки Стороженка, ми мусимо перш за все вказати очевидну його журбу з поводу нерівного поділу економічних дібр і вигід, що з них випливають. Описуючи в однім місци приготовання до панського бенькету, наш письменник каже: „яких потрав, закусок, лигомин і напитків не було на тих столах? Що тільки милосердний Господь сотворив за-для цілого сьвіта, то усе там склалось до купи за-для одних тільки панів“.[1])

Подібних радикальних фраз у Стороженка більше не стрічаєть ся, але й сеї єдиної, розумієть ся — при иньших її не противних, цілком досить на те, щоб про клясову психіку Стороженка скласти позитивну думку. Коли наш письменник і не був демократом, то в усякому разї не був і типовим дворянином

---

[1]) Марко Проклятый изд. 1879, стр. 75.

свого часу. Він не належав до тої звичайної тодї маси дворян, що по виразу Котляревського

> Людім льготи не давали
> І ставили їх за скотів.

Стороженко стояв вище над сї пани, — він селянству спочував цїлковито.[1]) Спочуттє до селян виведене нами з наведеної фрази Стороженка, не дає ще, звістно, права приписувати йому анті-крепацьких тенденций, але при розглядї иньших деталїв социяльних поглядів письменника служить досить добрим знаменом. Не безпідставно можна покладати, що прихильність до народа буде вихідною точкою в відносинах його до иньших социяльних ґруп і специяльно до самого дворянства. І, як побачимо нижче, ся думка знаходить собі потвердженнє. З ріжних місць у творах Стороженка видко, що він остро карав своїм словом як історичне дворянство (польське), так і сучасне йому (российсько-українське) і що всї його симпатиї були цїлком на боцї крепацької маси.

„З давнїх часів, колись на Вкраїнї, — говорить в однім місци Стороженко, — були люде, що не признавали над собою нїякої власти. Кождий з них мав старшого за ворога, рівного за брата, бо в тій рівнї поважав самого себе, власну самоістність, а меньших мав за бидло, порох, сьміттє. Усе, що Господь щедрою рукою розсипав по сьвіту, усе те побачили-б у їх палацах, а кругом тих палаців неприкритиї халупи, обідраний, голодний і холодний люд. Усе добре і чуле, чим надїля Господь чоловіка, даючи йому серце і душу, усе те в них заплило глеєм чванства, ганьби і ненатлї. І як то чудно усе в них зложилось і перекорилось: проповідували вольность, непідлеглость, а тим часом чухрали батогами свою-ж таки шляхту. Палили слободи, вибивали народ тисячами і плакали над їх б е з г о л о в і є м. Строїли манастирі, костели, а душі свої губили у тяжких гріхах. На втїху собі стріляли, палили і вішали людей, без вини карали, без заслуги награждали, для своєї користи переганяли на лембик чоловічі слези, трудовий піт і кров, щоб з відра добути хоч одну краплю золота. Хоч би увесь сьвіт з людьми вверх дном

[1]) Се тепер потверджуєть ся його кореспонденциєю. Про байку свою „Кури та собака“ Стороженко каже (стр. 271): „вилилась вона на папір у той час, як сьвята правда переважила віковічню неправду (1860 р.) і зачарований люд з бидла знов став людом.

[2]) Основа — 1862, кн. 2, Голка, ст. 11

перевернув ся, тільки-б їм було добре, тільки-б усе робилось по їх волї, як їм схотїлось".

З сього уступу, здаєть ся, зовсім ясно видко, о скільки глибоко пятнує Стороженко старинний економічний устрій та виявляє спочуття до народу, вірно звучи тогочасний його стан „безголовєм".

Але коли наведене місце присьвячено тільки маґнатам, то може бути закид, що з неґативних відносин до маґнатів не можна ще виводити думку про надужиття тогочасного звичайного панства і що, значить, Стороженко при антипатиї до маґнатів міг все таки прихильно ставитись до польських панів взагалї. Але иньше місце з оповідання Стороженка розбиває такі ілюзиї цілковито. „Жид хотів був — каже письменник[1]) — доганяти пана Цибульського, щоб пожалїть ся... Та і з жалоби тієї нічого-б не вийшло, бо слава Богу, село було казенне". От як би панське, то сунув би економу дукат або два, то він би, за той шлафрок, всю громаду одчухрав би канчуками, та ще звелїв би пити і жидівську горілку, хоч би вона була самий чвирь". З сього видко, що до історичного дворянства Стороженко ставить ся вповнї неприхильно.

Але в нашім минулім лихо діяло народови не одно дворянство: в нього були вірні економічні слуги Жиди. Міркуючи по сказаному вище, ся остання ґрупа також не мусїла користуватись прихильностю Стороженка і на се ясно вказує иньше місце в тому-ж оповіданню.

Наш письменник каже:[2]) „і чортяка не вигадав їм нічого луччого, як панські хлопи. Узяв майонток на оранду, одсипав пану з гури, та й забирай людей з худобою, з шкурою — роби з ними, що схочеш — хоч живцем їж, хоч жили з них тягни. Знатне було колись життє Жидам, так урвалась їм нитка".

Але неприхильність Стороженка до економічної полїтики дворянства було-б не зовсїм докладно сконстатовано, коли-б ми не вияснили поглядів його на сучасне йому российське дворянство. Без сього могло-б здаватись, що до польської шляхти письменник наш ставить ся не щиро і сторонничо, що нелюбов його до Поляків, як нациї, примусила згустити фарби і при обмальованню їх, як економічної ґрупи. Дійсно-ж сього нема цїлком. Про безсторонність Стороженка можна по части гадати і на підставі вище

[1]) Основа, 1862, N. 4. Кіндрат Бубненко-Швидкий, стр. 52.
[2]) Ibid., стр. 52—3.

наведеного, коли малюючи польських маґнатів, він підкреслив, що останні „чухрали батогами свою-ж таки шляхту“, а не тільки український нарід, як можна було-б ждати в разї його сторонничости. Але подані Стороженком образи сучасного йому не польського дворянства думку про щиріссть вище вказаних його поглядів підперають непорушно. Цїнним з сього погляду материялом служить для нас оповіданнє „Прокіп Іванович“, уміщене в другій частинї „Українських оповідань“. Даючи тип доброго пана, Стороженко для більшого ефекту вдаєть ся до такої антітези: „які тепер пани? кат зна на що попереводились! Нї він тебе не зрозуміє, нї ти його! за цїлїсїнький рік і разу не лучить ся його й побачить і прибіжить з Петенбурха, ухопить грошенят, та й знов у Петенбурх. Та ще чортяка їх навчив в карти грати: програв, що в закромах, та й продає, що має ще вирости на той рік. Знай, пише до управителя — присилай грошей, а той і дере і цупить і канючить, не з кого, як з своїх-же людей. Де-коли, кажу, хоч і приїде на кільки там днів, то й не ходи до його: тільки на поріг, так зараз тебе лахиза й жене в контору... А в конторі яку тобі пораду дадуть?... вилають та в три вирви й проженуть“ [1]). Додавши до сих слів піднесений в другім місцї факт, що „пани обиждають своїх людей“ [2]), ми маємо ясний образ відносин Стороженка до сучасного йому дворянства. Сї відносини були неґативними і цїлком гармонїювали з вище наведеними словами його, де висловлювалось спочуття до всїх безталанних на сїм сьвітї і особливо до крепаків.

Одначе симпатиї до останнїх ще не означають протеста против самого інституту крепацтва; через те важно виясненити позитивний бік поглядів Стороженка на сучасний йому социяльно-економічний устрій. Отже студиюваннє творів Стороженка не дає жадної підстави казати, що він ставив ся до крепацького інституту ворожо — швидче маємо материял до протилежного виводу. Так, описуючи патриярхальні відносини кріпаків та панів, що на „кат зна що попереводились“, Стороженко покликує: „Сьвята була старовина!“ [3]) Таке величання кріпацької старовини коли й не виявляє в авторі його бажання затримати названий социяльний інститут на вічні часи, то в усякому разї і не вказує небажання мирити ся

[1]) Укр. опов. Ол. Стороженка — ч. 2, 1863 г. ст. 7, 8.
[2]) Ibid. стр. 9.
[3]) Укр. опов. Ол. Стороженка — ч. 2, стр. 9.

з ним. Автор дитирамба вихваляє „сьвяту старовину" себ то признає нормальність кріпацтва, але з обмеженнями. Сї обмеження мусять складатись з патриярхальних відносин між двома протилежними клясами, себ то „підданції" мусять ввічливо підлягати наказам своїх державців, а сї — гречно їм наказувати, задаючи прочухана в разї непослушности. Власне такий ідеал і малює Стороженко в образї дорогого йому доброго пана, кажучи про нього устами Грицька Ключника таке: „нема вже теперечки таких панів, як колись були! От хоч би й наш покійний пан — пошли йому, Господи, царство небесне! — на всю губу паном був, а між нами, простим людом — рідним батьком!" Далї малюеть ся портрет ідеального пана: „до старого пана хоч в ночі було, приходь — вислухає тебе ласкаво й пораду дасть, і чого попросиш, надїлить. Не цурав ся він і нашого товариства — було прийде на весїлє і на хрестини та відкинувши панство, гуляє з нами — було й випє собі на здоровля, так що молодицї і дївчата візьмуть його на руки і віднесуть у будинок. А лучалось, як було за що, то й вибє; а трапить ся яке ледащо, то й прожене" [1]).

Нам здаєть ся, що більшої патриярхальности в відносинах вигадати трудно! Але не трудно також бачити з сього, що і в критицї кріпацтва головним стімулом для Стороженка були не антикріпацькі тенденциї, а сполучена з тою патриярхальностию гуманність.

Не звістно, як поводив ся сам Стороженко з своїми селянами, бо й він був лише „наїзжаючим" паном, хоч і другого, певно, типу, але що у нього було спочуттє до народньої маси, се ми вже могли бачити з теоретичних його міркувань. Є одначе відомости, що можуть осьвітити і активний бік того спочуття, хоч і не до власних „підданців" Стороженка. Описуючи бір під „Основою", куди „міщане й чернь, ударивши лихом об землю, сходять ся відвести душу і задавить горе свого бездоля" [2]), й будучи самовидцем таких збориц, Стороженко каже: „ідеш було, дивисся, дивисся та й не втерпиш: вилїзеш з тарантасу і підійдеш до якого небудь товариства; „хлїб та сіль, люде добрі, скажеш; „спасибі" відкажуть і просять: сїдайте, не погребайте хлїбом божим!"... Сядеш, було, до гурту, випєш корячок горілки, з'їси шматок сала, побалакаєш, свого

[1]) Ibid. ст. 7—8.
[2]) Закох. чорт, стр. 14. Основа 18, 61, 12.

додаси веселого слова. Боже милий, як же то вони дякують!"[1]). Нема що й казати, о скільки симпатичні такі відносини до пригнобленої маси; від них віє щирим почуттям добрости та гуманности; але, звістно, сї почуття, глибокі самі по собі, мало вартні в таких випадках як описаний: вони проявляють ся, так сказати, принагідно, не хитаючи самих основ згаданого селянського бездолля. Таким же певно кольором легкости визначались відносини Стороженка і до власних селян. Через свої мандрування, він навіть не міг бути тим „добрим паном" і обмежував ся, певно, одною журбою про неможливість зробити щось для своїх кріпаків. Може якісь документи дрібнійше осьвітлять сї питання, але ледви вони можуть дійсно змінити характеристику Стороженка, як ідеольоґа кріпацтва.

Клясові погляди особи впливають і на полїтичні її погляди, хоч і не визначають близше форми самої полїтичної дїяльности — і Стороженко іллюструє сю думку, як не можна лїпше. Полїтичні його погляди, дійсно, о стільки очевидні, що їх можна зазначити двома-трьома рисами, тим паче що й означеннєм їх займались уже наші попередники. Розглядаючи громадську психіку інтелїґентних Українців 60-х років, Пипін каже, що „Стороженко избралъ дѣятельность о с о б а г о рода, не показывавшую въ немъ особеннаго политическаго и общественнаго развитія"[2]). Другий дослїдник, торкнувшись дїяльности Стороженка в „Вѣстнику Западной Россіи", завважав, що „она вызвана была послѣднею польскою смутою и отличается ч и с т о - п о л и ц е й с к и м и воззрѣніями на нее"[3]). Не багато можна додати до сих резюме учених і, згоджуючи ся з ними, ми зробимо тільки кілька уваг.

Перш за все, що брак полїтичного розвою у Стороженка був конечним наслїдком його клясової психіки: являючись заступником засад патриярхальности в межах кріпацької маєтности, Стороженко природно мусїв перенести сї засади і в сферу держави. По друге те, що в державній полїтиці Стороженко кидав навіть свою звичайну гуманність: се іллюструєть ся слїдчою його дїяльностию і власне звістними з сфери останньої епізодами. Ми маємо на увазї той звістний факт, як Стороженко, для відшукання винуватого в переступі, напоїв підозреного ромом, розчулив його і таким інквізицийним заходом вирвав у нього

[1]) Ibid. стр. 15.
[2]) Ист. слав. лит. Пипина і Спас. I т. 378, вид. 1879.
[3]) Очерки укр. лит. 19 ст. Петрова, стр. 227.

признаннє своєї провини[1]). Таких випадків у Стороженка було, певно, не мало і кількість їх, звістно, не важна: значнє тут тільки те, що гуманність Стороженка цілком віддаєть ся в жертву державній політиці, в сфері якої він міг допускати такі зневажання особи, як от в означеному епізоді. Бачучи се все, мимоволї завдаси питання: о скількиж справжнею і глибокою була та гуманність Стороженка взагалї, і чи не являла ся вона лише плятонїчною лірикою сентіментальности з самою поверховою вдачою? Відповідь на се запитаннє ми затримаємо і поки що підемо далї.

В звязку з клясовою психікою, як її наслїдок, стоїть і форма фільозофічних поглядів особи, тільки в одних сей звязок примітнїйший, у других заплутанїйший. Що до Стороженка справа стоїть ясно: він цілком був овочем своєї кляси, що ми її погляди описали вище. Про те материялу для означення фільозофічних його поглядів є омаль і про них прийдеть ся балакати не багато. Перше всього завважимо, що метафізичних питань наш письменник у своїх творах не торкав ся зовсїм, ми знаєм тільки етичні його думки. Що до останнїх, то факти дозволяють нам завести Стороженка до кола прихильників „добролюбства“. Так в одному місцї він каже:[2]) „не сирота той, подумав я, кого Бог надїлив чулим серцем і теплою душею. Наплодять вони тому чоловікови д о б р и х діл, як добрих діточок — буде кому доглeдїть і втішить на старість, буде кому і після смерти справити по йому добрі поминки“. Взагалї Стороженко надає величезне значіннє „добрим“ ділам; слово „добрий“ у нього на кожному кроцї — ergo його „добролюбство“ не викликає сумнївів. Інтересно лише аналїзувати його розуміння про добро і, підставивши реальне його значіннє, означити його істоту. Остання, як можна бачити з полїтичних кроків Стороженка, не великої вартости, і се виходить із його теориї щастя, під яку цілком може підійти все життє нашого письменника. „Нї, панове, по мойому — говорить Стороженко, той т і л ь к и щасливий, хто другому не завидує — а дякує Бога за те, що він йому послав, той кого Господь благословив на добрі діла, що роскинулись вони по сьвіту і т. д. Не той щасливий, що сам натріскаєть ся і виспить ся, а той, що й другого нагодує і заспокоїть, бо у такого і душа буде не голодна“[3]).

[1]) Два эпизода, ст. 729. К. Старина 1884, кн. 12.
[2]) Кіндрат-Бубненко, стр. 69. Основа 1862, кн. 4.
[3]) Скарб, ст. 22. Основа 1861, кн. 12.

Вдовольненнє своїм становищем і вельми елементарна ласка до ближнього — от основи етики Стороженка, досить таки поверхової. Вона наказує безталанній людині не прагнути змін і в кращому разї користувати ся добрістю людей, яких було й є занадто омаль. А при таких умовинах чи се вдовольнення не смерть, і психічна й материяльна в купі? Розумієть ся. Але Стороженко сеї хиби в своїй етиці завважити не міг і через те в данім випадку показав ся типічним заступником кріпацько-патриярхальних тенденций. Той-же ґрунт відбив ся і на релїґійних поглядах нашого письменника: вони були, о скільки ми знаєм, досить шабльонові. Натяк на се дає в однім місци сам Стороженко. Кажучи з приводу Сьвятих Гір (за Ізюмом) він завважав в увазї: „сьвятими горами того зовуть ся, бо ще з давних часів християнства там спасались у печерах пустельники. Ще недавно панї Патьомкина відновила одну церкву, висїчену у скелї, і манастир. Нехай їй Бог милосердний за се воздасть, що вона добрим людям бажа. Для другого не богато-б вийшло з сього жадання користи, а для неї буде надто“ [1]). Про те в своїй релїґійности, Стороженко не доходив до утріровки і не обмежував ся, очевидячки, одною зверхностию ортодоксиї: пересади сьвятош знаходили в ньому справедливого ганьбителя. „Як бачу — каже він — вона хоч і відьма, та меньш робить лиха людям, як ті, що сьвятош удають“ [2]).

Ми таким чином розглянули розумовий та волевий бік особи нашого письменника і бачимо, що над рівень своєї кляси він не виходив радикально; торкнемось тепер емоцийональних рис його вдачі. Елементарних його почувань ми займати не будемо, тим паче, що знайомий Стороженка малює його людиною з „теплим серцем“ [3]). Піймем віри останньому і пошукаємо складнїйших його емоций. Такою була ріжнородна його любов до родини — України, чи як би сказали тепер — українофільство. Факт останнього визначаєть ся дослїдниками за Стороженком, і є тільки несталість в розумінню самого ступня родинолюбства нашого письменника. Так автор замітки, що резюмує зміст та значіння творчости Стороженка, гадає, буцїм вона була „результатомъ болѣе стихійнаго націонализма въ немъ, чѣмъ проявленіемъ

1) Закох. чорт, ст. 34-5.
2) Ibid. ст. 35.
3) Марко Прокл., ст. VI.

идейности" [1]). Підставою для такого виводу д. В. Н. служить те, що „Стороженко не только не выходитъ въ своихъ повѣстяхъ за предѣлы старинныхъ (?) пріемовъ творчества въ духѣ анекдотическаго изображенія разныхъ сторонъ нашей жизни, но даже и этнографическія черты Малороссіи воспроизводитъ въ какомъ-то романтически - сказочномъ освѣщеніи, не смотря на то, что къ началу 60-хъ годовъ въ малорусской литературѣ уже ясно обозначилось другое теченіе, болѣе приближенное и къ темамъ соціально-бытовымъ въ народной жизни и къ воспроизведенію этой жизни въ реальныхъ образахъ".

Не кажучи про ступінь справедливости сього аналїзу творів Стороженка, що ми обміркуємо в другім місцї, вся виписана тірада, навіть в разї її вірности, цілком не може, на нашу думку, служити підставою для накидання Стороженкові більше стихійности, ніж ідейности — в його українофільстві.

Весь характер стихійности її автор містить лише в тому, що наш письменник писав у другому лїтературному родї, ніж се було в 60-х роках — та й усе! Але хіба се може щось довести в його не-ідейности, як українофіла? Ми думаєм, що анї трохи — так само, як і ниньки, для сього сьвіта не має жадного значіння те, в якому родї пише автор, аби його твори випливали з почуття привязання до свого краю і йому не перечили. Не вже-б ми стали тепер обвинувачувати в неідейнім українофільстві патріотів-гумористів і письменників, що малюють інтелїґенцию, а не народ? Думаєть ся, що ледви. Неможливо через те допускати такої гадки і про Стороженка, коли за його ідейність незвістно нїчого з якогось иньшого джерела. Що-ж тичить ся питання про стихійність та ідейність в привязанню до свого краю, то ми надаємо далеко більше значіннє першій, ніж другій, бо вона служить непорушною підставою для останньої і певнїйше виключає можливість залишання одиницею рідного ґрунту. Сьвідомість (ідейність), конче потрібна для члена певної нациї, бо надає стихійности більшу означеність, але самі інтеллєктуальні відсини до інтересів нациї, без любови до останньої, виявляють чи малу хитливість. Ся ідейність, або як висловлюєть ся В. Н. „прочно обоснованные принципы въ идеѣ народности" [2]), як комплекс розумових елєментів, може залюбки замінитись другим,

[1]) Кіев. Старина 1899 кн. 12. „Памяти А. П. Стороженка", ст. 122. В. Н.

[2]) Кіевск. Ст., 1899, кн. 12, ст. 122.

таким-же комплексом і тоді інтереси питомої нациї, не підтримані любовю до останньої, можуть поступити місце інтересам иньшим. Не так із привязаннєм стихійним, що відзначаєть ся, як все стихійне, незломністю і, як відомо з історії, може творити справжні подвиги. А що Стороженко, навіть при стихійній істоті його українофільства, приніс певну користь свому народови, то ми могли-б і не вдавати ся в дальші міркування; але маючи на увазі супротилежний погляд иньших, попильнуємо показати, що в українофільстві Стороженка єсть і ідейність. Для сього розглянемо взагалі елементи українофільства нашого письменника, кермуючись знов таки його творами.

Стороженко, як ми сказали, любив Україну і перш за все її природу. Описуючи останню, він в одному місци вимовляє такі типічні слова: „куди не глянь, усе тебе чарує, привітає, усе тобі всьміхаєть ся. Здаєть ся, сама рідна мати наша Україна вийшла тобі назустріч: то спогляне на тебе горячим серцем, то притулить ся пахучим холодком із темного лїсу, то промовить піснею, то озоветь ся соловейком, жайворонком; то неначе ґраєть ся з тобою: затурчить у вухо горлицею, залоскотить тихесеньким вітерцем. Так тобі весело, так легенько, мов у раю!“ [1]) і т. д. Трудно не бачити в сих словах горячої любови автора до рідної природи, попадаючи на лоно якої він почуває себе так „легенько, мов на крилах тебе підняло.“ [2]) Трудно також не визнати за нашим письменником і любови до української народньої поезиї, що твори її він так ревно розшукував і про неї висловив ся таким чином: „наша чудова українська врода, нагріта горячим полуденним сонцем, навіва на думи насіння поезиї й чар. Як пшениця зріє на ниві і складаєть ся у копи та скирти, так і воно, те насіннє, запавши у серце і думку, зріє словесним колосом і складаєть ся у народні оповідання і леґенди.“ [3])

Не викликає також сумнїву і любов Стороженка до минулого України, як XVII так і XVIII віку.

Як видко із спогадів про Коржа, а також із ріжних уваг Стороженка до своїх творів, він інтересував ся историєю України і виніс із сих студий одушевленнє рідним козацтвом.[4]) Через се, де він зачіпає останнє, всюди любов його до минулого прискає самими блискучими фарбами. Кажучи про ми-

---

[1]) Закох. чорт, — і його вірш „Україна“ в Листуванні ст. 300.
[2]) ib. ст. 19.
[3]) ib. ст. 40.
[4]) Див. його „Переписку“ ст. 300—1.

нуле, Стороженко в одному місци просто вигукує: „яка то наша гарна старовина була! Що то за люде, що то за люде були в нас під ту велику руїну!“[1]) На иньшім місци він одушевляєть ся завзяттєм тих старинних людей, що їм і огнем не можна допекти і, згадуючи для прикладу про скараннє Наливайка[2]), каже, що Запорожці живуть „по писанію“, — „не водють ся з жінками, бють ся з бусурманом і боронють віру православну.“[3]) Оповіданнє про мандрування запорожця по скасуванню Січі Стороженкові „уразило серце, важко засмутило душу і т. и.“[4]) Оповіданнє про Січ і її руїну (у Споминках про Коржа) перейнято також очевидною журбою, — одно слово, українолюбство Стороженка що-до минулого не викликає жадного сумніву.

Такимже палким українофілом являєть ся він і що до сучасного йому питомого життя, що розвивалось на той час, перед сотвореннєм самостійної літератури. Стороженко знав, певно, старе для нас, але сучасне йому українське письменство — Котляревського, Гулака і т. и., — на се є вказівка у знайдених нами відомостях, але се не так і важно. Важніш для нас знати, як дивив ся Стороженко на творчість на рідній мові, — про се, ми знаємо мало, але значне, — власне кажучи про відносини його до творів Квітки. По думці Стороженка, останній „збив собі з своїх повістей такий міцний човен, що до віку вічного буде плавать по плюгавій річці Леті“.[5]) Високу повагу до згаданих повістей наш письменник виявив і на ділї: він побажав познайомити з ними російську публику і переклав декілька творів Квітки на російську мову. Відомий потім факт зносин Стороженка з Гулаком-Артемовським і нарешті співробітництво в „Основі“, діячів якої він теж поважав,[6]) бо присьвячував їм свої повістки, — все се сьвідчить про безперечне співчуттє Стороженка до сучасного йому українського письменства. Будучи таким чином одним з небагатьох діячів українського національного відродження, оточений такими патріотичними впливами, які виходили в 60-х роках з табору „Основи“, Стороженко мусїв плекати і спільні з ними поривання що до будущини України. Істота сих бажань всїм відома: оживленнє славного минулого

[1]) Марусине Благосл. ст. 51 Основа 1861, 9.
[2]) Закох. чорт, ст. 28.
[3]) ib. ст. 24.
[4]) ib. ст. 20.
[5]) ib. ст. 14.
[6]) Переписка Стороженка ст. 293, див. епітет „наші“.

України на духовній та матеріяльній підставі, поступово, звісно, поліпшеній відповідно вимогам часу. Цілком ясний натяк на таке невмираннє України також маємо ми у творах Стороженка. Сумуючи за прекрасними людьми старовини, він промовляє за сим таку потїху: „ну, та дарма. Хоч один дуб зостав ся, та богато на ньому жолудів. Матуся наша Україна не покинула нас без свойого благословення"[1]). Всї ті риси вкупі не можуть не виявити нам Стороженка щирим українським патріотом, що палко любив минуле своєї родини, вірив у її відродженнє і йому присьвятив свій літературний хист.

Користуючись вказаними елєментами українолюбства Стороженка, попильнуємо тепер розвязати питання, в якій дозї українофільства його треба признати ідейність. Але перш за все треба вирозуміти саме понятє останньої що до даного випадку. Конкретний зміст його залежить перше від самого обєкта, до якого воно прикладаєть ся, а вдруге від характеру представлень, що входять у склад того поняття, ріжного в всїлякі доби. Зміст ідейности в націоналїзмі маєть ся у нас готовий: д. В. Н. справедливо означає їм — як „прочно обоснованные принципы въ идеѣ народности". Алеж де критерій тієї „прочности"? Д. В. Н. його не показує і через те присуд його про Стороженка висить у повітрі. Попильнуємо пошукати його самі, і тодї побачимо, о скільки означена д. В. Н-м ідейність не знаходить ся у Стороженка. Що розуміннє „принципів народности" — релятивно й залежить від ріжних обставин часу, — в сьому, певно, згодить ся з нами всякий. Що до історичної особи треба прикласти мірку його доби, се нам здаєть ся теж аксіомою. З сього a priori ми можемо вже зробити вивід, що сучасні нам „принципи народности", як чужі по своїй „обоснованности" нпр. часу 60-х років, до діячів останнїх, а також і до Стороженка, прикладатись не можуть. Чи так се в дїйсности? Подивим ся.

Під принципами ідеї народности треба нинька розуміти збудуваннє названої ідеї на виводах наук природничих і гуманїтарних. Мета такого збудування — показати, що народність то самостійна цїлість, і нївеченнє її накоїть шкоди як їй самій так і навіть всїй людскости, і навпаки розвій основних її початків веде до всесьвітньої користи. О скільки ся теорія вірна і як користують ся оборонцї її виводами ріжних наук,

[1]) Матус. благос., ст. 52. Див. ще погрози козацькою слезою на ст. 246 в Укр. опов. ч. I.

се питаннє друге, — і для нас важно тепер не те. В сучасних націоналїстах має власне те значінє, що вони спирають ся на науцї, і се користуванє нею в данїй метї й складає їх основну цїху, — прикмету сучасного націоналїзму. Чи можнаж тепер його міркою міряти національні погляди українських патріотів 60-х років? Зроду нї, — бо такого націоналїзму, як тепер, на Українї того часу не могло бути, — бо не було потрібних для націоналїстів наукових даних. Та й взагалї всї славянські рухи початку сього столїття були засновані не на льоґічних розуміннях, а на емоциї — привязанню до свого краю, і лише на сьому ґрунтї й розвивались. Навпаки більш льоґікою збудовані рухи, як от ілїрський, понесли повне фіаско власне через брак під ногами певного наукового ґрунту.

Через те й до націоналїзму Стороженка не можна прикладати сучасних вимог, або закидаючи йому неідейність, треба для консеквентности обвинуватити в томуж і саму „Основу“. Таким чином ми виголошуємо, що міцно заснованих принципів в ідеї народности навіть у 60-ті роки у нас не було. Супроти такого розуміння виведеного вище означення ідейного націоналїзму і невідповідности його до тенденций старих наших українофілів, ми можемо зробити одно з двох: або обвинуватити їх в неідейности або дати останнїй докладнїйше означеннє, яке власне й маємо вже в нашому письменстві. Відповідно сьому, ми можемо назвати ідейність у націоналїзмі сьвідомостю своєї народности або, коротше, національною самосьвідомостю. Очевидно, що ся остання не вимагає міцної підстави принципіяльної, бо ся підставка як раз і може статись хибною. Прикладемо тепер сю мірку до Стороженка. Гадаючи про його цікавість до рідного письменства і про иньші однородні факти, вказані в розглядї елєментів його українофільства, можемо сказати, що Стороженко цїлком сьвідомо ставив ся до всїх визначних прояв нашого життя. Він, як і Котляревський, з любовию згадував про колишню козаччину; він, як і наші старі письменники, прихильно ставив ся до сучасного йому розвою української национальности; він нарештї, як і всї ми, з вірою сподївав ся будущини і був певний, що „матуся Україна на покинула нас без свойого благословення“. Чогож від нього вимагати більшого? Аджеж тут навіть повна національна самосьвідомість! Тут не Гоголь син і не сучасні зросийщені письменники, а людина цїлком перейнята рідною атмосферою, в якій вона вижила все життє, присьвятивши родинї свій артистичний хист! Не легко, з огляду

на все сказане не надати Стороженкови титул ідейного, а не стихийного націоналїста і не постановити його в ряд з діячами „Основи“. Всїх їх виховали сливе однакові умови, всї вони не являлись ідейними націоналїстами в сучаснім значінню сього слова, — через те нема й перепон до заведення їх під одну катеґорію. І се тим паче, що напрям творчости Стороженка зовсїм не залежить від націоналїстичиих його поглядів, а тільки від социяльно-економічних, — що конче не те-ж саме.

Розглянувши таким чином істоту українолюбства Стороженка, ми можемо, здаєть ся, справедливо назвати його патріотом з характером сьвідомого националїзму. Лишаєть ся тепер розглянути, як ставив ся він до сусїднїх, принаймнї головних народностей. Спинимось на Великоросах. До них видко у Стороженка симпатий не було, бо перш за все уживає він по адресї їх неприхильне слово „кацап“.[1]) Але виразнїйше висловлюєть ся він з сього приводу в другому місцї: „З Липець, каже він, наша Україна тепер якоюсь Московщиною дивить ся: намість шинків проклята кабащина, постоялі двори на московський лад; скрізь по дорозї тягнуть ся московські однокінні телєги, одна до другої поприченлювані, як фиги на личку; куди не глянь, усе пилипони з рижими бородами у лаптях, аж з а н у д и т ь, на них дивлячись“.[2]) Не треба виясняти, о скільки є в таких словах і відносинах того, що зветь ся шовінїзмом. Не більшою великодушністю перейняті відносини його до Жидів. Тут він поді給яв чудну упертість „Основи“, що нагорожала Жидів епітетом „Жида“ в той час, коли останнї протестовали проти сеї назви, як для них образливої.[3]) Повну вже неохоту показував Стороженко Полякам, і мало зрозуміла його ненависть до них заслугує всякої огуди. Ілюстрациєю такої ненависти служить, звісно, лїтературна й урядова діяльність його у Вильнї, що зовсїм не була овочем „сьвітлого розуму“, що накидаєть ся йому біоґрафом[4]), а непродуманости. Як видко з сего всього, національний сьвітогляд нашого письменника геть не відзначаєть ся широтою й корректностю що до других наций і лишає бажати багато. Ми через те не помилимо ся, коли додамо нову рису до характеристики особи Стороженка і назвемо його сьвідомим українським патріотом, але з прикметою шовінїзму. В тім пунктї

[1]) Дурень — ст. 57, Основа 62, ч. 7.
[2]) Закох. чорт, ст. 14.
[3]) Укр. опов. Стороженка ч. 2, ст. 38.
[4]) Марко Прокл., ст. IV.

він стоїть, звичайно, низше від головних діячів „Основи“, що були більш від нього корректні. Не помилимось ми через те й коли скажемо, що названими відносинами до чужих наций похитуєть ся запідзорене вже вище почуттє гуманности Стороженка, яке він показував пригнобленим крепакам. Гуманність відкидає подібні межинародні відносини абсолютно. Вказавши всї важнійші риси в психіцї Стороженка, ми можемо тепер дати точну назву її змісту. По вище сказаному Стороженко являєть ся перед нами сьвідомим українським патріотом і людиною патріярхально-крепацької психіки, одягненою в мундір шовінїзма та повної „благонамѣренности“.

По сїм звернемось до його творів.

II.

Переходячи до останнїх, ми також стрічаємось з хитливостю думок про них і з питаннями, що доконче вимагають розвязання. Перш за все одначе умовимо ся, що российських його творів ми торкатись не будемо і обмежимось одними українськими.

Перше питаннє, яке виникає при студийованю їх, — се клясифікация по змісту. Проби її в історії нашого письменства вже маємо, але не можна сказати, щоб всї вони були цїлком добрі та консеквентні, через те перегляд їх неминучий. Такі проби належать д. Петрову, Огоновському і Дашкевичу, — ранїйший із них Петрова, на нїм ми й зупинимось. Петров дїлить твори Стороженка на два віддїли — етноґрафічний та історичний, при тім в обох завважає „избытокъ фантазіи автора“.[1] Перша частина сеї клясифікациї певна і ми проти неї нїчого не маємо, окрім хиба вимоги більшої детальности в приложенню до творів Стороженка і більшої консеквентности. За те з другою частиною, де говорить ся про „избытокъ фантазіи“, ми не згідні цїлком і навіть при згодї вимагалиб більшого обмеження її приложення. Коли бо під сею надвишкою уяви розуміти присутність у письменника „много вымысла и мало правдоподобія“,[2] як се каже д. Петров, то в цїлости прикладати сього епітету до Стороженка нїяк не можна. В етноґрафічних його творах нагородити сею характеристикою можна хиба одну „Сужену“, де єсть фантастичний елємент; в історичних же далеко більше, нїж вказує сам д. Петров, але тілько цїлком марно. Перш за все він не вказує зовсїм тих рис в інкриміно-

[1]) Очерки ист. укр. лит. 19 в., ст. 218.
[2]) Оч. укр. л., 19 ст., ст. 218.

ваних ним творах, які виявляли-б собою „малое правдоподобіе“, і вже через одно се його характеристика поверховна і через те мало доказна. А по друге, що найголовнійше, шановний дослідник допускає, на нашу думку, льоґічну помилку такоїж якости, що її допустив і що до Котляревського. Понятте фантастичного він змішав з фантастичністю в представленню і через те обвинуватив Стороженка за гріхи, в яких той зовсім невинний. Таким способом можна булоб віддати під остракизм і такі твори як Дантовська „Divina comedia“, що в великій мірі фантастична в представленню. Але в подробицях про се ми скажемо далї, а ниньки вкажемо на другу хибу клясифікациї Петрова, — власне на її неконсеквентність. Вірною признали ми дефініцию творів Стороженка лише з умовою і ся містить ся в отсьому. Петров, не цілком проаналїзувавши твори Стороженка, підвів деякі з них без всякої підстави під рубрики, що не придавались до них цілком. Він таким чином скував себе власними путами і позбавив свою клясифікацию повности, якої вимагав самий предмет досліду. Кажучи се, ми маємо на увазї зачисленнє до етноґрафічних творів Стороженка „Вусів“ і „Не в добрий час“. Що в них єсть етноґрафічного par excellence ми можемо зрозуміти і, здаєть ся, не без причини: проф. Огоновський також не зважуєть ся наклеїти їм згаданої етикети і, ми думаємо, цілком справедливо. Через все сказане ми мусимо признати клясифіцийну пробу Петрова не зовсім щасливою: клясифікация його не повна, не точна й не консеквентна.

Звернемось тепер до Огоновського. Сей перш за все заявляє, що твори Стороженка „трудно поділити на певні катеґориї і ґрупи“,[1]) не вдовільняєть ся клясифікациєю Петрова і пропонує свою власну з цілих 6 ґруп. Він розкладає по них твори Стороженка так: 1) оповідання леґендарно-історичні (Марка Проклятого), 2) оповідання побутові на основі історичній, 3) оповідання побутові з закраскою гумористичною, 4) оповідання побутові на основі переказів людових, 5) приказки, 6) оповіданнє забавне (Не в добрий час). Ся клясифікация стоїть одначе ще низше першої і здаєть ся нам цілком невідповідною. Вона визначаєть ся великою крихкістю і, розлазючись на всї боки, не обмальовує предмета так плястично, як се повинно бути при більшій економії думки. За доказами ходити далеко нема чого. Цифри 1 і 2 в сїй ґрупі дарма розділяють твори властиво одної катеґориї, тільки з сюжетами

[1]) Исторія литературы рускои III с. 317.

більше чи менше реальними. Під цифрами 3 та 6 розділяють ся ґрупи цілком однородних „забавних“ творів. Під цифрами 4 та 5 роз'єднані твори етноґрафічні. Многословна клясифікация творів Стороженка Огоновського може бути зведена тавим чином до трьох основних типів ріжної вдачі і хоча детайлї їх можуть задержати ся і при новому способі ґруповання, але в такому разї вони лише набудуть більше виразности. Та показуючи нельоґічність клясифікациї Огоновського, ми не торкались поки що того, що лежить під самими ґрупами її і сим немов би годились з підведеннєм під них розглянених творів. На жаль, і в сьому пунктї аналїз нашого дослїдника слабкий, се видко з таких прикладів. Оповіданнє „Голка“ з чисто-історичною основою, зачислено раптом до гумористичних; такогож типу оповіданнє „Закоханий чорт“ зачислено до „побутових на засновку переказів людових“, немов се виключає їх історичність і т. и. В сему разї проф. Петров стоїть на висотї розуміння предмета, обидва останнї твори справедливо зачислюючи до історичних.

Лише принагідно зачепляє справу і проф. Дашкевич та й то відповідає на неї в формі запитання. Наводючи одну з думок Петрова про характер творів Стороженка, шановний вчений каже: „не было-ли бы удобнѣе выдѣлить нѣкоторыхъ писателей, напр. Н. Гоголя, Стороженка и т. и. въ особую группу украинскихъ беллетристовъ-изобразителей народнаго быта и воспроизводителей народныхъ преданій и повѣрій“.[1]) Ми згоджуємо ся, звісно, з гадкою, що Стороженко малював народнїй побут і переказував народнї повіря та оповідання, алеж сими рисами геть не вичерпуєть ся письменницька дїяльність Стороженка і не усуваєть ся зазначена вище Огоновським трудність в означенню її характеру. Щож дотикаєть ся першої половини пропонованої Дашкевичем характеристики Стороженка, то вона не відповідає на питання: який же побут хронольоґічно описує наш беллєтрист і як описує? Иншими словами, дослїдник не означує 1) історичности мальованого Стороженком побута і 2) реально-побутового чи леґендарного боку такого описування, на що вказувалось уже попереднїми дослїдниками. В другій половинї свого означення творчости Стороженка, Дашкевич не згадує за „приказки“, які окрім повірок та переказів служили нашому письменнику основою його оповідань. Одно слово і що йно наведена характеристика Стороженка могла би бути трохи

[1]) Зап. Имп. Ак. Наук, т. 59, кн. V (1884) Отчетъ о присужденіи — стор. 272.

повнійша і через те поряд з иньшими гадками про Стороженка вона не може вважатись бездоганною. Отже попробуємо розглянути твори Стороженка наново.

Студиюючи їх, ми завважаємо, що вони розпадають ся на три окремі ґрупи: в одній малюєть ся народній побут в його минулому, в другій — одягаєть ся в літературні форми народня творчість, в третій — оповідають ся анекдоти в формі цілого оповідання з метою забавки. При сему всьому в історичні оповідання Стороженка вплітаєть ся иноді нитка фантастичного елєменту, коли иньші нариси тієї-ж катеґориї мають чисто реальну вдачу. Крім того з дрібних його творів треба ще відкинути байку „Кури та собака", що стоїть одиноко серед других творів Стороженка. Раз ми маємо—такі, індуктивно одержані, відомости про них, то вже не трудно буде формуловати й клясифікацию вистудиованих творів, вільну принаймні від хиб наших попередників. Ся клясифікация буде такого роду:

1) Твори історичного характеру, а) з сюжетами реальними б) леґендарно-фантастичними.

2) Твори етноґрафічного характеру.

3) Твори-анекдоти.

По сих рубриках оповідання Стороженка розложують ся таким чином: До ґрупи 1, під ґрупу а) належать такі з них: 1) Межигорський дїд, 2) Голка, 3) Кіндрат-Бубненко Швидкий, 4) Прокіп Іванович, 5) Гаркуша. До тоїж ґрупи, до підґрупи в) підійдуть: 1) Матусине благословеннє, 2) Закоханий чорт, 3) Чортова корчма, 4) Дорош, 5) Мірошник, 6) Марко Проклятий.

До ґрупи 2, мусять бути приписані: 1) Се така баба, що чорт її і т. д., 2) Вчи лінивого не молотом і т. д., 3) Не впусти рака і т. д., 4) Два брати, 5) Нехай лучче буде злий і т. д., 6) Розумний бреше і т. д., 7) Дурень, 8) Жонатий чорт, 9) Скарб, 10) Три сестри, 11) Сужена, 12) Вивів дядька, 13) Чоловік та жито.

До 3-ої, нарештї, ґрупи належать: „Вуси" і „Не в добрий час".

Поза ґрупами стоять: байка „Кури та собака" і „Споминки про Микиту Леонтовича Коржа". Перша з них не характерна для творчости Стороженка, а „Споминки" пів - белєтристичний твір, до якого артичний критерий не може прикладатись.

Зробивши таку клясифікацию, звернемось до оцінки внутрішньої вартости творів Стороженка, в змислї, звісно, артистичної їх стійкости. В даній сфері ми стрінемо ся з ріж-

нійшими думками про Стороженка, як митця, і через те — з доконечною потребою виробити якесь позитивне його оціненнє. Таким чином гадка Петрова, що „мнѣніе о внутреннихъ достоинствахъ произведеній А. П. Стороженка еще не установилось прочно“,[1]) — являєть ся цілком вірною. Отже для точнійшої оцінки названих творів зробимо перше історичний огляд ріжних гадок про Стороженка, з якого виявить ся і наш погляд на вартість тих творів.

До перших оцінувателів Стороженка належить наш поет Г. Артемовський, що торкнув ся, правда, одного лиш М. Проклятого. По власним словам Стороженка, „наш старий батько Гулак-Артемовський, прочитавши Марка, своєю рукою написав: „з роду лучшого не читав і до смерти вже не прочитаю“[2]). Не багато маючи проти сеї відозви, ми поки що поминаємо її і перейдемо до другого критика.

Друкуючи в „Основі“ оповіданнє Стороженка „Се така баба і т. д.“, редакция зробила таку значну увагу: „на этотъ небольшой разсказъ г. Стороженка обращаемъ вниманіе читателей, какъ на образцовый въ своемъ родѣ“[3]). Нічого не маємо і проти такої оцінки і лише підчеркнемо, що друкуючи й иньші етноґрафічні оповідання Стороженка, редакция, значить, уважала, що автор їх стоїть на ранійшій висоті.

По виході в сьвіт двох частин „Оповідань“ Стороженка велику замітку неґативного напряму умістила про них редакция „Современника“. Рецензия була о стільки гостра і так вплинула на самого Стороженка, що ми мусимо спинитись на ній уважнійше, і се тим більше, що нею кермувались потім инші дослїдники[4]). Думки про Стороженка „Современника“, коротко кажучи, такі. Зміст оповідань (Стороженка) „кромѣ бѣдности и безцвѣтности, заключаетъ въ себѣ множество мотивовъ самого подозрительнаго и грязнаго свойства“[5]). Стороженко „съ особенною любовію останавливается на подобныхъ скоромныхъ картинкахъ“[6]); в творах його „нѣтъ ни одной характерной

1) Очеркъ исторіи і т. д., ст. 213.

2) Переписка Стороженка, ст. 281.

3) Основа 1861 р. ч. 9, ст. 69, увага.

4) Соврем. 1863, ч. 8, ст. 126.

5) Вже по вискладанню сеї статї появив ся в Літер.-наук. вістнику (1901, кн. V), переклад критики „Современника“, надісланий д. Кримським; у вступній замітцї д. Кримський висловляє здогад, що автором критики був д. Пипін. *Ред.*

6) ib. ст. 127.

черты, интересной для русскихъ"[1]); нарешті твори його заслугують епітета „ничтожества"[2]). Хвалить сучасник Стороженка лиш за те, що сей „прекрасно владѣетъ малороссійскимъ языкомъ", хоч при тім „часто черезъ чуръ манерничаетъ"[3]). Розсердили взагалї „Современникъ" названі твори тим, що автор їх для ідеалїзациї України „рисуетъ Малороссію какою то сказочною страною, гдѣ люди живутъ во всей своей властной волѣ, не зная ни горя, ни труда, живутъ себѣ, кушаютъ арбузы, пьютъ наливки, собираютъ карбованцы, поютъ пѣсенки да кохаются съ чорнобровыми красотками"[4]). Причиною бажання Стороженка ідеалізувати Україну, российський критик вважає таке: „представьте-же собѣ, что господинъ, отроду не имѣвшій ни какихъ мыслей и сочувствій, вдругъ замѣчаетъ, что вездѣ принято имѣть убѣжденія. Послѣ этого и ему придетъ охота запастись убѣжденіями и сочувствіями, а гдѣ ихъ взять? Вотъ онъ и бросается на то, что первое попадаетъ подъ руку"[5]). Сим останнім явилось українофільство, і через те „Современникъ" нагороджує Стороженка „напускнымъ, заказнымъ увлеченіемъ малороссійскою національностью"[6]).

Така була ся критика „Современника", що тим самим зачепив і „Основу", де уміщено було більшість творів Стороженка. Думки „Современника" уразили його надзвичайно; він казав, що се „не критическій разборъ, а просто ругня и наглая ложь"[7]) і за виїмком „лжи" був, звісно, правий цілком. Критика журнала, справдї, була в данім випадку стороннича: рецензент з одного боку приклав етичну мірку туди, де вона неможлива, — а з другого цілком ігнорував 2-гу частину „Оповідань" і по части історичні нариси 1-шої частини, розтягнувши тим не менше думку свою і на них. Ся обставина дала підставу Стороженку гадати, що „критикъ даже не читалъ оповиданій и не зналъ, что они въ 2-хъ частяхъ". Стороженко помилив ся: критик і цитує „Оповідання" і сам каже, що вони в 2-х частинах, — але право на істнуваннє гадка його. Вже з показаного вище видко, що рецензент стояв не на висоті свойого завдання, але з иньших місць рецензиї видко, що вона перейнята й легковажностю. В нїй ми маємо низьку цитат із Стороженка, навмисно і не навмисно, але перекручених, що через те викликають великі сум-

[1]) ib. ст. 129, [2]) ib. ст. 130, [3]) ib. ст. 129, [4]) ib. ст. 123, [5]) ib. ст. 121—2, [6]) ib. ст. 123.
[7]) Переписка Стороженка ст. 287.

ніви що до стійности самої критики. У Стороженка, наприклад, сказано, що Вкраїна робить на нього таке вражіннє своїми красотами, що „душа мліє"[1]) і т. д., а критик компонує з незовсїм вірною цитатою, що „горлица нашептываетъ сердцу что-то такое, что заставляетъ сердце млѣть и трепетать"[2]). Рецензент витягає з опису Стороженка один із складових елементів і його характеристику прикладає до цїлости, хоч на иньшому місцї знаходить змогу передати те місце точнїйше[3]). У Стороженка, далї, сказано, що стрічені ним гуляки „співають, регочуть ся, аж луна округи іде"[4]), а рецензент для огуди виписує таку „цитату": „авторъ съ восторгомъ описываетъ — каже він, — як вони (гуляки) „кругляють горілку, аж луна іде"[5]). На сей раз і в иньшому місцї, де дає ть ся „точний" переклад, рецензент не поправляєть ся, а робить новий перекрут з тим же самим образом „аж луна округа іде"[6]). Описує далї Стороженко природу і каже — „куди ні глянь, усе тебе чарує, привітає"[7]) і т. д., а рецензент, невірно перекладаючи „усе привітає" через „все манитъ", поясняє — „все те — вольная продажа водки!"[8]) Ми моглиб привести ще декілька місць, але думаємо, що для оцїнки заходів рецензента досить і сказаного: його заходи мало наукові і до того сторонничі. За ненауковість думки критик „Современника" не можна, правда, особливо скаржитись на останнїй: вона була наслїдком відомої партійности і в деякій мірі доґматичности в фільозофії штуки, властивій тодїшнїй критицї взагалї. Тим паче не мусимо ми бути суворими для „Современника", що осуда Стороженка була, крім всього иншого, проявом шаноби россійського орґана до „чесного дїла", — „которое такъ профанируетъ и которому такъ много вредитъ г. Стороженко своимъ назойливымъ сочувствіемъ"[9]). Але при всїх полегшуючих обставинах, умисна сторонничість „Современника" лишаєть ся фактом і через те, цїлком відкидаючи його думки, ми можемо сказати, що оцїнку „Современника" що до аналїза творів Стороженка вважаємо написаною не на тему. Через що иньші дослїдники наддавали вагу тій рецензиї, для нас байдуже, але дивно, що сьвідомий у ній проф. Петров ні словом не згадує про вказані вище прикмети росийського критика. А при такому вказанню думка читаючої

---

[1]) Укр. Опов. — 1 ч., ст. 90. [2]) Совр. 1363, ч. 8, ст. 124. [3]) ib. ст. 125. [4]) Укр. Оп., ст. 78. [5]) Совр. ст. 124. [6]) ib. ст. 124. [7]) Укр. Опов. ст. 89. [8]) Совр. ст. 125. [9]) ib. ст. 130.

публики про безгрішність критика „Современника“ похитнулась би певно.

Думка І. Рудченка про належність Стороженка до гурта осіб, що не цілком точно передають народні сюжети [1]), не має взагалі жадного значіння; ми се знаємо і без нього і нам важно, аби митець тримав ся духа народньої творчости, а не його літери. В етноґрафічні материяли творів Стороженка ніхто і не думає записувати. З більш серіозних дослідників, сказав у 1879 р. де кілька слів про Стороженка Пипін. Він згадує про нього в числі „болѣе или менѣе даровитыхъ писателей“ і каже про надбану ним славу хистом „рисовать народный бытъ и владѣть народнымъ языкомъ“ [2]).

В „Историческомъ Вѣстникѣ“, а потім пізнійше окремо, велику замітку присьвятив Стороженку д. Петров. На жаль, думки його про нашого письменника мало вдовільняють. Петров, як нам здаєть ся, занадто був під впливом критики „Современника“, — через те й оцінка його була більш-менше повтореннєм деяких пунктів „Современника“. З думкою його про мову Стороженка він згоджуєть ся взагалі, а про артизм його творів дає низку такого роду відозв. У Стороженка, по його думці, „подкрашиванье (народной поэзіи) доходило до крайности, такъ что извѣстное народное произведеніе давало ему иногда поводъ къ свободной дѣятельности фантазіи“ [3]). Для зміцнення своєї гадки що до такої „игривости фантазіи“ Стороженка, Петров, на вдивовижу, покладаєть ся на „Основу“, яка, о скільки ми бачили, підчеркнула лише взірцевість Стороженка в даному пункті. А. П. Стороженко, каже далі дослідник, — не мав того хисту читати людські серця, який він завважав у 18-му літньому Гоголю, — „и образы дѣйствительныхъ предметовъ нерѣдко испаряются въ его произведеніяхъ въ заоблачную, безцѣльную игру фантазіи. Читая его разсказы, иногда недоумѣваешь, какая реальная подкладка его разсказа, что онъ хотѣлъ сказать и съ какой цѣлью написалъ его“ [4]). В останніх словах видко особливу підлеглість автора думці „Современника“, що до етноґрафічних оповідань Стороженко прикладав мірку зовсім иншого типу — і дуже жалко, що Петров не поставив ся до сего заходу Современника критично. Критицизм, у данім пункті, на-

---

[1]) Передмова до I випуска казок, ст. VII.

[2]) Ист. слав. лит. ст. 382.

[3]) Оч. ист. укр. лит. XIX ст., стор. 214.

[4]) ib. ст. 223.

певно, ограничив би його присуд про творчість Стороженка, як про „безцѣльную игру фантазіи“. Прихильнійше ставить ся Петров до творів Стороженка, близших до нашого часу, і каже, що вони, в міру такого приближення, набувають все більше „правдоподобіе и реальный характеръ“[1]). На жаль, ш. учений не береть ся до аналїзу реальних типів Стороженка і через те названий його присуд, як і ранійші думки про нашого письменника, дуже уривкові. Переказ змісту оповідань не може, розумієть ся, заступити такого аналїзу, і був у загалї балястом книжки Петрова, а через те й її хибою.

Дальшим, вартим спогаду дослїдником творчости Стороженка являєть ся проф. Огоновський. Він перш за все змагаєть ся проти деяких специяльнійших висловів Петрова, але окрім того дає про Стороженка відозви загальнійші. По його думцї, — „оповідання і приказки Стороженка мають все ще велику стійність в руско-українській лїтературі. Найкрасшою їх прикметою є природний гумор, який добачаємо хиба в деяких творах Квітки-Основяненка. Той то гумор піддержує ся живою, ядренистою мовою і ясним сьвітоглядом автора“[2]). З другого боку, торкаючи ся змісту творів останнього, Огоновський додає: „Стороженко любував ся в романтизмі і відтак прикрашав фантастичними видумками не тільки твори народньої словесности, але иноді й події історичні... всеж таки з того фантастичного сяєва виринають справдїшні Запорожцї, котрих історичний образ уважає ся подекуди ідеалїзованим тільки задля фантастичної декорациї“[3]). Не трудно знов бачити в сьому другому присуді повний вплив на Огоновського „Современника“, або безпосереднїй, або — скорше — через Петрова, — з чого видко, що в аналїзї творів Стороженка і Огоновський пійшов не далеко вперед від своїх попередників.

Останнїм, що зачепив в авторитетному місцї питання про твори Стороженка, — був д. В. Н.[4]). Каже він про нашого письменника коротко, але і з його слів можна бачити, що відозва „Современника“ не лишилась без впливу і на нього. Характеризуючи творчість Стороженка, як „анекдотичну“ та „романтично-казкову“[5]), В. Н. додає: „не можна не згодити ся

[1]) ib. ст. 223.

[2]) Ист. лит. рус. 1891 г. ч. III, вид. 1, ст. 365.

[3]) ib. ст. 366.

[4]) Як сказано, уже по вискладанню статї сеї появила ся замітка д. Кримського в Лїтературно-науковім Віснику 1900, кн. V, котрої автор стоїть також вповні на ґрунтї критики „Современника“. *Ред.*

[5]) Кіев. Ст. 1899 ч. 12 — ст. 122 (цитата росийська).

з „правдивостью характеристики разсказовъ Стороженка, изображаемой „Современникомъ“: онъ рисуетъ Малороссію какою-то сказочной страной и т. д. — Міркуючи з сього, В. Н. цілком належить до низки попередніх критиків Стороженка, що традицийно дивлять ся на творчість останнього і не виясняють її сливе зовсім. Д. В. Н. вважає питаннє про Стороженка більше менше розвязаним у згаданому вище напрямі і через те лишає в повній силї перші непорозуміння, викликані творами Стороженка. Нічого нового, на жаль, не дав В. Н. і в самостійній частинї свойого присуду, де розглядає значіннє Стороженка. Воно, на думку В. Н., лежить у тому, що „стиль и языкъ этихъ (Стороженка) разсказовъ безупречно хороши и дышатъ всею прелестью сильной юмористической и вмѣстѣ съ тѣмъ художественной рѣчи малоросса-простолюдина, а также и въ томъ, что вы чувствуете въ нихъ вездѣ звучащую ноту чего-то своего, близкаго, ту ноту, которая въ васъ самихъ подогрѣваетъ любовь къ родному, любовь, естественную по своей природѣ“[1]) и т. д. Алеж справа про мову Стороженка не опротестовувала ся навіть „Современником“, а друга справа — „о чемъ то, подогрѣвающемъ любовь къ родному“, відкидала ся останнім зовсім. Ясно через те, що о скільки перша з сих тез не нова, о стільки друга з них вимагала більшого для себе зміцнення. Адже ж „Современникъ“ обвинуватив Стороженка не більше, нї менше, як в „грязи“, „скоромности“ і т. д., — як же після сього, не розбивши його лайок, можна „съ удовольствіемъ перечитывать“ такі опоганені твори? Така неконсеквенция, звісно, зміцняє в найвисшій мірі думку про неминучість перегляду творів Стороженка і ріжних думок про них, щоб виплутатись із цілої купи супротилежности. Без того Стороженко не швидко діждеть ся більш-менше справедливої оцінки, бо всіма прийнята теза про красу мови нашого беллетриста нічого не каже про лїтературну істоту його творів та її значіннє і взагалї значить мало.

Маючи все те на увазї, звернемось тепер до властивого розгляду їх. Перш за все спинимось ми на історичних творах Стороженка реального характеру, і власне на першому з них — „Межигорський дїд“ [2]). Написаний він 1850 р. в Межигорї, — до річи сказати хронольоґічних дат для инших творів Стороженка ми не маємо, — „Межиг. дїд“ має своїм змістом спогад старої жінки про Запорожця; як сей так і сама бабуся виписані

[1]) ib. ст. 123.

[2]) Основа, 1861, ч. 11.

прекрасно. Петров, правда, підчеркує „незначність“ змісту нариса, але сам нарис зве „замѣчательнымъ въ томъ отношеніи, что удачно схватываетъ и характеризуетъ болтливость безпамятной старухи-разскащицы“ [1]) и т. д. Огоновський, оповівши зміст „Межиг. діда“, завважає про нього: „спосіб зложення сеї повісти є цікавим зза того, що балакуча бабуся в оповіданню своїм часто забуває ся і, збивши ся з пантелику, перериває свою повість споминками з молодого свойого віку“ [2]). Як бачимо, Огоновський сливе перекладає слова Петрова, хоча й передає їх досить неточно. На його думку бо виходить, що „Меж. дід“ цікавий тим, що „бабуся часто забуває ся“ і т. д., — щож тут великого? Що там небудь, а „Меж. дід“ признаєть ся, таким чином, гарним без суперечок.

Оповіданнє „Голка“ містить опис шляхотсько-польського суспільства і специяльно самоволї Потоцького[3]). Виклад оповідання відтїнений комізмом і взагалї бездоганний. Петров, окрім переказу змісту, не каже нїчого про сей твір, Огоновський же лише каже, що Голка „визначує ся“ межи жартовливими оповіданнями Стороженка[4]). Взагалї, значить, проти нашої думки про дотепність представлення предмета в „Голцї“ нема иншої противної.

„Кіндрат Бубненко Швидкий“ по сюжету належить до початку XIX віку, але в оповіданню є старий запорожець-гайдамака, що каже про повстання 18 в. і специяльно про Уманську різню[5]). Тип Кіндрата, на нашу думку, намальований прекрасно і все оповіданнє проведено бездоганно. „Современникъ“ присвячує оповіданню декілька іронїчних уваг, цінність яких вияснимо тут. Рецензента вражає перше поетична задума Кіндрата, яку сей виявляє в степу серед спочивку на могилї. „Не правда-ли, каже „Современникъ“ — какъ милъ этотъ сладенькій юноша дѣдъ, восхищающійся, какъ овечки травку щиплютъ, а пастушокъ играетъ на свирѣли? Эта свирѣль тутъ особенно безподобна“ [6]). Автор сих фраз показує повне нерозуміннє одної з основних рис української народности, — власне чулости, цілком ясної в памятках народньої поезиї. Не дивно через те, що йому здалось дивним єднаннє Кіндрата з природою

[1]) Очерки стор. 223.

[2]) Ист. лит. ст. 339--40.

[3]) Основа 1862, ч. 2, див. за Потоцького Этногр. матер. Грінченка, т. 2, ст. 232.

[4]) Іст. літ., ст. 354. [5]) Осн. 1862, ч. 4. [6]) Совр. 63, ч. 8, ст. 124.

і прояв солодкого, мягкого почуття при погляді на величний степ, спокійних овечок і т. и. Підчеркненнє утїхи Кіндрата від грання на сопілцї теж здаєть ся дивним. Колиб рецензент проїхав по Вкраїнї не то ранїйш, а навіть тепер, вкінці „електрично-парового віку“, то він на вдивовижу собі, побачив би часто дорослих людей, що не тільки потїшають себе гранням на сопілцї, але й других. Таким чином сопілка для Українців, дійсно, „безподобна“, але в значінню чисто-позитивному, а не іронїчному. Цїлком не до речи також іронїя і з приводу другого місця в данім оповіданнї, де Кіндрат каже метафорично, що страховища гайдамаччини були наслїдком „козачої слези“. Процитувавши те місце, рецензент завважає: „не правда ли, читатель, какъ милъ этотъ реторически-страстный, этотъ трескучій монологъ въ устахъ дряхлаго старика? Хорошо, очень хорошо!“[1]) Дивовижна льоґіка! „Страстный“ монольоґ не може бути в устах „дряхлаго“ діда! Та сей же старець ветхий тїлом, а не духом! Він же проказує про ті страшні моменти історії, де він сам був самовидцем, де він ризикував життєм за свою ідею — як же тут не бути палким? Іронїя критика „Современника“ зовсїм, таким чином, нестійна і через те осуд його, не маючи підстави, не має й значіння. Петров про се оповіданнє, окрім переказу змісту, не дає нїчого; Огоновський каже омаль і лише завважає, що Стороженко тут вивів „типічну постать колишнього Запорожця“[2]). Значить, у всякому разї, на підставі вище сказаного, ми можемо зачислити „Кіндрата Б.“ до визначних оповідань; його до річи, присьвячено Гулаку-Артемовському.

„Прокіп Іванович“, присьвячений Ганні Іван. Стороженко, належить до часу скасування Сїчи[3]). Постать героя повісти намальована чудово і вся вона представляє взагалї суто-артистичний твір. Петров лише оповідає зміст повісти; Огоновський не каже сливе нїчого, — через те ми лишаємось при своїй думцї.

Останнїм твором історично-реальної вдачі буде Гаркуша, — 3-х дієві драматичні картини. Твір, по сюжету, належить до 17 в. і написаний прекрасною мовою, але, як драма, дуже слабий. Розвою нема в ньому нїякого, все робить ся з хуткостю блискавки, — як завязка, так і розвязаннє, і через те сьому твору більш всего личить назва картин, а не драми.

---

1) ib. ст. 125.
2) Іст. лїт. ст. 338.
3) Укр. Опов., ч. 2.

Історична вдача Гаркуші представлена досить вірно, але одна дрібниця позбавляє всю драму правдоподібности: Гаркуша-ж був з видертими ніздрями і тавром[1]), як же могла дружина сотника залюбитись в нього зразу, по одному вигляду. А на сїй же невірній підставі будуєть ся вся „драма“! Стороженко каже в увазї до „Гаркуші“, що сю пєсу взято з оповідання Флора Уляновича в романї „Братья близнецы“ (Стороженка); але найблизшим джерелом пєси служили, певно, народнї перекази й пісні про Гаркушу. Петров, як і перше, оповідає лише зміст пєси, але Огоновський дає і оцїнку її. „До пєси, каже він, годї приспособляти правила драматурґії. Нема тут одначе завязки узла драматичного, зза-чого й годї домагатись, щоб розвязка дії драматичної була вдоволяюча“[2]). Цїлком вірно теж каже Огоновський, „що через указану причину, і характеристика Марусї вийшла блїда й неімовірна“. Взагалї, значить, на признанні пєси слабкою сходять ся всї.

Закінчуючи розгляд творів сеї ґрупи, ми вважаємо за потрібне зробити декілька остаточних уваг з приводу виведеного в них змісту. У всїх них, окрім „Голки“, малюють ся Запорожцї, якими їх знаємо ми з історії. Стороженко сам студиював українську історию та народнї перекази, а окрім того мав про Запорожцїв безпосереднї відомости від самогож Січовика Коржа, — через те ми мусимо згодитись, що осередок українського життя він змалював близько до правди. Жаль, звісно, що він не заховав переказів Запорожцїв в власних словах, але й без сего власні „слова“ Стороженка не мають на собі жадного фальшу. Се признає, нпр. і Петров, надаючи їм епітет „правдоподібности“, признає теж саме і Огоновський[3]). Маючи се на увазї, думку про перечислені оповідання, як про артистичні ми вважаємо зовсїм певною.

По таких увагах звернемось до творів Стороженка тієїж історичної ґрупи, але з фантастичною барвою; деякі з них можна булоб зачислити і до першої підґрупи, через незначність фантастичного елєменту, але для точнїйшої клясифікациї лишаємо їх у другій. Такий перш за все нарис „Матусине благословеннє“, що має автобіоґрафічну вдачу, але по словам

---

[1]) Кіев. Ст., 1883 г., ч. 3, ст. 537.
[2]) Іст. лїт. ст. 373.
[3]) Іст. лїт. ст. 392.

одного з персонажів, належить до 17 в.[1]). Фантастичного в сім оповіданню тільки й є, що поява жіночої мари предку оповідача. Нарис проведено гарно, персонажі змальовано в ньому релєфно. Петров, з приводу нього, не каже нічого, тільки переказує зміст; не каже про нього своєї гадки й Огоновський; через те ми й лишаємось при своїй думці без ограничень.

Дальший нарис — „Закоханий чорт"[2]) викликав дуже багато розмов. Написаний він, по словам Стороженка, на підставі переказу діда-Запорожця, дотикаєть ся життя запорожського і зветь ся ним самим „фантастичним". Першим пошанував оповіданнє Стороженка неласкавою своєю увагою критик „Современника": він зазначив „скоромність" нариса, назвав його „пошлымъ вздоромъ" і осудив, що булоб „гораздо лучше, если бы развѣялся по свѣту этотъ фантастическій разсказъ" і т. д.[3]). Але думка критика „Современника" про „Закох. чорта" зовсім не стійна. Почати хочби зі „вздора" в оповіданню, — чим сю свою думку рецензент арґументує? Цілком нічим: він тільки переказує без потреби дрібно зміст нариса і підчеркує, що розмови провадять ся чортом та відьмою. Дивна річ, — рецензент значить однаково дивить ся і на байки, де розмову ведуть навіть обєкти ботаніки, а не людські образи, як в данім випадку. Але тоді з критиком нема чого й змагатись, бо він, окрім всього иншого, прикладає тут такий рід оцінування, що й на профана в літературних справах зробить дивне враженнє. Всяж річ у тому, що критик не підчеркнув, о скільки сей нарис має леґендарний характер і написаний в дусі народніх вірувань[4]). А взявши се на увагу, дивуватись оповіданню не прийшлось би: се півказка і, як на таку, на нього треба й дивитись. З сього погляду „Закох. чорт" прекрасний твір, де реальні персонажі описані цілком життєво, а казкові — відповідно народній фантазиї; супроти сього обвинувачення „Современника" у „вздорности" не мають ніякої підстави. Теж саме мусимо ми сказати і про закид „скоромности": через казковість оповідання, він падає сам по собі. А іґноруючи сю обставину, можна-ж зацурати і всю народню поезию, обвину-

---

[1]) Основа, 1861 р., ч. 9.
[2]) ib. ч. 2.
[3]) Совр. ст. 129.
[4]) Див. напр. про чортів в Этноґр. матер. Грінченка.

вачуючи її в роспусті і т. и. Та що казати за поезию? І в сучасному нам реально-народньому життю істнують такі відносини і спокійно вимовляють ся такі слова, що всїм незвичним людям видались би цинїзмом. Не вжеж за се обвинуватити і нарід в „скоромности“? Зовсїм нї, і справа об'яснюєть ся простїйше: нарід на багато річей дивить ся инакше, нїж ми, — і тільки! Треба лише поглубити питаннє і доложити безсторонности, — і коли се зробимо при оцїнуванню предмета в належній мірі, то думки в родї „Современника“ мусять розбитись невідмінно.

Щож до гадок инших дослїдників, то Петров не знаходить в нарисї Стороженка особливого багацтва „народнього елємента“, але знаходить за те схожість із Гоголевською „Ночью наканунѣ Рождества“[1]). Ми думаємо, що друга теза Петрова, при деякій силї міркування, дуже обмежує першу його увагу: бо схожість обох оповідань, що виникли незалежно від себе, показує спільність джерела запозичення, а сим останнїм мусить бути народня поезия. Ми знаємо, що Стороженко позичив весь свій нарис, а не тільки „зерно“ його, як каже Петров, у народа; ми знаємо ріжні перекази про Лису гору з чортами та відьмами; ми з'устріваємо тії-ж елєменти фантазиї у Квітки, — так як же при сьому можемо ми докоряти Стороженку за неповність буцїм то народности? У всякому разї, приймаючи до уваги все сказане, ми вважаємо думки Петрова суперечними і безпідставними. Огоновський висловив ся з сього приводу докладнїйше. Він оголосив, що вважає „Закох. чорта“ одним з „найлучших творів Стороженка“[2]) і потім додав: „в сїм романтично-фантастичнім оповіданню старав ся автор, згідно з українськими переказами, змалювати чорта з деякими прикметами людяними. Перед нашими очима розстелює ся чудова картина природи української, оживленої лїсовиками та иншими чарівними проявами“[3]). В сих словах ми бачимо коли не повний осуд про згаданий твір Стороженка, то принаймнї справедливу постанову питання. Поглянути на „Закох. чорта“, як на леґенду, — се вже сливе оцїнити його; а вартність творчости Стороженка від того і залежить, що він не змішав фантастичного сюжета з фантастичностю себто брехливостю в оповіданнї; остання-ж може мати місце і в творах реального

[1]) Очерки ист., ст. 222—3.
[2]) Ист. лит., ст. 346.
[3]) ib. ст. 350.

напряму. Таким чином Огоновський щасливо відзначає від Петрова і з його короткою похвалою по адресї „Закох. чорта“ ми можемо тільки згоджуватись.

До одної катеґориї з „Закох. чортом“ належить і невеличке оповіданнє „Чортова корчма“ [1]), теж фантастичного змісту. Виконано воно, як звичайно, гарно, але до визначних не належить. Його присьвячено Глушановському. Нї Петров, нї Огоновський нариса сього, на жаль, не зачіпають. Не торкають ся вони також однородного оповідання „Мірошник“, — більш цікавого, ніж попереднє, і написаного ще краще. Зовсїм мало фантастичного в нарисї „Дорош“, що належить до портретної беллєтристики[3]). В сїм нарисї, присьвяченім Бродському, чудово малюєть ся постать колишнього Запорожця. Петров не дає про „Дороша“ жадної специяльної оцїнки, окрім загального уміщення його в книжцї оповідань правдоподібних та реальних. Огоновський теж не каже про нього сливе нїчого і лише гадає, що в ньому, як і в „Кіндратї - Бубненку“, автор представив типічного Запорожця.

Але найвизначнїйший твір сеї підґрупи, безперечно, „Марко Проклятий“. В ньому, на фонї українського руху 17 в. змальована постать леґендарного, вічного Запорожця Марка. Стороженку одначе тут належать лише перші 12 роздїлів, — останнї 4 написано незвісно ким. Сотворив Стороженко свою поему на підставі довго збираних народнїх переказів, в реальнїй його частинї захопив широкий круг спостережень, типи свої виобразив чудово, — але виклад зробив, на жаль, занадто епізодичним. Виведені в творі фіґури слабко звязано ниткою обопільного впливу і враження уривковости зміцняєть ся через те, що уриваєть ся взагалї нитка самого оповідання. Через те виношена під серцем Стороженка поема швидше нагадує материял до неї, ніж готову річ: се не приведене до єдности малюваннє великого таланта. Про „М. Проклятого“ і Петровим і Огоновським написано, порівнюючи, досить багато. Перший одначе зовсїм не дотикаєть ся естетичного боку оповідання і не дає ніякої його оцїнки, — за те чимало говорить про ґенезу „Марка“. Резюме його думок про останнього висловлюєть ся в двох тезах: 1) тип Марка сотворено в нього (Стороженка) під

---

[1]) Укр. Опов. ч. І.
[2]) ib. ч. II.
[3]) ibidem.

впливом оповідань про „Вічного Жида“ і, може бути, на підставі деяких безіменних леґендарних переказів про найбільшого грішника“ ; 2) „особиста доля Марка Проклятого нагадує долю героя гоголевської повісти „Страшная месть“[1]). З вище згаданим виразом Петрова „може бути“ ми згоджуємось вповні, і лише дивуємо ся, на якій підставі він уже катеґорично покладає, що Стороженко створив тип Марка під впливом заходу? Без суперечок згодимо ся і з тезою Петрова під цифрою 2, хоч вона не кидає жадного сьвітла на ґенезу українського твору і через те про неї можна було і не згадувати. За те нас цілком вражає у Петрова така обставина: як він, при заяві Стороженка про те, що йому поталанило в шуканню за леґендою про Марка „багато зібрати“[2]), не тільки іґнорує сю заяву, але й протиставляє йому слова Крижановського: бож істнуваннє польської приказки про Марка, що буцім то перекладом її була наша, „товчецця як Марко по пеклї“, ні трохи не заперечує істнування самої леґенди про Марка. І навіть польська приказка могла послужити спонукою до сотворення такої леґенди, хочаб остання, як в данім випадку, нїчого спільного з джерелом своїм не мала; така поява в народнїй творчости не дивовижа, — вкажемо хочаб на ріжні перекази, думи і т. и. Через те протиставити два вказані вище джерела поеми про Марка цілком нельоґічно, особливо як можна було чекати, що потрібна поема як раз і відшукаєть ся. Критичнїш віднїс ся до даного пункту проф. Дашкевич. Вказавши відповідне місце у Петрова, він обмежуєть ся відсилкою до західнїх джерел, але закиду свого виразнїйше не відтїняє[3]). Ми-ж думаємо, що гадка Петрова мусить бути обмежена не лише з огляду на її неконсеквентність, не тільки вказаннєм на західні джерела, але, що найважнїйше, увагою про істнуваннє самої леґенди про Марка, сотворіннє якої належать до 17 в.[4]). Вона, правда, не торкаєть ся ґенези „проклятости“ Марка і малює инакше деталї сходин його в пекло, але саме пробуттє його там спільне, по основним рисам, як в леґендї, так і у Стороженка. Факт лише той, що міркуючи по згаданій леґендї, істнувала велика народня

---

[1]) Оч. укр. лит. ст. 219.

[2]) Див. Передмову до М. Прокл.; в Переписцї, ст. 280, сказано одначе не „многое“, а „кое-что“.

[3]) Отзывъ о соч. Петрова, ст. 138, увага.

[4]) Кіев. Стар., 1885 г., серпень.

повість про Марка, ріжні частини якої і репродуковано було ріжними авторами. Жаль лише, що Дашкевич не вказав на се саме Петрову, а останній не знав леґенди про Марка (її надруковано по його роботї), — тоді ми не мали-б потреби розмовляти про се. У всякім разї ми мусимо пійняти віри Стороженку, що він писав свій твір, тримаючись основи народнїх переказів.

Дуже дрібно спиняєть ся на „Марку Пр." Огоновський, — особливо уважно на його ґенезї. В сьому пунктї він, звісно, мусить оппонувати Петрову. Про думку останнього за близькість Марка Пр. до „Страшной мести" Огоновський справедливо завважає, що в них „мало є спільних прикмет" і що в усякому разї обидві повісти взято з „спільної скарбницї" народньої поезиї[1]). Близькість їх, значить, не доводить зовсїм нїчого. Закидає Огоновський і проти скептичної гадки Петрова що до народнього походження „Марка П.": він справедливо покликуєть ся на самого Стороженка та на леґенду про Марка і таким чином зміцняє правдоподібність наших закидів Петрову. Естетичний розбір поеми Огоновський одначе виконав не так влучно. Цїлком вірно завважив він, що тип Марка змальовано „вельми вдатно", але „авторови не повелось утворити оповідання одноцїльного й викінченого"[2]). Справедлива також думка, що „сила оповідання Стороженка лежить не в консеквентнїй характеристицї головних дїєвих осіб, але в зображенню поодиноких проявів пристрастної душі, задля чого в творі автора подобають ся лиш поодинокі картинки, але цїлість не має стійности художницької". Висловивши таку думку, львівський професор, на жаль, невідповідно її арґументує та ілюструє. Не вже, справдї, причиною „неодноцїльности і невикінчености Марка" може служити те, що „до поважного писання не було відповідньої снаги у того письменника, що визначував ся найпаче талантом до складання повісток шутливих". Відки така характеристика Стороженка? Адже він тим власне і цїнний, що відзначаєть ся серіозностю в творчости і що сотворив такі річи, як вся друга частина його оповідань, або як Кіндрат-Бубненко, Межигорський дїд і т. д. Та нарештї, при такій арґументациї, Огоновський стає у супротивність з самим собою, — бо жартовливих оповідань Стороженка він відзначає тільки три на одинадцять серіозних, до того признаних

[1]) Іст. лїт. ст. 333.
[2]) ib. ст. 331.

навіть вдатними. Якаж по сім може бути специяльність Стороженка, як письменника жартовливого? Слабкість виконання таких творів, як Марко Пр. пояснюєть ся зовсім иншою причиною, придатною теж і для об'яснення слабкости „Гаркуші". Хист Стороженка був хистом ескізности, малювання поодиноких портретів, — не більше. Сотворіннє просторого твору, з низкою паралельних дій та масою деталів, — і зведеннне їх в одно артистичне ціле, перейняте гармонією, — було не в напряму Стороженка, через те не міг йому вдатись „Марко Пр.", не вдав ся і „Гаркуша". Через се, звісно, вийшов би слабким і всякий инший поетичний твір Стороженка, не ескізної вдачі, хоч би він був і архижартовливим!

Змагаючись супроти влучности арґументациї Огоновського, ми повторюємо одначе, що основу його оцінки цілком признаємо і через те вивід наш про „Марка Пр." можемо резюмувати таким чином: поема Стороженка збудована на історично-народній підставі, визначаєть ся виразністю типів, але не має артистичної цільности. По всім вище сказанім, зробити таку оцінку „Марка Пр." ми вважаємо себе у праві. Розглядом останнього закінчуєть ся взагалї аналїз історичних творів Стороженка з леґендарною ціхою і через те наконець скажемо про них декілька слів такого роду. Фантастичного в показаних творах, з виїмком „Закох. чорта", омаль; в усїх них, поруч із сим „фантастичним", а то і переважаючи його, в великій дозї єсть і елемент реальний. Дякуючи останньому, названі оповідання набувають навить ширше значіння, чим навіть твори чисто реального характеру. В них не тільки спостерегаєть ся жива людина з її звичайними щоденними пориваннями, але й малюють ся утвори широкої його уяви, так прекрасно зрозумілої і змальованої нашим письменником. Більшого від митця-письменника ми вимагати й не можемо.

По розглядї творів Стороженка історичної вдачі, перейдемо до розгляду питань, викликаних студированнєм етноґрафічних його творів. Першим в їх низцї ми зазначуємо оповідання „Се така баба, що чорт їй і т. д.", написане 1861 р. і взяте „з народнїх уст"[1]). Оповіданнє прекрасне і, міркуючи по запевненню самого автора, основане на ґрунтї народньому. Так власне і аттестує його „Основа" і проти аттестациї її ми,

[1]) Основа, 1861, ч. 9, див. деяку подібність в Етноґр. матерялах Ґрінченка, вип. II, ст. 63.

розумієть ся, не сперечаємо ся. Петров з сього приводу каже більш менше цікаве лиш те, що „въ цѣльномъ видѣ такого разсказа мы не встрѣчали ни въ одномъ чисто народномъ призведеніи“, — естетичної-ж оцінки твору він не робить. Мало каже з приводу оповідання і Огоновський, хоча всеж таки заводить його до числа „красших“ приказок[1]) і знаходить в ньому „найбільше слідів художницької обробки“. Така же прекрасно написана приказка і „Вчи лінивого“[2]). Критик „Современника“ розсказує зміст сього оповідання з єдиною метою підчеркнути в ньому мотив „самаго подозрительнаго и грязнаго свойства“[3]). Тут ми просто дивуєм ся критику: в жертву своїй сторонничости він іґнорує навіть ідеал трудової рівности, що розвивав ся хочаб у статтях Чернишевського і відбив ся в розглянeному оповіданню Стороженка. Чи можемо ми по сім наддавати названій рецензиї значіннє? Петров навпаки цитованій думці „Современника“ вважає „Вчи лінивого“ „лучшимъ въ этноґрафически-бытовомъ отношеніи“ і примічує в ній „жизненную правду“, але разом з тим і „нѣсколько утрированности“[4]). З чогож складаєть ся тут остання, дослідник зовсім не вказує, але ми ледви помилимо ся, коли скажемо, що її нема зовсім.

Оповіданнє „Два брати“ також взято із „народнїх уст“ і проведено бездоганно[5]). Основний мотив про занедбання бідного брата багатим широко розповсюднений в народній поезиї, — приклад ми вказуємо в увазї[6]). Петров також підчеркує близькість твору до народньої поезиї і з сього боку вказує на його джерело[7]). Огоновський більше каже про ґенезу оповідання і сливе не каже про естетичний його бік. Нарис „Дурень“ також засновано на народній приказці і він прекрасно розвиває її[8]); сюжет про дурня, що показуєть ся розумнїщим від розумників, однаково, як і попередній сюжет, росповсюднений в народі, — приклад приводить ся в увазї[9]). Петров про „Дурня“ не каже нічого, а Огоновський, зачисливши оповіданнє до „красших“, зав-

[1]) Ист. лит. — ст. 361 і 363.
[2]) Основа, 1861, ч. 10.
[3]) Совр. — ст. 126.
[4]) Оч. ист., ст. 217.
[5]) Основа, 1862, ч. 7.
[6]) Этногр. мат. Грінченка, Вып. I, ст. 177.
[7]) Очерки, ст. 217.
[8]) Основа, 1862 г., ч. 7.
[9]) Этногр. мат. Грінч., вип. I, ст. 170.

важає, що спільним з Стороженком джерелом користував ся і Котляревський в його „Москали Чарівнику“[1]). Увага справедлива, але питання про ґенезу „Дурня“ не розвязує. Основна - бо тенденция оповідання Стороженка та, що „скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе“, при чім теза ілюструєть ся збіркою прикладів. Котляревський-же взяв з „народніх уст“ лише оден такий приклад, — власне епізод з Москалем, і зробив його сюжетом свого твору, що підлїг іще й французькому впливу. Очевидно, що для певнїйшої постанови питання про ґенезу „Дурня“, Огоновський мусїв указати джерело загальнїйшого характеру, — але сього то, на жаль, і не зробив.

Нарис Стороженка „Лучше нехай буде злий, нїж дурний“ прекрасно розвиває народню приказку[2]). Сюжет безглуздого дурня, описаного в ньому, варїруєть ся народньою поезиєю на всї лади, приклад чого ми й показуємо[3]). За сей твір критик „Современника“ Стороженка ганьбить, але по звичаю свому не вказує, що сюжет і напрям нариса позичені в народа; сеж важно вказати через те, що жадна етична оцїнка оповідань, в родї даного, не може мати місця навіть тодї, колиб вона була вірна. А в сїй то вірности ми критику „Современника“ і відмовляємо, бо реченнє народа „краще злий, нїж дурний“, коли, може бути, і не справедливе цїлком, то в усякому разї спірне. Надїлятиж його „подозрительными свойствами“, як се робить критик „Современника“, без всякої арґументациї принаймні р[illegible]іковно. Петров про сей нарис не каже нїчого, Огоновський теж нї, — але до „красших“, очевидячки, не залїчує і, скажемо ми, цїлком даремне.

Нарис „Розумний бреше, щоб правди добути“, — теж обробка приказки, з сильним вражіннєм і високо артистична[4]). Жаден дослїдник не каже про неї нї слова. Нарис „Скарб“ чи „Як Бог дасть“ теж розвиває народню приказку і виконаний взірцево[5]). Ґрунт сього нарису ми знаходимо в народнїй поезиї, що й показуємо[6]). Дане оповіданнє належить до числа дискредитованих критиком „Современника“, при тім спинило собі більшу його

[1]) Ист. лит., ст. 361.
[2]) Укр. Опов., ч. I.
[3]) Этн. мат. Грінч. В. I, ст. 205.
[4]) Укр. Опов. ч. I.
[5]) Основа, 1861, ч. 11, Укр. Опов. ч. I.
[6]) Этногр. мат. Гринч. В. I, ст. 199.

увагу, ніж инші. На жаль, і тут рецензент виявляє мало уважливости. „Хотя на основаніи предыдущаго разсказа, — говорить ся в „Современнику“, — авторъ вывелъ заключеніе, что лучше злой, чѣмъ дуракъ, но это нисколько не мѣшаетъ ему въ настоящемъ разсказѣ доказать, что быть дуракомъ тоже имѣетъ свою пріятность“[1]). Противставленнє двох членів виписаного тут періода показує, на жаль, слабкість льоґіки рецензента, коли тільки він не навмисне нівечить правду. Бо-ж в оповіданні Стороженка „Лучче злий і т. д.“ говорить ся про шкоду від дурня для других, а в даному нарисї доводить ся, по словам „Современника“, що дурню буває і гарно. Яка-ж тут суперечність? Користь для себе і шкода для других, — речі льоґічно цілком можливі для спільного істнування в однім предметї і в життї стрічають ся на кожному кроцї. Щож дивуватись тодї, коли й Стороженко захотів провести подібний погляд у двох своїх оповіданнях і до того згідно з мудрістю народа? Очевидячки, нема чого.

Але найголовнїйше, що нї про яке противставленнє не може тут бути й мови. В другім нарисї Стороженко тільки й каже, що все залежить від талану і при таланї людина, що нічого не зробила для придбання щастя, одначе має його. Через те й оповіданнє має заголовок „Як Бог подасть, то і в вікно подасть“ і героя його представлено такою ледащою людиною, що навіть земляки назвали його „лежнем“ [2]). Очевидячки, автор ніякого оперування з дурістю свойого героя не робить і критик „Современника“ вдав ся до вигадок. Через те і присуд його про нарис Стороженка не вартий нічого. Петров завважує, що „этотъ разсказъ не принадлежитъ въ цѣльномъ видѣ народной фантазіи“ і що в ньому ріжні „присказки и прибаутки сшиты въ одно цѣлое“[3]). Се по части правда, але, на жаль, д. П. надає зовсїм инше значіннє оповіданню Стороженка: він бачить в ньому лише типового ледаща, а не представленнє в реальному образї своєволї долї. На останню ідею ясно вказує заголовок повісти і колиб до сього придивив ся д. Петров, то в оповіданні Стороженка угледів би не тільки мозаїку переказів про лежня, а й розробленнє належного сюди народнього оповідання, вказаного нами вище. Огоновський про сей нарис не каже нїчого, але до „красших“ його не зачислює.

[1]) Современникъ ст. 127.
[2]) Основа, 1761, ч. 11, ст. 20.
[3]) Очерки, ст. 217.

„Жонатий чорт“ [1]) — се такий же гарний розвій народнього переказу, повний буйного виображення. Петров підкреслює близькість повісти до народньої основи[2]), Огоновський лише повторює його вказівки[3]). „Сужена“, присьвячена Костомарову, дає фантастичну ілюстрацию народнього переказу про суженних[4]). Написано нарис вельми поетичними рисами і надто жваво, з характерними побутовими подробицями. Петров про нього не каже нічого, а Огоновський лише констатує факт, що „автор користує ся народним віруванєм в чудесні прояви і переказами про сьвіт митично фантастичний[5]). В нарисах „Не впусти рака“ [6]) і „Вивів дядька“ [7]) маємо гарно оброблені етноґрафічні дрібниці. Оповідання „Три сестри“ — се не обробка автора, а стеноґрафічно записана народня казка [8]), і через те говорити про нього нема чого.

Сею казкою закінчуєть ся низка творів Стороженка етноґрафічного характера; їх народність, як видко з усього сказаного, виключає всякий сумнїв, а естетичний їх бік такий, що вони, по вірній увазї д. В. Н., примушують нас „съ удовольствіемъ еще и еще разъ прочитывать ихъ“ [9]). До названих ґруп оповідань треба, для повности, прилучити ще два твори анекдотичного характера „Вуси“ [10]) і „Не в добрий час“ [11]). Обидва оповідання написано гарно, мету свою вони осягають цїлком, але окрім інтересу анекдотичности иньшого не мають. З життя тут взято самі поверховні риси, здатні для збудження неглибокого, анекдотичного сьміху і через сю легкість змiста оповідань, неможливо їх брати суворо. Про „Вуси“, присьвячені Кулїшу, Петров завважає, що сей твір один із „лучших“ [12]). Огоновський висловлюєть ся про оповіданнє, що „з него можна дізнатись, що автор визначував ся гумором не аби-яким; тількиж, зображаючи комічні ситуациї, виходив він де-не-куди по за границї

[1]) Основа, 1861, ч. 11.
[2]) Очерки, ст. 217.
[3]) Ист. лит., ст. 362.
[4]) Основа, 1862, ч. 2.
[5]) Ист. лит., ст. 354.
[6]) Основа, 1862, ч. 2.
[7]) Переписка Стороженка, ст. 310—1.
[8]) Укр. Опов., ч. I.
[9]) Кiев. Ст. 1899 г., 12, ст. 123.
[10]) Основа, 1861, ч. 10.
[11]) Укр. Опов., I ч.
[12]) Очерки, ст. 217.

імовірности[1]). На чому заснована ся друга думка Огоновського, цілком незрозуміло, — невжеж у сьвіті нема й не було дурнів, що викинулиб таку штуку, як дворяне Стороженка? Ми що до сього скептиками бути не можемо. Про „Не в добрий час“ Петров не каже нічого, а Огоновський бачить у сїм нарисї лише „забавну нісенітницю, дарма, що автор намагав ся прикрасити її жемчугами із скарбниці гумористичного свого талану“[2]). Певно, се оповіданнє не визначаєть ся глибиною і серіозностю, — про се власне ми й сказали вище, але й назва „нісенітниці“ теж, думаємо, підходить до нього мало. Мета автора була анекдотична, і коли йому повелось до свого оповідання додати „жемчугів“ гумору о стільки, що воно вийшло „забавним“, то завданнє його можна вважати розвязаним. Так власне на се оповіданнє ми й дивимось і гадаємо, що жадних зітхань моральної якости прикладати до нього неможливо: ситуациї з нарису правдоподібні; дурні, як представлений там, могли і можуть бути, і коли сам нарід сьмієть ся без злоби з таких своїх синів, то чому було не посьміятись над ними також добродушно і Стороженку?

Цілком осібно від розглянених творів нашого письменника стоїть байка його „Кури та собака“[3]). Вона визначаєть ся серіозним громадським змістом, але написана далеко не блискуче і показує, що у Стороженка не було анї талану байкаря, анї віршовника. На се останнє вказує теж вірш „Україна“[4]).

Розглянувши, значить, усї твори Стороженка, ми можемо тепер схарактеризувати його творчість взагалї, як з боку змісту, так і напряму. Питання тепер власне і сходить на се, бо про артистичність його творів сумнївів бути не може: на них лежить тавро щирого і великого хисту. Не може тепер бути сумніву і в тому, що думка критика „Современника“, буцїм Стороженко „рисуетъ Малороссію какою-то сказочной страной“ і т. д., не має жадного ґрунту. У Стороженка з одного боку маємо низку реально-історичних і просто побутових творів, через що одно вже гадка „Современника“ мусить бути обмежена, але, з другого боку, і ті твори, що за них „Современникъ“ накинув ся на Стороженка, не дають для наведених його міркувань жадного ґрунту. В тих творах наш письменник або стояв на

---

1) Ист. лит., ст. 354.
2) ibidem
3) Переписка Стороженка, ст. 282.
4) Переписка Стороженка, ст. 299—300.

реальній знов таки підвалині або малював фантастичні представлення народа, лишаючись все таки письменником життя і правди. Що Стороженко малював Україну так кольорістично, як каже „Современникъ“ себ то так, мов би „счастливые обитатели Малороссіи не испытываютъ ни глада, ни труда“ і т. д., — се, скажемо ми разом з Стороженком, повна неправда. Як ми вказали вище, у нього на кожному кроці стрічають ся уваги про ненормальности тодішнього життя і навіть з виясненнєм, хоча правда, й не глибоким, причин їх. Через таку очевидну несправедливість присуду критика „Современника“ і говорити про нього більш нема чого! Обвинувачення творчости Стороженка в брудности та инших „чеснотах“ також, як ми бачили, безосновно. Критик „Современника“ опер свої закиди на етноґрафічних оповіданнях Стороженка, за які, як за народні, сей уже зовсїм не одвічальний. А що те обвинуваченнє і льоґічно невірне, ми сказали вже на свойому місцї. Через те саме падає й думка Петрова про ідеалїзацию Стороженком України[1]), як заснована на рецензиї „Современника“, падає погляд д. В. Н. на творчість Стороженка, як на „романтично-сказочную“. Навпаки цїлком справедливим треба вважати думки Пипіна, що підніс у Стороженка „умѣнье рисовать народный бытъ“ і проф. Дашкевича, що дивить ся на Стороженка, як на переказчика „народныхъ преданій и повѣрій“. Питаннє, звісно, в тому, о скільки точно робив Стороженко своє переказуваннє, але сеї точности не відбирає в нього нїхто — з доказами, а нпр. Огоновський завсїди в сїм пунктї обороняє Стороженка від закидів Петрова і робить се досить ґрунтовно.

Таким чином твори Стороженка, по змісту і напряму, можна більш-менш позитивно назвати реальними, з одного боку, і леґендарно-етноґрафічними, з другого. Кермуючись вищевиложеним, можна тепер відповісти і на питаннє, до якоїж лїтературної школи належав наш письменник? Петров, на підставі етноґрафічно-побутових повістей Стороженка, робить його дальшим заступником карикатурної і комічної лїтературної дїяльности Котляревського, Гулака-Артемовського й ин.[2]), але згодитись з сим ледви чи можна. Трудно згодитись уже через те одно, що тодї викидають ся геть всї історичні твори Стороженка, що у всякому разї були осередком його дїяльности. Не згоджує ть ся також, хоч і не досить щасливо, з такою характеристикою

[1]) Очерки, ст. 215.
[2]) Очерки, ст. 218.

школи Стороженка і Огоновський[1]), але і він, на жаль, не дає суцільної позитивної характеристики нашого письменника.

Питаннє, значить, лишаєть ся отвертим і на підставі зробленого нами означення істоти творчости Стороженка ми на се питаннє і попильнуємо відповісти. Що до етноґрафічно-леґендарних його оповідань, ми мусимо зазначити, що в сїй сфері Стороженко не був піонером: розробкою тогож самого материялу займавсь до нього Квітка й ин. Значить, не тут треба шукати характерної риси Стороженка, хоча тут же можна завважити, що він на даному пунктї далї вів діяльність Квітки і належав до одної з ним школи. Істотою-ж діяльности Стороженка була історична белєтристика ескізного типу, в талановитому виконанню якого нашого письменника не перейдено й доси. До істориї особливо хилила ся душа Стороженка[2]); історию, по тодїшнїх часах, він знав і студиював, не дивно через те, що й хист його вилив ся релєфно головним чином в творах історичної вдачі.

Знаючи сю рису в психіцї нашого письменника ми можемо тепер, між иншим, ще більш зрозуміти, через віщо Стороженко не був письменником „злоби дня", про що нпр. каже д. В. Н. Причиною були не лише клясові погляди Стороженка, через які він не мав відповідної основи для боротьби супроти тодїшнього устрою, але й що йно вказаний його нахил до істориї. Стороженко, як продукт істориї початку 19 в., був, так сказати, пронизаний образами рідного козацтва, що при ньому потонуло вже в вічности. Сї образи закрили від нього всї инші підвалини, на яких він міг оперти ся в своїй артистичній працї; дїйсність здавалась йому занадто твердою, важкою через її бридоти о стільки, що Стороженко вважав за користнїйше для себе відпочити, не дотикаючись її, на чомусь привітнїйшому. Сим останнїм і сталось історичне життє його батьківщини, що він її присьвятив свою творчість на українській мові, хоча, звісно, міг малювати й сучасне йому життє, бо, певно, знав його чудово. Тим же самим визначають ся і писання його в дусї етноґрафічно-анекдотичнім, — сюжети сього життя хоч і були взяті з сучасности Стороженка, але риси сеї сучасности були о стільки, як ми казали, поверховні, що натякати на „злобу дня" не могли жадним чином. Таким побитом ми бачимо, що клясова психика Стороженка і на характері пое-

[1]) Ист. лит., ст. 365.
[2]) Див. Переписку Стороженка, ст. 300—1.

тичної його праці відбилась цілком ясно. Після всего сказаного, школу Стороженка можна тепер означити катеґорично. Заступник етноґрафічно-анекдотичного напряму Квітки, Стороженко сотворив українську школу історичної белетристики і все його значіннє в істориї літератури в сьому, на нашу думку, і містить ся. Такі однородні твори, як „Золотаренко“ Гребінки в порівнаннє з повістями Стороженка йти не можуть, а „Чорна Рада“ Куліша стоїть в його творчости того періода досить відрубно, так що пальма почину історичної белетристики мусить належати Стороженку по справедливости.

Виказавши історично-літературне значіннє Стороженка, скажемо два слова і про естетичне. Нема чого й казати, що твори Стороженка — справжні взірці прекрасного і в них маємо всї елементи його, — і артистичність частинностей твору, і гармонію спільного і, нарештї, вдатно висловлені високі думки та емоциї. Через те його твори мусїли робити на неупереджених сучасників безперечний вплив, — і се мало місце не лише на Україні, а й далї. Твори Стороженка перекладались і на славянські мови і на німецьку, — що сьвідчить про велике естетичне значіннє його хисту. Але твори його матимуть ся не тільки історичне значіннє: чисто-артистичні твори не вмирають і тоді, коли зміст їх давно вже відійшов в країну спогадів, — через те й творам Стороженка належить, хоч і не широка, але певна будущина. Стороженко, як історичний белетрист, Стороженко, як митець-етноґраф, — для всякого культурного Українця мусить бути і буде предметом цілком заслуженої уваги ще довго.

1900, Київ.

Поправки: с. 15 рядок 16 зв. надруковано: *серцем* треба: *сонцем.* С. 16 р. 2 зв. *Що то за люде* повторено хибно. С. 21 р. 21 зв. надр.: *можемо* треба: *не можемо.* С. 23 р. 20 зн. надр.: *під ґрупу* треба: *підґрупи,* р. 4 зн. надр.: *артичний* треба: *артистичний.* С. 25 р. 8. зн. надр.: *його* треба: *його має.* С. 26 р. 19 зв. надр.: *те* — треба: *т. е.* С. 31 р. 7 зн. надр.: *17 в.* треба: *18 в.* С. 38 надр.: *навить ширше* треба: *ширше.*

З кореспонденциї Дениса Зубрицького.

(Рр. 1840—1853).

Подав **Др. Кирило Студинський.**

Вже за житя Дениса Зубрицького перейшла значна часть його цінної, та специяльно на російські публїкациї богатої бібліотеки на власність ґр. Віктора Баворовского, талановитого перекладчика „Дон-Жуана“ на польську мову й основателя бібліотеки та музея імени Баворовских у Львові. Сюди дістали ся також, вже за житя Зубрицького, як сьвідчить Головацький в „Слові“ (1862, ч. 12), його рукописні материяли, оріґінали і копії грамот та часть переписки з кількома людьми.

Я мав нагоду переглянути і бібліотеку Зубрицького, і його рукописну збірку[1]) і з поміж останньої заняв ся головно його кореспонденциєю, що кидає дуже цікаве сьвітло на житє та діяльність самого Зубрицького, як також тих людий, що стояли з ним в близших зносинах.

Кореспонденция Зубрицького неповна. В житєписи Зубрицького, писанїй Поповим, читаємо, що Зубрицький кореспондував з Мацєйовским, ґр. Дзялинским, Ганкою, Шафариком, Максимовичем, Поґодїним, Йорданом, бар. Шодуаром, Гайнце, Бередніковом і бувш. рос. мін. просьвіти кн. Ширінским-Шахматовим[2]).

---

[1]) На сю спадщину після Зубрицького звернув мою увагу кустос бібліотеки, др. Йос. Корженьовский. За дозвіл перегляду цілої збірки Зубрицького, як також скопіованя і напечатаня сеї кореспонденциї та за ласкаву поміч при сколляцированю деяких листів складаю на сїм місци др. Йос. Корженьовскому мою сердечну подяку.

[2]) Чтенія въ имп. общ. ист. и древн. рос. р. 1880 Ч. I—II, стор. 541. Гляди також „Слово“ р. 1862, ч. 10, в статї Головацького п. з. „Денисъ Зубрицкій“.

З вичислених Поповим людий задержали ся в рукописах Зубрицького лише листи **Максимовича** і **Ганки**. Иньші, правдоподібно, затратили ся. Не виключена річ, що частину листів понищив Зубрицький навмисно. Так прим. з листів Поґодіна, що могли його компромітувати, нема між рукописами анї слїду. Не надіяв ся певно Зубрицький, що його власні листи, писані до Поґодіна, будуть обережно перехована та відкриють потомству рубець його наукових і „торговельних" зносин з российським ученим[1]).

Окрім листів Максимовича і Ганки, знайшли ми ще в бібліотецї Баворовских дуже важні письма **Копітара** і **Раковского**, **бруліони деяких листів Зубрицького**, а побіч них кілька меньше цікавих листів ріжних людий до Зубрицького, про які згадаємо при кінцї наших заміток.

Листів **Максимовича** маємо пять. Три з них писані в р. 1840 (22/IV, 17/X, 7/XII), четвертий в р. 1841 (27/IV) а останній в р. 1843 (8/X). Мали би се бути всї листи Максимовича? Ми сумнїваємось. Зносини між Зубрицьким і Максимовичем не перервались і в дальших роках. Зубрицький посилає свої рукописи до печатаня в российських журналях на руки Максимовича. Так читаємо в однім листї Максимовича до Бодянського (з дня 16. мая 1848 р.) між иньшим таке: „Въ томъ тючкѣ нашелъ я 34 оттиска Зубрицкаго брошюры, Nr. 7. Чтеній и пр... Благодарю васъ за эту присылку и доставлю скоро обѣщанныя статьи. **Что же вы не означили, что эта статья Зубрицкаго вамъ досталась отъ меня?...**"[2]). Ще в р. 1850 посилає Максимович Зубрицькому трету книжку свого „**Кіевлянина**" з власноручною присьвятою[3]). Можлива річ, що після р. 1850 кореспонденция Максимовича з Зубрицьким перервала ся. На се могли зложитись ті некористні обставини житя Максимовича, в які він попав через свою недугу.

---

[1]) Листи Зубрицького до Поґодіна напечатані в „**Чтеніяхъ** моск. общ. древностей за р. 1880, ч. I—II, в статї: „Письма къ Мих. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861) съ примѣчаніями **Нила Попова** стор 537—621.

[2]) Письма Мих. Алекс. Максимовича къ Осипу Макс. Бодянскому (1838—1873) стор. 135. Гляди: „**Чтенія** моск. общ. древн." за рік 1887, ч. I. Під статею Зубрицького треба розуміти „**Начало уніи**", що була печатана як раз в Nr. 7 „Чтеній". Гляди біоґрафію Максимовича в „**Чтеніяхъ**" за рік 1880, ч. I—II, стор. 541.

[3]) Примірник сей тепер в бібліотецї ґр. Баворовского.

Перший з листів Максимовича напечатав був вже в р. 1863 Яків Головацький[1]) з копії, зробленої у Зубрицького, одначе і задля його ваги і малозвістности того виданя репродукуємо його ще раз в нашій збірці. До сього листу додав був Головацький поміж иньшим таку замітку: „То было первое сообщеніе писателей нашихъ съ Украиною, первое почутье сродства и одноплеменной взаимности межь Галицкими и Украинскими учеными въ то время, коли ближше сообщеніе между ними утрудняемо было непреодолимыми препятствіями. Письмо то писано было въ самое время первого пробужденія нашей словесности, когда на нашемъ небосклонѣ литературномъ появились первыи покушенія въ родномъ языцѣ; когда Іос. Левицкого переводы Шиллеровыхъ балладъ, воззрѣніе страшилища, благожелательныи стишки іерархамъ и та несчастная Русалка Днѣстровая, причинившая столько клопотъ своимъ издателямъ, становили всю сумму литературныхъ произведеній рускихъ въ Австріи. Письмо сіе походило отъ знаменитого писателя, собирателя пѣсень народныхъ и ревнѣйшого друга и защитника малорусской народности. Обозрѣніе словесныхъ плодовъ нашихъ съ осьмь сотъ тридцатыхъ годовъ сообщилъ г. Максимовичь въ своемъ „Кіевлянинѣ“, осуждаючи тіи первенцы литературны со всею снисходительностію и истинно отцевскою ласкою“.

Так отже бачить Головацький в особі Максимовича, і то зовсім справедливо, першого з Українців, що заняв ся руським письменством в Галичині, що в своїй статї: „О стихотвореніяхъ Червонорускихъ“[2]) познайомив Україну і ширшу російську публику з поезиями молодих, галицьких письменників, що і в листї, і в статї вказав дорогу, по якій вони дальше ступат имають.

Годі одначе не завважати, що поміж гадками, які висловив Максимович в статї і в листї, заходить значна ріжниця. Питанє, якою мовою повинні галицькі Русини писати, поставив Максимович в своїй статї дуже ясно. Твори галицького перекладчика, Стефана Смаша, писані церковно-славянщиною, зове Ма-

---

[1]) „Галичанинъ“, Литературный сборникъ, издаваемый Як. Өед. Головацкимъ и Богд. Андр. Дѣдицкимъ. Львовъ 1863, книга I, выпускъ II, стор. 107—113.

[2]) „Кіевлянинъ. Книга вторая. Издалъ Мих. Максимовичь. Кіевъ, 1841, стор. 119—152.

ксимович „безвременнымъ цвѣтомъ (colchicum autumnale), который отцвѣвши подъ зиму, на новую весну выростаетъ уже плодовою травянистою маковкою“[1]). Так само осуджує Максимович „Воззрѣніе страшилища“ Лисинецького, дивуючись, що на сїм творі уміщена напись, нїби він уложений „малоруською мовою“. „Ни одинъ Малороссіянинъ — пише Максимович — не назоветъ этого языка своимъ, да это и не Великорускій и не Бѣлорускій языкъ: это искуственное Словенорускоe словосочиненіе, которымъ лѣтъ за сто писали наши Рускіе стихотворцы (Сумароковъ, Кантемиръ), и отъ того ихъ произведенія состарѣлись преждевременно“[2]). Руське писменство в Галичинї може розвинутись лише на живій народній мові: „Вѣковой опытъ Рускаго стихотворства, пише Максимович, долженъ послужить въ урокъ для писателей Червонорускихъ. Пусть они избѣгаютъ искуственнаго словосочиненія и стихосложенія! Живая литература у нихъ можетъ процвѣсти только на ихъ народномъ, живомъ языкѣ: пусть они всѣ изучаютъ его въ народныхъ пословицахъ, поговоркахъ, сказкахъ и еще болѣе въ пѣсняхъ Малороссійскихъ, особенно Украинскихъ, гдѣ народное выраженіе процвѣло съ найбольшею силою и красотою. Тѣмъ болѣе это прилично Червоноруской Музѣ, которая возрождается въ средоточіи Словенскаго міра, и въ ту именно пору, когда почти всѣ Словены сознали цѣну своей народности и такъ горячо за нее ухватились“[3]).

Не так ясно ставить се питанє Максимович в листї до Зубрицького. На лист останнього, писаний в великоруській мові, відповідає Максимович: „Пишите ко мнѣ и другимъ Рускимъ, ради Бога по-Руски, не повѣрите, какое это наслажденіе доставляетъ, хотя для Васъ, какъ Вы говорите — и труднѣе то, чѣмъ писать по Польски“.

Річ ясна, що не можна би мати нїчого против сього, коли-б Максимович накликував був галицьких письменників до виучуваня великоруської мови, одначе ми мали би право жадати від нього, щоби при тій нагодї противставив був великоруській мові ідеал української мови. Та сього Максимович не зробив. Він велить вправдї галицьким Русинам писати живою, україн-

1) Тамже стор. 134.
2) Тамже стор. 139–140.
3) Тамже стор. 141.

ською мовою, образуватись на українських народнїх піснях, — але лише тому — бо, по його гадцї, в однїй тілько Галичинї письменство на українській мові можливе, бо „пора языка польскаго для Галичанъ давно прошла, а пора Великорускаго для нихъ еще не наступила“. І від живої української мови дозволяє Максимович галицьким письменникам в їх перших початках відступати, коли в його листї читаємо: „На какомъ бы ни писали языкѣ Галичане, все равно, лишь бы писали они о своей милой Руси“. В будучність українського письменства на Українї Максимович не вірить. По його гадцї, стала великоруська мова для всїх осьвічених Українцїв загальною мовою і тому все, що пише ся на Українї по українськи, вже до певної степени штучне і має більше льокальне значінє, так як у Нїмцїв все, що писане на алеманськім нарічю. „На Українї, пише дальше Максимович, не може бути письменства на українсько-руській мові, а можуть бути і є лише поодинокі твори, нею писані — твори Котляревського, Квітки, Гребінки й иньших. Українська мова стала в нас лише памятником, з якого можна збогачувати великоруську мову. Народні українські піснї і пословицї служать також лише чудовими памятниками для великоруського письменства“.

Зайвим було-б виказувати, що Максимович помиляв ся. Він не мав ясного погляду на будучність української мови, хоч брак віри в розвій письменства на Українї не спиняв його двома роками раньше видати студию, в якій він з повною рішучостию виказував відрубність української мови від польської і великоруської[1]). Такий брак віри в будучність українського письменства по при сердечній любві до України, замітний рівно-ж у Метлинського[2]), а двадцять два роки після листу Максимовича до Зубрицького чуємо ще його, що правда, в иньшій формі, також у Костомарова.

Яке вражінє викликав лист Максимовича, а головно його погляд на українське письменство на Українї між галицькими Русинами, про се годї щось певне сказати. Що він міг бути студеною водою на мрії перших наших речників живого слова —

---

[1]) М. Максимовичь: „Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ“ (Журн. министерства народ. просвѣщ. за рік 1838 т. 17—18).

[2]) Думки і піснї Амврозия Метлинського. Львів 1897, стор. 16—17, в передмові.

се річ зрозуміла. Та невважаючи на се, галицьке письменство йшло своїм шляхом. Почате на рідній мові, розвивалось воно й на дальше на ній в писанях Головацького, Вагилевича, Устияновича, Могильницького і других. Не затратив ся ще в душах галицьких письменників відгомін сього, що писав Шашкевич на вступі „Русалки“: „Судило нам ся послїдним бути: бо коли другі Славяне вершка дохаплюють ся і єсли не вже, то небавком побратають ся з повним, ясним сонцем; нам на долинї в густій мрацї гибіти. Мали і ми наших півцїв і наших учителїв, але найшли тучі і бурі; тамті занїміли а народови і словесности надовго ся здрімало; однакож язик і хороша душа руська була серед Славянщини, як чиста слеза дївоча в долонї Серафима“.

Зовсїм природне також, що галицькі письменники великоруською мовою писати не могли, бо її не вміли. Тим то й легко було написати Головацькому в р. 1863, в часї, коли він вже перебував национальну метаморфозу, про ради Максимовича: „Мы молодыи труженники на поприщѣ родной словесности повиновались зрѣлымъ поставленіямъ опытного и доброжелательного мужа и слѣдовали почти безусловно его совѣтамъ. Доказомъ того служити могутъ всѣ книжки, изданныи послѣ 1840 года: „Галицкіи приповѣдки“, „Вѣнокъ“ ч. I, особенно же часть II... Не появили ся у насъ больше сочиненія съ отжитыми церковно-словенскими формами, яковыи старалъ ся было ввести почт. Стефанъ Сѣмашъ, ни пугаютъ насъ больше „воззрѣнія страшилища“, яке напечаталъ былъ 1838 г. Лисинецкій въ Вѣдни“[1]).

Та при тім бажав Головацький виправдати свою метаморфозу листом Максимовича, коли пише: „уже 22 лѣтъ минуло послѣ написанія того письма. Премногое измѣнило ся отъ того времени. Многіи желанія проф. Максимовича исполнились, чи други исполнятся и якъ — ожидати належитъ. Многіи положенія поставлены нимъ стоятъ незыблемы, получивши еще подкрѣпленіе новыми событіями, и достойны полного уваженія“[2]).

Річ певна, що в останнїх словах Головацького маємо бачити натяк на будучність великоруської мови в Галичинї.

Та і в сїм питаню помиляв ся Максимович. Пядесять лїт минає з тої пори, як в Галичинї появила ся „Исторія Галич-

[1]) „Галичанинъ“ 1863. Книга I. выпускъ II, стор. 111.
[2]) Тамже. стор. 113.

ско-русскаго княжества“ Зубрицького, якій в його таборі надавано епохальне значінє, тому, що була печатана в великоруській мові, а неприродне стремленє Зубрицького — ввести в галицькім письменстві великоруську мову, нічим не посунуло ся наперед.

Хоч з гадками Максимовича ми не можемо погодитись, то з другого боку не можемо відмовити листам Максимовича впливу на розвій галицького письменства. Він заохочує галицьких Русинів до літературної праці, просить у них помочи для „Кіевлянина“, піддає їм теми до оброблення, розправляє з ними про правопись — словом витворює духову звязь між Галичиною і Україною. Нема сумніву, що й сам Зубрицький під впливом листу Максимовича пише свою „Лѣтопись Ставропигіяльного братства“, яка і по нині не стратила своєї вартости.

Тим то й ми печатаємо сї листи Максимовича, а не сумніваємо ся, що вони будуть гарним причинком до характеристики його діяльности та цінним доповненєм збірки його листів порозкиданих в российських журналах, а головно в річниках „Кіевскої Старини“.

По листах Максимовича йдуть в хронольоґічнім порядку листи Копітара.

Про відносини Копітара до Русинів маємо в нашім письменстві лише короткі згадки. З них дізнаємось, що Копітар був разом з иньшими славянськими ученими і діячами посередником між Русинами і славянським рухом перших десятків літ XIX віку. Мешканє Петра Паславського, що від року 1820 був сотрудником при церкві сьв. Варвари у Відни, стало осередком для всїх Галичан, Русинів і Поляків, що приїздили до Відня. Сюди заходили також перші знаменитости славянського руху, як Копітар, Вук Караджіч, Людовіт Ґай і крім особистої знайомости обмінювались своїми гадками з представителями братнього руського племени. Особливо Копітар старав ся вплинути на молоде, руське поколїнє і під його проводом образував ся перший руський письменник, Йосиф Левицький[1]).

Вістки сї дуже скупі. З дневника[2]), в якім списував Копітар всї свої листи, висилані до ріжних людий від дня 24

[1]) Житє і Слово. Том II, стор. 436—7 в студиї Ів. Заневича: „Літературні стремлїня галицьких Русинів від 1772—1872 р.

[2]) Дневник Копітара видав проф. Яґіч в книзї: Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und Anderen Süd- und Westslaven. Berlin, 1897, стор. 823—50. Раньше видав проф. Яґіч перший том кореспонденциї Добровского і Копітара яко 39 том Сборника отдѣленія русскаго языка и словесности импер. академіи наукъ, Спб., 1885.

цьвітня 1829 аж майже по конець житя, дізнаємо ся, що він вів дуже широку кореспонденцию з Русинами, а то з Йос. Левицьким[1]), з епіск. Снїгурським[2]), з Михайлом Малиновським[3]), з крил. Лавровським[4]) і Ос. Лозїнським[5]). Звертаємо увагу на сю кореспонденцию, бо лише вона могла би нам дати докладний образ взаємин Копітара з Русинами. Може бути, що в бібліотецї перемиської капітули переховує ся принайменьше частина сеї кореспонденциї. Було би конче потрібною річию видати її друком. Листи Копітара взагалї мають дуже велику вартість. Писані живо, вони доторкають ся ріжних питань, так наукових, як і суспільних. Друкуючи переписку Добровського і Копітара, пише проф. Яґіч: „Какими выразительными чертами обрисовался обликъ Копитара въ его страстно-порывистыхъ, вѣчно безпокойныхъ письмахъ, полныхъ нетерпѣливой любознательности и критическаго задора“[6]). Видані проф. Яґічем листи Копітара принесли богато нових фактів до характеристики сього визначного ученого. З листів

---

[1]) До Йос. Левицького написав Копітар від р. 1831 - 1835 дванайцять листів; з того чотири в р. 1831 (29/III, 22/X, 9/XI, 7/XII); в р. 1832 шість листів (25/I, 15/II, 11/IV, 28/VIII, 3/XI, 21/XII); в р. 1833 один лист (15/II) і в р. 1835 один лист (31/III). При двох листах зазначений в дневнику кількома словами їх зміст. (Порівнай: Jagić: „Neue Briefe“ стор. 827 - 834.

[2]) До еп. Снїгурського вислав Копітар в лїтах 1834—1841 дванайцять листів, з тих деякі спільно до Снїгурського і Левицького, або книгаря Мілїковського. На рік 1834 припадає три листи (30/VIII, 27/IX, 3/XII); на рік 1835 два (23/I, 10/II); на рік 1837 два листи (29/XI, 17/XII); на рік 1840 три (23/II, 25/VI, 10/X); на рік 1841 два (9/VI, 15/VI). Тамже стор. 833—45.

[3]) До Михайла Малиновського написав Копітар рівнож дванайцять листів в роках 1839—1843. З них припадає на рік 1839 один лист (13/II); на рік 1841 три листи (24/IX, 26/IX, 5/XII); на рік 1842 сім листів (1/I, 9/I, 6/II, 3/III, 15/III, 20/V, 14/VII); на рік 1843 один (5/XII). Тамже стор. 840—50

[4]) До крил. Лавровського вислав Копітар в р. 1840 два листи (16/IX, 28/IX). Тамже стор. 844.

[5]) До Лозїнського занотований в дневнику один лист з р. 1841 (13/VI). Тамже стор. 845. З листу Копітара до проф. Фр. Метельки в Люблянї дізнаємо ся, що Лозїнський просив Копітара о його країнсько нїмецьку граматику для нормальних шкіл. Тамже стор. 177. Метелька зайняв ся посилкою граматики Копітара, бо на неї (Grammatik der slav. Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark, 1808) покликує ся дуже часто Лозїнський в своїй: „Gramatyka języka ruskiego“. Przemyśl 1846.

[6]) Яґіч: „Сборникъ...“ том 39, стор. CVI.

Копітара до Зубрицького можна буде уявити собі, яку вагу треба привязувати до його кореспонденциї з иньшими галицькими Русинами. Добути сї листи і видати їх друком, було би річию подвійно хосенною. З одного боку мали би ми тодї богатий причинок до характеристики самого Копітара, з другого не меньше цікавий і важний материял до пізнаня житя і культурних змагань в перших хвилях розвою галицько-руського письменства XIX віку.

Листів Копітара до Зубрицького маємо чотири. Всї вони писані в р. 1843 (18/VI, 18/VII, 5/X, 4/XI). Можемо рішучо твердити, що в сих чотирох листах містить ся ціла кореспонденция Копітара з Зубрицьким, бо лише ті чотири листи, з точними датами, записані в дневнику[1]). Коли-б Копітар писав їх був більше, то певно не поминув би їх.

З сих листів Копітара для нас важні головно два перші. В них завдає він Зубрицькому ріжні наукові питаня, яких поясненя, або розвязку подамо в примітках до тексту листів. Тут задержимо ся лише над руськими национальними і церковними справами, якими в своїх листах інтересує ся Копітар.

Переписку з Копітаром почав був, по нашій гадцї, Зубрицький. Догадуємо ся сього звідси, що в першім своїм листї обговорює Копітар брошуру Зубрицького, видану в р. 1837 і два пастирські посланя митрополита Мих. Левицького з р. 1841. Коли зважимо, що лист Копітара писаний в р. 1843, то легко можемо собі уявити, що Копітар рецензує сї книжки лише тому, бо як раз в тім часї дістав їх від Зубрицького. Що крім своїх видань посилав Зубрицький Копітарови також чужі (посланя Левицького), се для нас зрозуміле, бо переклад одного посланя з 10 марта 1841 р. з латинського тексту на польську мову зладив Зубрицький[2]). До посланя Левицького, в якім перше місце займає доказ про першенство папи, мусїв додати Зубрицький в листї до Копітара, що хоч сам був перекладчиком посланя, то його гадка така, що Русини в национальнім і релїґійнім питаню мусять потонути в российськім морю. Вносимо се з того, що Копітар, виказуючи нестійність таких гадок, додає: „Sed quo tendis musa, desine perdicax!“ Про правдоподібність нашої гадки можна буде пересьвідчитись, коли приглянемо ся тим уступам листів Копітара, в яких обговорені сї питаня.

---

[1]) „Neue Briefe...“ стор. 849.

[2]) Ив. Ем. Левицкій. „Библіографія“ ч. I, стор. 20.

Вже проф. Яґіч замітив, що Копітар Росиї не любив і не жалував. Походило се по части з ексклюзивности його характеру (в однім листї до Добровского пише він про католицьку национальну гордість), а по части від привязаня до Відня, який він бажав видїти духовим центром для всїх Славян[1]). Русинів вважає Копітар народом, що може жити сам, о своїх силах, і не рад їх бачити в обіймах Росиї. Він пише: „Русини (die Russinen) повинні самі собі вистарчати без Великорусів (ohne die Nordrussen) і печатати свого Каменського і т. и. Предсї пруських Нїмцїв нема навіть тілько! А вашого осьвіченого і щедро дотованого духовенства не було би шкода! З пятнайцяти міліонів Русинів, ви, чотири міліони в Галичинї і Угорщинї єсьте цьвітом і тому ви радше повинні бути солию житя для них, нїж давати себе перетягати лише на основі материяльного закона для мас. Sed quo musa tendis, desine perdicax!“

Копітара займали лїтературні працї галицьких Русинів, тож можлива річ, що на основі знайомости з руськими виданями він міг прийти до вислїду, що Русини можуть самі собі вистарчити. Стикаючись з Русинами, міг він також пересьвідчитись про осьвіту руського духовенства та дізнатись про його дотоване, хоч річ певна, що тут прийшло йому в поміч послане Левицького з дня 10 марта 1841 р. Величаючи Габсбурґів за їх добродїйства для руського народа, митр. Левицький пише: „Na rozkaz teyże Najiaśniejszej Cesarzowej i Królowej (Мариї Тереси), młodzież ruska do stanu kapłańskiego dążąca wezwaną została do Wiednia i tam w najsławniejszej nauk wszechnicy, nauce filozofii i teologii z tym poświęcała się postępem, że późniéj wielu z tej młodzieży katedry teologiczne i inne godności dyecyzalne zaszczytnie sprawowało, niektórzy zaś godnymi stali się na stopień biskupi być wyniesionymi (Скородинський, львівський епископ, що умер в р. 1805 і Антін Ангелович, львівський митрополит, що умер 1815 р.). W te ślady Najmiłościwszej Matki wstępowali potem Najjaśniejsi Jej synowie i tronu następcy. Ich bowiem dobrodziejstwem zaprowadzonem i zatwierdzonem zostało we Lwowie dotychczas jeszcze istniejące Seminarium, w którem już nie niektórzy tylko, lecz wszyscy kandydaci rusko-uniccy do pełnienia świętych obowiązków po parochiach przeznaczeni, nauki teologiczne odbierają i obyczaje

[1]) Яґіч: „Сборникъ...“ том 39, стор. XV.

swe do prawideł kościelnej karności zastosowywać pouczają się. Seminarium to, już kilka tysięcy pracowników owczarni świętej ruskim dyecezyom od roku 1783 do tych czas wydało, między jego alumnami My Sami, wasz teraźniejszy Arcypasterz Metropolita, niegdyś nauki Nasze pobieraliśmy, i wy także zdolność do należytej staranności o zbawienie dusz ludzkich potrzebną osiągnęliście. Z szczodrobliwości wyż wspomnionych Najjaśniejszych Monarchów wydzielane bywają z funduszu religijnego, wam dodatki do waszych parafialnych dochodów, a wysłużonym w staranności o duszach, pensye deficyentów". Згадуючи про заслуги цїсаря Франца І, що побільшив етат питомцїв у Львові, а окрім того умістив деяких питомцїв в висших духовних закладах у Відни, додає Левицький: Dlatego to nie zbywa teraz w obydwóch dyecezyach na takich mężach, którzy do staranności o zbawienie dusz należycie usposobieni, obowiązki namiestników pomiestnych, czyli dziekanów z chwalebną zręcznością piastują, zaszczytów kanonickich dostąpili, teologicznym doktoratem zaszczyconymi zostali i albo publicznie katedry we wszechnicy nauk i dostojeństwa akademiczne zajmują, albo wyższe urzęda dyecezalne sprawują, a nawet na samą godność biskupią wyniesionymi zostali (Снїгурський, Яхимович)"[1].

В дальших своїх увагах запевнює Копітар Зубрицького, що для Русинів як раз тепер найдогіднїйша пора, щоби так Римови, як і Німцям піддати свої домаганя, чи жалї. Найлїпше було би, аби митрополит поїхав до Риму, а особисто зробить там в однім тижни більше, як листовно в кількох лїтах. Копітар завірює, що Русинам в Римі дуже прихильні, як він сам мав нагоду пересьвідчити ся на місци; що там його питали, яким способом можна-б Русинам дещо приємного зробити і що він їх справив до митрополита, котрого жадань і поглядів вони вислухати повинні. „Але, як я сказав — кінчить Копітар, подорож до Риму привела би все до якогось ладу: einem Cardinalshut würde im schlimmsten Falle selbst ein Primas Galiciae die Präcedenz lassen müssen etc."

[1]) Michał Lewicki: List Okólny do Duchowieństwa Rusi Zjednoczonej стор. 21—5. Користуємось польським текстом, бо руського не було під рукою.

З остатнїх слів дізнаємо ся, що вже в р. 1843 носив ся Рим, а може й Відень з гадкою, надїлити митрополита Левицького достоїнством кардинала, хоч сею почестию обдарено його доперва в р. 1856[1]).

До сеї самої гадки вертає Копітар в другім листї. „Wenn die ältere Excellenz (митр. Левицький), пише Копітар, sich nicht gern rührt, so lassen Sie die neue (еп. Снїгурський) nach Rom ziehen!“ В Римі радить Копітар поговорити з кардиналом Лямбрускінї і з ґенералом ордену Єзуітів, каже упоминати ся за заграничні фундациї, з яких тепер лише Італїянцї користають. Звертаючись до Зубрицького, накликує Копітар: Ew. Hochwohlgeboren sollten selbst mit Snigurski reisen!“

Ради Копітара викликали у Зубрицького невдоволенє. Про се дізнаємо ся з листу Зубрицького до Ганки, писаного дня 10 (22) лютого 1846, вже по смерти Копітара († 11 серпня 1844 р.). В нїм читаємо: „У меня была очень странная (пропущено: переписка) зъ возвратившимся зъ Рима Копитаромъ. Настаивалъ онъ на меня, чтобъ я уговорилъ нашего Митрополита или епископа на путѣшествіе въ Римъ и отправился зъ ними туда. Онъ удостовѣрялъ насъ въ хорошемъ пріемѣ, требовалъ да бы мы здѣсь дѣйствовали на духовенство за россійскими рубежами и пр. Но я ему тонко доказалъ нелѣпость предпріятія... Подлинныя его письма и мои отвѣты хранятся у меня“[2]).

На великий жаль, відписів на листи Копітара, певно дуже цїкавих для нас, в бібліотецї ґр. Баворовского ми не найшли. Всеж маємо надїю, що листи Зубрицького до Копітара не пропадуть. Сю надїю подає нам обставина, що листи иньших, славянських учених до Копітара заховали ся і то у взірцевім порядку.

Само посланє митр. Левицького з дня 10 марта 1841, а специяльно оброблене питаня про першенство папи Копітарови не подобало ся. Він радби бачити в нїм науковий трактат з використанєм сучасної богословської лїтератури зверненої против першенства папи.

---

1) Pełesz: Geschichte der Union...“ Том II, стор. 929. В роцї 1848 іменував цїсар Левицького прімасом Галичини.

2) Житє і Слово. Т. IV. „Листи Д. Зубрицкого до Ганки“. стор. 86.

Дня 11 жовтня 1841 року видав був митр. Левицький друге посланє в латинській мові і в польськім перекладї, в якім містила ся відповідь папи на що йно згадане посланє Левицького. В сїй відповіди хвалить папа митрополита за його ревність, велить і на дальше стерегти унїятів від аґітацийних православних брошур, дбати, щоб унїяти не дали себе звести намовам православних, які твердять, що унїятську і православну церкву лучать одні й ті самі обряди, а дїлять незначні ріжницї. „Grecko-Rossyjanom, пише папа, całe to podobieństwo, jakie jest między waszemi a ich obrzędami na nic się nie przyda, albowiem oni się od wszystkich katolików, czyli to Ruskiego, czyli to Łacińskiego, lub też jakiegokolwiek obrządku różnią w rzeczach, należących do prawdziwej wiary, którą sprawiedliwy żyje (Ad Hebraeos X. 28) i ściągających się do uległości ku Rzymskiemu Papieżowi, który jest Piotra Apostołów książęcia następcą, któremu (mówiąc słowy Ojców Chalcedońskich) winnicy dozór od Zbawiciela powierzony jest, z którego Kościołem (jak Ireneusz świadczy), dla znakomitszego pierwszeństwa każdy kościół niezbednie zgadzać się musi, to jest ci, którzy są ze wszech miar wiernymi (Lib III, contra haereses. Cap. 3), z którym nareszcie (jak Hieronym powiada), ktokolwiek nie zbiera, rozprasza, to jest, kto nie jest z Chrystusem, jest z Antychristem (Epist. ad Damasum)[1]). Дальше велить папа митрополитови дбати про вихованє духовенства, головно молодшого клиру: „aby młodsi klerycy nie tylko się ćwiczyli w pobożności i prawdziwej cnocie, ale także w naukach istotnie katolickich i od niebezpieczeństwa jakiegokolwiek błędu dalekich. Dlatego też potrzeba, ile to być może, większą liczbę onych od pierwszej ich młodości (jak Zbór trydencki uczy), do Seminarium duchownego przyjmować, gdzieby pod Twojem okiem przez Mężów zaufania najgodniejszych troskliwie kształceni, ku nadziei Kościoła wzrastali“[2]).

Ся відповідь папи, держана в дуже різкім тонї против православя, а головно її опублїкованє визвало велике невдово-

---

[1]) Michał Lewicki: Wielebnemu zjednoczonej Rusi Duchowieństwu pozdrowienie w Panu i Arcypasterskie błogosławieństwo... стор. 7.

[2]) Тамже стор. 9.

ленє Копітара. Хоч сам тішив ся своїм католїцизмом, то в публичнім проголошеню папської відповіди бачив Копітар не без причини загострене відносин між католицькою і православною церквою; різка відповідь папи перетинала надії Копітара, що все мрів про унію латинської і грецької церкви між славянськими народами[1]). По сім виясненю зрозуміємо слова Копітара: „Leid that es mir, dass Ihr das Belobungsbreve gedruckt habt; denn der päpstliche Vorschlag eines Averruncations-Gebots contra reunionem, so wie der einer röm. Kleinkinderanstalt für den geistlichen Nachwuchs, schadet in Publico mehr, als er nützt“.

Таку саму обережність, як в справах церковних, наказує Русинам Копітар в науцї. Він напр. заохочує Русинів до виданя історії церкви, одначе писаної спокійно і безпристрастно, „бо стару кривду вічно сьвіжо відгрівати, шкодить лише будучности, ятрене заблизнених ран відбиває ся на теперішнім здоровлю, а через се спиняє можливий поступ. Амнестия не пусте слово і його не надармо винайшли люди старинного сьвіта“.

Та годї нам переповідати зміст листів Копітара! Ми запримітимо лише, що сї нечисленні його листи до Зубрицького обговорюють стільки наукових і суспільних питань, біжучих справ, та визначують ся таким тверезим поглядом, що справдї треба дивувати ся сему рідкому уму, що за кілька місяців перед смертию (вісїм місяців після останнього листу до Зубрицького Копітара не було вже в живих) умів ще заховати молодечу живість і цікавість, злучену з досьвідом, бистроумностию і критицизмом поважного дїяча і ученого. Стілько про листи Копітара.

На прохане дра Ів. Франка переглянув проф. др. Й. Полївка кореспонденцию Вячеслава Ганки, яка перейшла на власність чеського музея, і знайшов між нею та скопіював один лист Йос. Левицького, три листи Ос. Лозїнського, вісїм листів Дениса Зубрицького і один лист Кулїша. Всї вони надруковані в „Житю і Слові“ (Т. IV, стор. 80—90).

З першого листу Зубрицького до Ганки, писаного в р. 1844 (am 2 Hornung), дізнаємо ся, що кореспонденцию сю викликав припадок. Книгар Гартенштайн в Бродах переміняв адреси на посилках книжок з Росиї, призначених для Ганки і Зубрицького, а наслїдком сього Зубрицький реклямує у Ганки свої книжки.

---

[1]) Wurzbach: „Biographisches Lexicon“ т. XII, стор. 442.

З того часу почалась між Ганкою і Зубрицьким жива кореспонденция й обміна книжками. Крім першого листу Зубрицького всї дальші писані в російській мові. Останнїй (восьмий) лист має дату 8 (20) ноября **1846** р.

Між рукописями Зубрицького знайшли ми всего два листи Ганки: один з р. 1846 (8 н. с. ноября), другий з р. 1852 [12 (24) декабря], а крім них начерк відповіди Зубрицького на останнїй лист Ганки з датою: 27 декабря (8 сїчня **1853** р.).

З сих дат виходить, що всї листи Ганки з р. 1844, 1845 до падолиста **1846** р. до нас не дійшли і що кореспонденция Зубрицького з Ганкою не порвала ся в р. **1846**, а тягнула ся ще в р. 1852—**3**.

Перший з знайдених нами листів Ганки вяже ся тїсно з шестим, семим і восьмим листом Зубрицького. В першім з них (18 авг. 1846 р.) доносить Зубрицький, що в монастирі сьв. Онуфрія у Львові знайшов два жития сьв. Кирила, сербської й руської редакциї. Копію першої і варияити другої вишле Ганцї в вересни[1]). В другім (4 сент. 1846) повідомляє про висилку копії[2]), в третїм [8 (20) ноябр. **1846** р.] пише поміж иньшим, що напасти нїмецьких „писаковъ“ на „русскій народъ и правительство“ обурюють його до крайности. Тому хоче він Нїмцям противставити „безъ всякаго притязанія на краснорѣчивыя украшенія, картины съ Русской жизни, основанныя на законахъ государства. Русскіе ученые, пренебрегая нелѣпости этой толпы, молчатъ, но иногда и молчаніе можетъ быть вреднымъ, ибо противоположное мнѣніе усиливается въ народѣ“. В тїй цїли, на початок „списалъ я приложенную статью о Русскихъ поселянахъ, и имѣю честь выслать ею (!) до Васъ, какъ до единственнаго представителя Русскихъ Литературныхъ отношеній въ западной Европѣ и защитника Русской славы и чести“. Зубрицький просить Ганку, щоби передав сю статю до якого небудь нїмецького журнала та велїв справити ортоґрафічні і синтактичні похибки[3]).

В знайденій нами відповіди дякує між иньшим Ганка Зубрицькому за присилану копію жития сьв. Кирила і повідомляє,

---

[1]) Житє і Слово. Т. IV, стор. 87.
[2]) Татже стор. 88.
[3]) Тамже стор. 88—9.

що статю післав до „Allgemeine Zeitung“ в Штутґарті. Коли-б її там не прийняли, він надрукує її в „Ost und West“.

Ні одного ні другого журнала ми не могли дістати, тому й не можемо сказати, чи статя Зубрицького була печатана.

В другім листї [з дня 12 (25) грудня 1852 р.] повідомляє Ганка Зубрицького про висилку свого виданя Остромірового евангелия, дякує йому за два томи „Исторіи Галическо-русскаго княжества“ вказує на будучність великоруського язика між Славянами, хвалить Зубрицького, що свої твори пише по российськи, питає, як довго руський нарід в Галичині потребує учитись российської мови, замічає, що, присвоївши собі российську літературу, міг би руський нарід образоватись „по словянськи“, при чім додає: „Погляните на Нѣмцевъ, какъ въ волостяхъ говорятъ, что Нѣмецъ Нѣмца не понимаетъ, но читаютъ и пишутъ всѣ одинаково“.

Так отже Ганка пропаґує в сім листї свою улюблену мрію про один язик порозуміня між Славянами, яким, по його гадці, мав би зістати российський.

Зубрицький рад би бачити в сім листї що иньше: похвалу для його обединительних теорий, коли відписує Ганці: „Вы одобряете употребленный мною въ Галичс. Исторіи языкъ. Я писалъ по Русски, ибо какъ Нѣмецкій такъ и Русскій одинъ только есть Литературный языкъ. Какъ Нѣмцы въ Штрасбургѣ, Дорпатѣ, въ Зурихѣ и Гамбургѣ на одномъ только пишутъ нарѣчіи и разумѣютъ другъ друга, такъ и Русскіе должны писать на одномъ только твердо основанномъ, на изящно обработанномъ діялектѣ. Не моя вина, что мои соотчичя по большой части не разумѣютъ его еще теперь. Я имъ сказалъ горькую истину на 141 стор. I, и въ 13 примѣчаніи II части своей Исторіи (тут зве Зубрицький мову галицьких Русинів, язиком „черни, пастуховъ“ і т. и.).

Чи сам Ганка завважав сю понївірку рідньої мови в творі Зубрицького — годї знати. Правдоподібнїйше, що нї, бо гадаємо, що при всїх своїх симпатиях до Росиї, що, як каже проф. Яґіч, нераз були подібні до верченя хвостом (вилянія хвостомъ)[1]), Ганка не міг би був похвалити сего доптаня і огидженя материньої мови.

---

[1]) Jagić: „Neue Briefe...“ стор. XLVIII.

З черги поговоримо про кореспонденцию Зубрицького з Ів. Раковським[1]), перекладчиком державних законів на Угорщині та одним з угорсько-руських діячів, що своєю нещасною, обєдинительною політикою видали угорську Русь на поталу мадяризациї. Кореспонденция ся важна між иньшим тому, що Зубрицький старав ся в ній вплинути на скріплене сього обєдинительного напряму між угорськими Русинами.

Коли вийшла перша часть „Исторіи Галичско-русскаго Княжества“ Зубрицького, о. Мих. Малиновський, тогдї проповідник при церкві сьв. Юра і ґімназ. катехит, удав ся в імени накладчика, заряду Ставропіґійського Інститута, до Адольфа Добрянського, просячи посередничити в продажі і збираню передплатників на Угорщині. З порученя Ад. Добрянського пересилає Ів. Раковський в листї з дня 24 марта 1852 на руки Малиновського спис передплатників і зібрані гроші а при тім одушевляє ся „русскимъ“ язиком, якого ужив в книжцї Зубрицький. Се письмо, а специяльно похвали для мови книжки викликали

---

[1]) Ів. Раковський, уроджений 5 марта 1815 р., висьвячений в р. 1839, був в р. 1844—1850 віцеректором в Унґварській семинариї. Від р. 1850—59 був редактором „Вѣстника законовъ державнихъ“; редакцию відобрано йому, бо місто руської мови вводив він до „Вѣстника“ російську мову, яку підправляв о. В. М. Войтковський, православний сьвященник при каплицї в. княжни Ол. Павлївни, жінки архикнязя Йосифа, побудованій в Кромі, півтора милї від Пешту. В роках 1856—58 редаґував Раковський „Церковную Газету“. Статї, які тут друковано, брав Раковський живцем з російських журналів: „Воскресное Чтеніе“ (Кіевъ 1849—55), „Христіанское Чтеніе“ (Спб. 1853) і „Творенія св. отцевъ въ русскомъ переводѣ“ (Москва 1848 і 1850) На сю часопить побирав Раковський підмогу від релїґійно-мадярського тов. св. Стефана, що займалось видаванєм книжок духовно-католицького змісту. По двох лїтах підмогу відібрано задля православного і обєдинительного напряму видавництва. В р. 1858 застановив Раковський з 16 числом „Церковную Газету“, а на її місце почав редаґувати „Церковный Вѣстникъ“, якого вийшло всего десять чисел. Раковський дописував також до львівських ґазет: „Зорі Галицької“, „Семейної Библіотеки“ Сев. Шеховича і „Слова“, а з угорських часописий до „Карпата“. Він видав „Граматику русскую“ (р. 1867) о. Духновича, змінивши без відомости автора правопись на взір російської. Для народнїх шкіл уложив він „Аритметику“ (1869) і „Краткую всеобщую географію“ (1870). Умер в своїй парохиї, Ізах, в р. 1885 дня 3 н. с. грудня (Порівнай: Василь Лукичь: „Ватра“, лїтературний збірник, Стрий 1887, стор. 191—2; Сабовъ: „Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ памятниковъ“, Унгвар 1893, ст. 202; Ів. Ем. Левицький: „Біблїоґрафія“).

письмо Зубрицького (2/IV 1852 р.) до Раковського. Так навязала ся кореспонденция між сими двома людьми.

В листї дякує Зубрицький за прихильний спомин про його „Історію“, пишучи: „Радостно есть услышать одобрительный гласъ изъ средины колыбели Славянщины, изъ Паноніи, отъ береговъ завѣтнаго Дуная, тогда, когда у насъ появляются тамъ и сямъ отзывы изступленниковъ и невѣждъ, порицающихъ чистое, науковое русское слово“. Зубрицький пересьвідчений, що великоруська мова вже по кількох лїтах запанує в Галичинї; „Но мы не отчаиваемся въ успѣхѣ, мы увѣренны, что по истеченіи нѣсколькихъ лѣтъ истина станетъ побѣдительницею[1]), такъ какъ всегда свѣтъ побѣждалъ тьму и мрачность, мы увѣренны, ибо „Съ нами Богъ...“ В великій скромности називає Зубрицький свою книжку „бездѣлицею“.

Річ ясна, що Раковський не завинив відповіди, яку Зубрицький дістав до рук дня 9 мая 1852 р. В нїй ще раз заявляє Раковський, що труд Зубрицького буде „шагомъ, ведущимъ къ истинному народному просвѣщенію и благополучію“, що угорські Русини ненавидять „галимаѳію галицко-русскаго языка“, тому витають „Історію“ Зубрицького „свѣтозарнымъ солнцемъ“, „сокровищемъ“ а не „небылицею“.

Підлесне письмо Раковського визвало дуже цїкаву відповідь Зубрицького (24 мая н. ст. 1852), якої начерк ми рівнож знайшли в біблїотецї ґр. Бавoровского. В нїй подає Зубрицький причини слабого розвою российської мови в Галичинї. Одною з них має бути ся обставина, що після 1848 р. мало хто сим язиком займав ся. Иньшими причинами були „інтриґи і клевети“ редактора віденського „Вѣстника“, Вислобоцького (псевдонїм: Василь Зборовський), що, по словам Зубрицького, рад би убити „Галицкую

[1]) В листї до Поґодїна висказує Зубрицький такі самі надії: „Что же касается нашей литературы, образованія и другихъ обстоятельствъ — не взирая на препятствія, запрещенія и недостатокъ книгъ, хотя и медленно, все поступаетъ къ лучшему, и будущее поколѣніе сулитъ намъ прекрасные плоды. Юношество читаетъ съ восхищеніемъ русскія книги, вникаетъ въ языкъ, понимаетъ его и подражаетъ ему, и теперь хотя бы и запрещено было преподавать русскій языкъ, что можетъ быть и послѣдуетъ, то уже раз возникшее стремленіе не остановиться. Єсли же мы успѣемъ бросить въ народъ нѣсколько сотъ экз. Исторіи, тогда мы упрочимъ на всегда русскую стихію; ибо невѣжество въ этомъ отношеніи доселѣ было неимовѣрное“. „Чтенія“ р. 1880, ч I і II, стор 588.

Зорю“ і стати одиноким руським редактором, дальше о. Григ. Шашкевич, що „напачкалъ свой чудацкій словаръ небывалыхъ, противныхъ Славян. этимологіи словъ и хотѣлъ бы, чтобъ его Авторитету всѣ повиновались“, а вкінці Поляки. Про останніх пише; „У насъ въ Галиціи есть наслѣдственная, непреодолимая ненависть между Поляками и Руссинами. Первые никогда не забываютъ непоколибимой вѣрности и приверженности Русскаго народа къ законному Австр. престолу и клеветаютъ также, что Руссины, избѣгая польскаго языка, имѣютъ симпатію къ Московщинѣ, какъ бы то былъ какой либо особый языкъ!!“ Зубрицький каже, що „Галицка Зоря“ дістала вже за уживаний язик одну осторогу від правительства і можна побоюватись, що її заборонять видавати[1]), тому радить він почати на Угорщині видавництво журнала п. з. „Звѣздочка для панонскихъ Русиновъ...“

На се письмо відповів Раковський, що не бачить потреби видавництва нового журнала, що радше треба стреміти до сего, щоби два дотеперішні („Зорю Галицку“ і „Вѣстникъ“) направити, що він в тій цїли відносив ся до Ів. Головацького, співробітника „Вѣстника“, та сей відповів, що „Вислобоцкій совсемъ препятствуетъ соприблеженію къ чистому русскому языку“. Раковський радить тому постаратись, щоби начальним редактором „Вѣстника“ став Головацький.

Два дальші листи Раковського (23 серпня і 14 вересня 1852 р.) маловажні; в них майже виключно йде річ про продажу „Исторіи“. Важнїйші письма Раковського з 3 мая і 5 вересня 1853 р. В першім з них побіч великодних поздоровлень і вісток про продажу „Исторіи“ просить Раковський упімнутись у Малиновського в імени о. Войтковського, аби звернув „Катехизис“, запитує про цїну Мацейовського „Исторіи первоначальной церкви у Славянъ“ і посилає поклін Зубрицькому від Добрянського. В другім згадує, що Адольф Добрянський від'їхав минулого місяця на місце свого призначеня до Ґрос-Вардайн, почім додає:

---

[1]) В листї до Погодіна з дна 5 (17) мая 1852 р. згадує Зубрицький також, що „самъ тихій и смиренный журналецъ „Галицкая Зоря“ получилъ увѣщаніе, чтобъ онъ не осмѣливался употреблять московскихъ словъ подъ опасеніемъ запрещенія“. Чтенія р. 1880, ч. І і ІІ, стор. 587.

„Наши газеты: Зоря Галицкая и Лада[1]) по малу соближаются къ цѣли; далъ бы Богъ, чтобь скорѣе рѣшительно поступили къ ней, то єсть, чтобь писали чистымъ и правильнымъ русскимъ языкомъ“.

На тім уриває ся в рукописах Зубрицького кореспонденция з Раковським.

З листу Раковського до Малиновського подаємо в прилозї лише виїмки. Так само подаємо в виїмках перший лист Раковського до Зубрицького, натомість подаємо другий його лист в цїлости. Дальші чотири листи Раковського не варті того, щоб їх передруковувати. В своїх листах старав ся Раковський писати по великоруськи та при малім знаню сеї мови лишив по собі радше приклад, як би не треба писати.

Оба начерки листів Зубрицького до Раковського друкуємо в цїлости.

Між паперами Зубрицького знайшли ми ще начерк його письма до „Имп. Общества Исторіи и древностей“ з просьбою, щоб воно взяло на себе наклад III части „Исторіи“, бо Ставропиґийський Інститут попав в довги і на себе накладу взяти не може[2]). Саме письмо цїкаве згадкою про візиту Зубрицького у Сгадіона, характеристикою сучасного руського духовенства та поясненєм цїли виданя „Исторіи“.

---

[1]) „Лада“ виходила під редакциєю Сев. Шеховича в р. 1853. Від червня до вересня вийшло всего пятнайцять чисел і на тім закінчила „Лада“ своє житє.

[2]) Зубрицький удавав ся вже в р. 1852 через Поґодіна, просячи аби наклад перших двох частий взяло на себе „Общество Ист. и древн.“ (Чтенія з р. 1880, ч. I і II, стор. 585), одначе не ждучи на відповідь почав їх друкувати накладом Ставропигійського Інститута, як каже Зубр., під впливом намови приятелів, котрі пересьвідчили його, що висилкою рукописи в Москву він розминув би ся з цїлию, для якої трудив ся, бо книжка, видана в Москві, не принесла би Галичинї ніякого хісна (Тамже, стор. 857). Післану до Москви III часть „Исторіи“ звернено Зубрицькому, бо він надіяв ся, що митрополит поможе видавництву грішми: „Когда манускриптъ былъ въ Москвѣ, пише Зубр. Поґодіну, обнадеживали меня здѣсь средствами къ изданію той 3-й части; какъ же я получилъ рукопись и приступилъ къ печатанію, громко прежде обѣщанное пособіе владыки, пользующаго ся годовымъ доходомъ около 10.000 гульденовъ, кончилось подпиской на 24 экз. — и я сѣлъ на ледѣ“. Не оставалось нічого иньшого, кінчить Зубрицький, як звернутись до Ставропигії, якою управляють „по интригамъ враждебной русскому элементу партіи лица, гнущающіе ся въ серцѣ всѣмъ русскимъ,

З иньших листів до Зубрицького, які переховують ся в бібліотеці ґр. Бавоorовского згадаємо на сїм місци про пять листів ґр. Едв. Рачиньского (всї писані в Познани в р. 1840 4/II, 4/III, 29/IV, 13/VI і 23/XII). Вони містять в собі головно подяки за прислані книжки. Тут знайшли ми також одно письмо Павлїковського з Медики (16 мая 1841 р.) змістом своїм рівнож маловажне. Занотуємо ще пять листів крил. о. Ант. Петрушевича, тогдїшнього капеляна митр. Левицького; всї писані з Унева в р. 1852 (31/V, 24/VI, 17/IX, 22/IX, 1/X). В листах тих подані поправки і замітки до поодиноких печатних листів „Исторіи" Зубрицького. Листи не цікаві. Важна хиба частина першого листу, де Петрушевич подає свій погляд на твір Зубрицького. В нїй читаємо: „При всемъ томъ не могу я не признать, что ученый трудъ Вашего Благородія, не только касательно самаго историческаго предмета, но и относительно русскаго языка, на которомъ тотже излагается, сообразивъ бѣдственное наше состояніе и ограниченныя средства, успѣетъ самыхъ опытнѣйшихъ знатоковъ, такъ отечественной нашей Исторіи, какъ русскаго языка, почти со всѣхъ мѣръ удовлетворити. Что болѣе, это дѣльное сочиненіе сдѣлаетъ у насъ на Галичѣ великій переворотъ, не только въ отечественномъ бытописаніи, но и въ области русскаго слова; ибо первое есть испорченное хвастливыми польскими историками, второе же находится нынѣ въ такомъ крайномъ упадкѣ, что даже сами такъ званые Грамматикографы не понимаютъ, что есть русской

не умѣющіе ни читать, ни писать по русски, и только наружно и лицемѣрно исповѣдающіе уніятско-греческій обрядъ". Ставропигійський Інститут взяв наклад не радо і лише тому, бо бояв ся „роптанія искреннорусской партіи" одначе „подъ предлогомъ недостатка наличнихъ денегъ" дав йому місто гонорару церковних книжок на 300 злр. і сто екз. „Исторіи". Церковні книжки він продав з рабатом, а нуждою прибитий просить Поґодїна, щоб сей виходив йому гроші за 50 примірників, взятих російським міністерством просьвіти (Тамже, стор. 592). Цікавий причинок до характеристики тогдїшнього заряду Ставропіґіяльного Інститута знайшли ми між паперами Зубрицького. Се акт, писаний в нїмецькій мові з підписом сеніора Товарницького, в якім Інститут повідомляє Зубрицького, що до переговорів з ним в справі накладу третої части „Исторіи" уповажнені Яків Головацький і Сосновський. Жалї Зубрицького в справі гонорару, як здає ся, побільшені. В начерку умови писанім рукою Зубрицького, читаємо, що Інститут з'обовязує ся платити йому 20 злр. від надрукованого листа крім дарових 100 примірників книжки. З захованого рахунку дізнаємо ся, що Зубр. дістав за III часть „Исторіи" 450 злр.

языкъ, а что нарѣчіе его, и какъ бы Єгипеткую (!) тьмою омрачены, вмѣстѣ съ послѣдователями своими до сихъ поръ дурачатся“.

На тім кінчить ся кореспонденция Зубрицького, перехована в бібліотеці ґр. Баворовского. Не наводимо тут начерків листів Зубрицького, писаних до людий, що займали ся продажию його „Исторіи“ та їх відповідий.

Між материялами Зубрицького знайшли ми рукописи всїх трех частий його „Исторіи“ і четвертої части, що вийшла п. з. „Анонимъ Гнезненскій и Йоаннъ Длугошъ“ (Львів 1855), та множество записок історичного змісту, зужитих при наведених творах. З непечатаних доси праць Зубрицького знайшли ми: „Rys do Historyi Narodu Ruskiego w Galicyi“. Zeszyt II od roku 1340 do roku 1596“[1]) і „Nieco o alfabetach Europeyskich w ogólności, a o sławieńskich, cyryliiskim i głagolickim w szczególności“ (pisano w początku roku 1850)[2]).

В збірцї Зубрицького бачимо оригінали і копії актів, що дотикають історії Руси і Польщі. Уложенє їх в катальоґ лишаємо історикови. З поміж актів вибрали ми лише два летучі листки з р. 1809, що послужать цїкавим причинком до характеристики Зубрицького. Вони стверджують нам звістку, подану Як. Головацьким, що Зубрицького „избрано въ г. 1809 (Зубр. ур. в р. 1777 † 1862 р.) секретаремъ временнаго войскового правительства подъ егидою Великого Наполеона, якъ тогда называли“. Иньшими словами скажемо: Зубрицького бачимо в р. 1809 в польськім таборі[3]). Сьому ми й не дивуємось. В браку ширшого, народного житя, а навіть в браку скристалїзованого национального почутя між загалом галицьких Русинів, люди більше живі шукали ідеалу між польським народом не лише в р. 1809, але і в пізнїйших часах. Шукав за сим ідеалом також Зубрицький. Коли ж Зубрицький знайшов ся між Ру-

---

[1]) Перший зошит сего твору вийшов в р. 1837. Друга частина не появила ся в друку, здає ся — для браку накладчика. На самім кінци її маємо копію історичної части полемічного памятника поч. XVII в., „Пересторогн“ аж до богословського тракгату, виміреного против першенства св. Петра.

[2]) На кінци сеї, нинї вже перестарілої студиї бачимо дуже цїкаві факсіміля. Про істнованє сеї студиї подав вже вістку Головацький („Слово“ 1862, ч. 12).

[3]) Тамже, ч. 9.

синами, то не пристав до їх змагань, щоби піднести руське письменство на рідній мові. Аристократ в цїлім сего слова значіню, глядїв він на простий нарід, як на „пастуховъ“, „пасѣчниковъ“, „Грицьковъ“, як на чернь, що не потребує просьвіти і повинна на все зіставати в підданстві[1]). З такою самою погордою відносив ся він до народньої мови, називаючи її „хохлацкимъ нарѣчіемъ і т. и.[2]). До Поляків Зубрицький вже не вернув, а коли маємо вірити його листам до Поґодїна, він їх в пізнїйшім часї ненавидїв[3]). Коли позбув ся сього ідеалу,

---

[1]) В „Rozmaitościach“ за р. 1819 (Львів) ч. 95 і 96 надрукував Зубрицький статю п. з. „Rozprawa za pańszczyzną“, вимірену против знесеня панщини. Се відповідь на анонїмну статю, перекладену з нїмецького „O pańszczyznie“, поміщену тамже ч. 75—7. В своїй відповіди старає ся Зубрицький довести, що панщина була вислїдом взаїмної потреби і порозуміня між дїдичом а робітником; що вона не ганьбить людського роду; що панщина не була лихвою, бо робітник за свою працю тягне належні зиски; що вона не була причиною бідноти і нужди; що вона не вяже природної свободи, не спиняє розвою моральних сил, науки і просьвіти; що вона не дає причини до самоволї, гнету і варварства економічних урядників; що вона не стоїть на перешкодї в улїпшеню господарства, та що її наємним робітником заступити не можна. Свою статю кінчить Зубрицький: „Pańszczyzna teraz w kraju naszym dla dobra pospolitego jest konieczną dla Pana, dla rolnika potrzebną; że o zniesieniu pańszczyzny na ówczas dopiero kusićby się można, gdyby ludność miejska w kraju przynajmniej o połowę się powiększyła a zdolne znalazły się ręce do rozebrania gruntów dworskich; gdyż po uchyleniu pańszczyzny rolnictwo dworskie w tej ogromności, jak jest teraz, żadnym sposobem prowadzonem bydź nie może“. Зі знесенєм панщини не міг Зубрицький погодитись навіть після 1848 р. В листї до Поґодїна з дня 9 (21) апр. 1858 р. пише Зубрицький: „Что касается нашихъ крестьянъ, то прежнее ихъ состояніе, прежнія отношенія принадлежатъ уже Исторіи, настоящое состояніе незавидное, а будущая судьба только Богу извѣстна. Ихъ нежелавшихъ, недумавшихъ, освободили на чужій коштъ, отъ обязанностей работой исправляемыхъ для помѣщика, а обременили ихъ государственными, земскими и общинными налогами и работами. Легче было отработать одинъ, или два дни въ недѣлю барину, употребивъ къ тому домашнюю челядь, какъ теперь платить огромныя подати. Лишили ихъ попечителей, заступниковъ и кормителей въ нуждѣ, а выставили ихъ на произволъ жидовъ лихоимцевъ, ябедниковъ и другихъ корыстолюбцевъ, и по той причинѣ множество уже обнаженныхъ бродитъ по городамъ и мѣстечкамъ“. Чтенія з р. 1880, ч. I і II, стор. 609.

[2]) Тамже, стор. 608. Гляди також уступи з його „Исторіи“, подані нами в примітках до листів Ганки.

[3]) Тамже, стор. 579.

а до свого народа і мови не пристав, почав Зубрицький шукати за ідеалом в російській мові і писав на ній свої твори, в надії, що потягне за собою всїх осьвічених Русинів. Та у Зубрицького не доставало відваги, виступити рішучо і вітверто зі своїми обєдинительними мріями. Великорущинї своєї „Исторіи" промощує він дорогу льояльними присьвятами памяти цїсарів Йосифа II і Францїска II „въ знакъ неувядаемой въ серцахъ Галичско-русскаго народа благодарности и благовѣнія" (Часть III). Хоч Зубрицький пише російською мовою, то все боїть ся „клевет", киданих на його сторонників, що вони „симпатизують къ Московщинѣ". Таке верченє хвостом, а дальше й неприродні змаганя Зубрицького не приєднали для його ідеалу загалу Русинів, з виїмкою одиниць, а його „Історія древн. Галичско-русскаго княжества", що мала зробити епохальний переворот, з формального боку остала ся для Руси мертвим плодом, цікавим нинї хиба для психольоґії автора. Се звичайна доля працї тих людий, що відчужились від рідного народа і його мови.

Львів, дня 20 марта 1901 р.

I.

Листи Максимовича до Зубрицького.

I.

Г. Зубрицкому отъ Максимовича.

Милостивый Государь!

Скоро будетъ уже годъ, какъ я получилъ Ваше письмо, и только теперь на него отвѣчаю: причиною тому моя продолжительная тяжелая болѣзнь, помѣшавшая моимъ занятіямъ, остановившая мою корреспонденцію и заставляющая меня преждевременно оставить службу. Грустно мнѣ отъ этаго, а дѣлать нѣчего! — Письмо Ваше для меня чрезвычайно было пріятно во всѣхъ отношеніяхъ, — и самый Рускій языкъ, ежечасно здѣсь слышимый, становится чѣмъ-то новымъ, болѣе внятнымъ и роднымъ, болѣе краснорѣчивымъ въ Вашихъ устахъ, чѣмъ подъ перомъ нашихъ премногихъ писателей. Хвала и честь Вамъ, что Вы его усвоили себѣ, не смотря на полвѣка жизни Вашей! Пишите ко мнѣ и другимъ Рускимъ, ради Бога, по — Руски, не повѣрите какое это наслажденіе доставляетъ, хотя для Васъ — какъ Ви говорите — и труднѣе то, чѣмъ писать по — Польски (польска мова — цуръ êй, пекъ êй — обрыдла и тутъ до ката нашому брату, южному Русину... нехай вона зтямится! Буде зъ неи и того, що Вы книжки на êй пишете, да друкуете!)...

Возрожденіе Руской Словесности въ Червоной Руси естъ явленіе утѣшительное: дай Богъ, чтобъ обстоятельства къ тому благопріятствовали и чтобы молодое Ваше духовенство не прекращало сего прекраснаго и достойнаго начинанія. На какомъ-бы ни писали языкѣ Галичане, все равно, лишь бы писали они о своей Руси; но молодому — нынѣшнему и будущему поколѣнію надо писать на своемъ родномъ языкѣ, подобно Нѣмцамъ, Французамъ, Чехамъ и всѣмъ почти другимъ націямъ. У насъ въ Имперіи Руской, **Рускимъ** языкомъ сталъ Великорускій языкъ, которымъ и говоримъ, и пишемъ, и думаемъ, какъ языкомъ общимъ, живое употребленіе и въ Украинѣ (въ образованномъ класѣ народа) имѣющемъ. Потому, все, что у насъ пишется по — Малороссійски естъ нѣкоторымъ образомъ уже **искуственное**, имѣющее интересъ област-

ной только (об.) какъ у Нѣмцевъ писанное на — Аллеманскомъ нарѣчіи. У насъ не можетъ быть словесности на Южнорускомъ языкѣ, а только могутъ быть и естъ отдѣльныя на ономъ сочиненія — Котляревскаго, Квитки (Основьяненка), Гребенки и другихъ. Южнорускій языкъ у насъ естъ уже какъ памятникъ только, изъ котораго можно обогащать Великорускій или по — преимуществу у насъ Рускій языкъ. Народныя Украинскія пѣсни и пословицы сутъ также только прекрасные памятники для словесности Руской. Но для Русиновъ Австрійской Имперіи живой языкъ — Южнорускій; пора языка Польскаго для нихъ давно прошла; пора Великорускаго языка для нихъ еще не наступила. Потому весьма желательно, чтобы они подобно Вамъ усвоили себѣ Великорускій языкъ; но Ваша Червонорускаая словесность — по моему мнѣнію — должна быть на Вашемъ родномъ Рускомъ языкѣ т. е. на Южнорускомъ; и только въ Галиціи она можетъ быть на этомъ языкѣ. И потому для Вашихъ молодыхъ писателей наши народныя пѣсни должны быть не только какъ памятники прекрасные, но и какъ живые образцы языка Рускаго. Тамъ и формы уже готовыя для Галицкихъ стихотворцевъ: это хорошо поняли Головацкій, Вагилевичь, Устіановичь и Шашкевичь и потому ихъ стихи читаю съ большимъ удовольствіемъ и сочувствіемъ, чѣмъ стихи Лѣвицкаго и прочихъ мнѣ извѣстныхъ, кои отъ своего народнаго отбиваются, а къ Великорускому не пристали и плаваютъ между ними на искуственной срединѣ, весьма не благопріятной ихъ поэзіи. Въ нашей Руской словесности была пора такой-же искусственности въ языкѣ; за то очень не многіе стихотворцы XVIII вѣка теперь читаются съ живымъ удовольствіемъ: Кантемира Сатиры писаны съ талантомъ; но по языку и несвойственной стихотворной формѣ ихъ почти непріятно уже читать, и онѣ почти уже не читаются.

Гоголь пишетъ (2 картка) совершенно въ Малороссійскомъ духѣ, между тѣмъ пишетъ по Великорусски и лишь не многія слова Украинскія употребляетъ, а между тѣмъ читая его, кажется читаешъ по — южноруски. Ваши молодыя писатели должны писать чистымъ южнорускимъ языкомъ, какой представляется особенно въ пѣсняхъ и думахъ Украинскихъ и старинныхъ Червонорускихъ; а этотъ языкъ пополнять могутъ изъ старинныхъ письменныхъ памятниковъ Галицкихъ и Украинскихъ, гдѣ много есть словъ и оборотовъ, — а потомъ уже пополнительнымъ (в листї хибно: пополнительнительнымъ) источникомъ пусть будетъ Великорускій языкъ, преимущественно передъ другими Словенскими. Для правописанія образцемъ долженъ быть — старинный способъ писанія южнорускій, приноровленный къ народному языку, надстрочнымъ знаком ^ (а не .., ибо у Рускихъ ё, ö, ѣ̈ = ю). Я предложилъ этотъ

способъ въ 1827 году;[1]) многіе оный одобрили; старинное употребленіе въ немъ сохранено. И я не вижу причины, для чего напримѣръ Вагилевичъ,[2]) упрекающій Лозинскаго за писаніе Польскими буквами, защищающій по справедливости нашу Рускую азбуку, самъ вопреки ей пишетъ не по руски, изгоняетъ **ъ**, **ы**, вмѣсто **въ** даже въ глаголахъ пишетъ **ў**, и вводитъ Молдаванское джа, какъ будто недовольно ясно будетъ поставить дж: правописаніе его Русалки, признаться, очень дико, и правописаніе Лѣвицкаго болѣе походитъ на Руское. Если эти расколы и разногласія будутъ продолжаться въ начинающейся словесности и не примутъ всѣ одного правописанія, то это замедлитъ успѣхъ. И у насъ Тредьяковскій хлопоталъ очень о нововведеніяхъ; пробовали изгонять буквы: **ъ**, **э**; Лижечниковъ издалъ недавно цѣлый романъ, (на долї: „Басурманъ“), писанный к а к ъ г о в о р я т ъ (напр. маево, пашолъ вмѣсто моего, пошелъ), какъ по Украински-пишутъ Харьковцы, и Поляки (Польскими буквами); однако основою Великорускаго правописанія все таки осталось Церковнословенское правописаніе, изъ коего развилась и Великоруская и наша Южноруская письменность. Что хорошо Вагилевичъ сдѣлалъ, такъ это двоякое **э** и употребленіе **ў** (только не вездѣ).

(Обор. 2 картки). Прошу Васъ покорно передать мои мысли Вашимъ Львовскимъ писателямъ Рускимъ, и поклониться отъ меня Вагилевичу, Головацкому, Устіановичу и всѣмъ имъ. Желаю имъ полнаго успѣха, Богъ да поможетъ имъ въ томъ! — Я писалъ бы къ нимъ, да не имѣю силъ для этаго; кромъ гемороя и ревматизма, коими страдаю другой годъ, я уже десять лѣтъ не вижу правымъ глазомъ, а лѣвымъ могу читать только до обѣда, и то теперь съ трудомъ.

Незнаю, получили ли Вы посланные мною Вамъ Описаніе Кіево-софійскаго Собора[3]) и мою 1 часть Исторіи древней Руской Словесности?[4]) Если Вамъ понадобится какая нибудь книга, пишите ко мнѣ, и я охотно Вамъ буду высылать. Теперь посылаю Вамъ К і е в л я н и н а изданнаго въ 1840 году. Вотъ начало такого изданія, котораго назначеніе Ю ж н а я Р у с ь и коего вы желали. Теперь посылаю только три экземпляра для Васъ, Вагилевича, Головацкаго; при оказіи пришлю больше. Если у Васъ естъ какія матеріалы, то одолжите меня присылкою ихъ для помѣщенія въ Кіевлянинѣ. Если можно къ Октябрю мѣсяцу

---

[1]) В передмові до першої збірки народних пісень: „Малороссійскія пѣсни.“ Москва 1827, стр. XXIII—XXIX.

[2]) Має бути: М. Шашкевич, що був головним редактором „Русалки Днїстрової“ і автором статиї о „Рускомъ весѣлью“. Порівнай: „Г а л и ч а н и н ъ“ з р. 1863 кн. І. вип. II. стр. 109.

[3]) Митрополит Евгеній: „Описаніе Кіево-Софійскаго Собора и Кіевской Іерархіи.“ Кіевъ 1825.

[4]) Названа студия Максимовича вийшла з друку в р. 1839.

напишите мнѣ статью о Львовѣ (о началѣ его, о состояніи особенно въ 16 и 17 вѣкѣ, когда была Академія тамъ, — о церквахъ замѣчательныхъ и проч.); хорошо бы составить и статью небольшую о Галиціи всей или Австрійской Руси Червоной и Карпатской (показавъ округи всѣ, границы ихъ, народонаселеніе, церковное состояніе, нарѣчія и проч.). Статьи Ваши будутъ очень занимательны и примутся у насъ съ удовольствіемъ большимъ и успѣхомъ. Пишите хоть на Польскомъ, я переведу ихъ на Рускій. Попросите Вагилевича, Ґоловацкаго и другихъ однородцевъ моихъ быть моими сотрудниками и участвовать въ Кіевлянинѣ, статьями о Червоной Руси. Хорошо если бы къ Октябрю или Ноябрю, что нибудь я получилъ для второй книжки Кіевлянина. Пусть и Галичане помогуть Кіевлянину, и въ немъ да озывается ихъ голосъ!

При семъ, свидѣтельствуя Вамъ мое истинное почтеніе, остаюсь Вашимъ покорнѣйшимъ слугою

М. Максимовичь.

Апрѣля 22 дня
1840 г.
Кіевъ.

P. S. Сообщите мнѣ вѣрную копію Послѣсловія Ивана Өедорова къ Апостолу Львовскому и копію герба его.

На верха оборотноі сторони другоі картки маємо ще таке postscriptum:

P. S. Всѣ книги Рускія, какія у Васъ вышли въ 1839 и 1840 г. прошу выслать мнѣ всего лучше черезъ Миликовскаго, или съ какимъ нибудь вѣрнымъ путешественникомъ.

Лист писаний на 4°, на всіх чотирох сторонах. В середині коверти, на єі хребті читаємо ще таке:

Г. Вагилевичь занимается много миѳологіей: не можетъ ли онъ написать для Кіевлянина статейку о дивахъ, вѣрованіе коимъ осталось въ Карпатахъ и было въ Украинѣ, какъ видно изъ пѣсни Игоревой. — Желалъ бы я имѣть еще подробное извѣстіе о Ветхомъ Завѣтѣ, переведенномъ съ Еврейскаго и хранящемся во Львовѣ, — о которомъ вкратцѣ упомянулъ Головацкій. Со временемъ, я очень желалъ бы получать краткія описанія Галича и прочихъ Червенскихъ городовъ, подобно тому какъ у меня въ первой книгѣ описаны нѣкоторые: прочтя ихъ, вы увидите чего мнѣ надобно. Все замѣчательное относительно Галицкой Руси будетъ у меня имѣть мѣсто, только Бога ради присылайте и пригласите къ тому другихъ. Если мнѣ поможетъ Богъ нынѣшнимъ лѣтомъ освободиться отъ моей болѣзни и стать на ноги (ибо я такъ слабъ ногами, что больше года почти не выхожу изъ дому) то я

надѣюсь въ будущемъ году побывать у Васъ во Львовѣ и объѣхать всю Галицію! и даю въ этомъ себѣ обѣтъ!

На верха коверти адреса:

Милостивому Государю

Господину Денису Зубрицкому въ Лембергѣ (въ Галиціи).

Sr. Wohlgeboren

dem Herrn Dionys Zubrzycki, gerichtlicher Translator in Lemberg

Nro 145 Stadt.

На оборотній стороні коверти почтова стампіля: Lemberg. 13. Mai. 1840.

II.

Милостивый Государь!

По возвращеніи въ Кіевъ, я имѣлъ большое удовольствіе получить два письма Ваши. Приношу Вамъ чувствительнѣйшую благодарность за вниманіе ко мнѣ и за сочиненную Вами статью, которую съ нетерпѣніемъ желаю видѣть, но которой до сихъ поръ не могъ еще получить, и даже не знаю, пришла ли она въ Кіевъ, хотя по увѣдомленію Гартенштейна она послана сюда отъ него еще въ концѣ Августа мѣсяца. Надѣюсь однакоже, что въ скоромъ времени отыщу ее и вознагражу свое нетерпѣніе имѣть ее поскорѣе въ своихъ рукахъ.

Каковы Вы въ своемъ здоровьи? Желаю отъ души, чтобы оно было въ хорошемъ состояніи. Что касается до меня, то я до самой осени прожилъ, или лучше сказать, прохворалъ въ деревенскомъ уединеніи. Теперь я въ Кіевѣ, но уже увольнился отъ профессорской должности, и въ скоромъ времени ожидаю себѣ полной отставки. Здоровье мое такъ слабо, что я, оставаясь почти безвыѣздно въ квартирѣ моей, ничѣмъ не могу занимается, и непрежде, какъ вначалѣ Ноября, съ трудомъ примусь за печатаніе 2 книжки Кіевлянина. Такая неудача (об.) мнѣ въ нынѣшнемъ високосномъ году! Надѣюсь однакоже, что въ будущемъ году пребываніе съ самой весны въ деревнѣ, впродолженіи всего лѣта, и занятія идиллическія помогутъ мнѣ укрѣпиться.

Копія письма К. О.,[1] сообщенная Вами, чрезвычайно любопытна. Я прошу Васъ усерднѣйше — сообщить мнѣ копіи и всѣхъ прочихъ писемъ К. О. для напечатянія всѣхъ ихъ во 2 книжкѣ Кіевлянина. Мо-

---

[1]) Письма К. О. = Князя, або Константина Острожського. Зубрицький доставив Максимовичеви копії трех письм. Два з них адресовані до львівського братства, трете до львівських міщан. Їх надрукував Максимович в „Кіевлянин-ї“ за рік 1841 стр. 48 і 298—301, не подаючи вістки, що копії дістав від Зубрицького.

жетъ быть можно переписать еще какія другія письма, то — ради Бога — перепишите и сообщите. Такая коллекція, напечатанная вдругъ, будетъ драгоцѣнностью. Если Вы пошлете сіи копіи ко мнѣ въ половинѣ Декабря, то онѣ поспѣютъ еще ко 2 книжкѣ, ибо прибавленіе къ Кіевлянину, содержащее разныя подлинные матеріялы будетъ печататься подъ конецъ. Найдите только писца, чтобы явственно и вѣрно переписалъ, дабы Вамъ самимъ не трудиться надъ этимъ дѣломъ; а я постараюсь вознаградить трудъ переписки присылкою разныхъ Рускихъ книгъ при вѣрной оказіи, болѣе удобной, чѣмъ почтовая пересылка. — Нестора лѣтопись у насъ не была еще издана вполнѣ, кромъ сквернаго изданія Кенигсбергской лѣтописи, но чрезъ нѣсколько мѣсяцовъ выдуть два тома Нестора, напечатаннаго Археографическою коммисіею,[1]) и я тотчасъ же Вамъ пришлю сіе драгоцѣнное и много обѣщающее изданіе.'

(2 картка.) Вы писали ко мнѣ, не желаю ли я какихъ книгъ Львовскаго изданія, и предлагали мнѣ Библію, у Васъ напечатанную. Душевно радъ буду сему подарку, и кажется скоро будетъ случай переслать ее: можетъ быть еще въ концѣ сегоже года черезъ Лембергъ будетъ проѣзжать по возвратномъ пути изъ Вѣны Николай Ивановичь Надеждинъ, мой другъ и старый товарищь, о которомъ, безъ сомнѣнія, Ви знаете по его глубокой учености и трудамъ. Черезъ него-то всего лучше можете переслать мнѣ все, что угодно Вамъ будетъ, и я попрошу Васъ потрудиться поискать старопечатныхъ Славянскихъ книгъ, изданныхъ во Львовѣ, въ Кіевѣ и въ другихъ городахъ Южной Руси. Я разумѣю не церковныя книги, но книги содержанія ученаго, историческаго и даже самыя маленькія брошюрки, хотя бы изъ 4 страницъ состояли. Не повѣрите, какая у насъ бѣдность въ изданіяхъ сего рода; предшественники наши небрегли о сбереженіи старины, а пора наконецъ собрать ее, и именно въ Кіевѣ. Вообразите, что здѣсь, напримѣръ, нигдѣ нельзя достать ни Мелетія Смотрицкаго Грамматики, ни Лаврентія Зизанія, ни Памвы Берынды Лексикона (изд. 1е); дорогóю цѣною успѣлъ я пріобрѣсть хорош. экземпляръ 2-го изданія сего Лексикона. Нѣтъ, напримѣръ, у насъ Вирши Кассіана Саковича надъ Гетьманомъ Сагайдачнымъ, 1622 года.[2])

---

[1]) Видане Нестора появилось заходом „Археограф. коммиссіи" доперва в р. 1846 п. з. „Полное собраніе русскихъ лѣтописей."

[2]) „Вѣршѣ на жалосный погребъ зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного зложоныи презъ инока Касіана Саковича, ректора школъ кіевскихъ" (Кіевъ 1622 р.) роздобув таки Максимович, бо в „Кіевлянин-ї" за рік 1850 (III книга) помістив факсіміля обох сторін заголовної карти і одної сторони „Взятіе Кафы" (1616). Крім сего перепечатав Максимович дві частини віршів (стр. 177—183). Цілість віршів Саковича перепечатав, хоть не дуже дбало, проф. Ґолубєв в своїй студиї „Исторія Кіевской духовной Академіи" в „Приложеніяхъ" стр. 17—41.

Много издавалось въ здѣшнемъ краѣ книжечекъ и брошюрокъ по поводу Уніи и проч. на языкѣ Польскомъ, и всѣ таковыя книжечки на Славянскомъ и Польскомъ языкѣ чрезвычайно важны (обор.) и любопытны, и мы бы ихъ съ радостію купили и потомъ перепечатали бы, чтобъ не пропали для потомства. Потому особенную просьбу имѣю къ Вамъ о собраніи и пріобрѣтеніи всѣхъ выше сказанныхъ книжекъ и листковъ. Что бы они ни стóили, я стану платить чистыя деньги и въ исправности Вамъ доставлять ихъ; только Бога ради собирайте и пріобрѣтайте; и увѣдомьте меня, нѣтъ ли у Васъ уже и на примѣтѣ какихъ-нибудь книгъ сего рода для пріобрѣтенія.

Передайте поклонъ мой г. Могильницкому, коего стихи читалъ я съ удовольствіемъ, но не знаю, помѣщу ли ихъ въ Кіевлянинѣ,[1]) ибо вся стихотворная часть сего изданія находить ся еще пока подъ условіемъ, по трудности получать достойныя піесы отъ нашихъ поэтовъ, печатающихъ свои произведенія преимущественно въ изданіяхъ Петербургскихъ. — Головацкому покорѣйше (!) прошу такъ же передать мой поклонъ и благодарность за его письмо и сказать ему, что для него Украинскія книги заготовлены будутъ и при случаю пришлются.

При семъ, свидѣтельствуя Вамъ мое почтеніе и прося о продолженіи Вашего ко мнѣ вниманія и благорасположенія, честь имѣю быть Вашимъ, Милостивый Государь, покорнѣйшимъ слугою

М. Максимовичъ.

P. S. Замѣчаніе Ваше о князьяхъ Чарторыйскихъ весьма любопытно и стóило бы того, чтобы о таковыхъ Западно-Рускихъ фамиліяхъ Вашу мысль резонировать подробно, какъ Нѣсецкій въ своей коронѣ недоумѣвалъ, почему въ хроникахъ А. Чарторыйскій названъ Русиномъ.

1840, Октября 17.

Кіевъ.

Лист 4°, писаний на всїх чотирох сторонах.

На коверті адреса:

Imć Panu Dionizemu Zubrzyckiemu
Prefektowi Drukarni
we Lwowie.

Милостивому Государю
Господину Денису Зубрицкому
Префекту Ставропигіальной Львовской Типографіи
Въ Львовѣ (въ Лембергѣ), что въ Галиціи.

На обор. стор. коверти почтова печатка: Lemberg. 12. Nov. 1840.

[1]) В статиї „О стихотвореніяхъ червонорускихъ“ перепечатав Максимович частину „Радостной пѣсни“ (1838) Могильницкого з такою до-

III.

Милостивый Государь!

Сколько я благодаренъ Вамъ за Вашу статью [1]) и предисловіе Өедорова и сколь нетерпѣливо ждалъ ихъ, столько же огорченъ тѣмъ, что они не дошли ко мнѣ изъ Радзивилова: Гартенштейнъ пишетъ, что онъ отправилъ въ Кіевъ, а въ Кіевѣ говорятъ, что не получили; и я не могу понять, куда бы дѣвалась посилка, если она отправлена дѣйствительно. Между тѣмъ я такъ дорожу Вашимъ трудомъ и такъ желаю имѣть его для второй книжки (которая уже началась печататся), что рѣшилъ ся просить Васъ покорнѣйше вторично прислать мнѣ оный, если у Васъ остался черневой экземпляръ: для вѣрнѣйшей доставки не лучше ли послать ее прямо въ Кіевъ на моє имя (об.) въ письменномъ пакетѣ? А что бы Вамъ не трудиться Самимъ надъ перепискою, то нельзя ли объ этомъ попросить г. Головацкаго, коего и почеркъ весьма благопріятенъ для вмѣстительнаго письма. Я же постараюсь отблагодарить его за то книгами, которыя отчасти и приготовлены у меня, и ждутъ только надежнаго случая. Такою присылкою Вы бы очень-очень одолжили меня: и если я получу ее черезъ два мѣсяца то не будетъ поздо: и я стану дожидаться ее до 7 февраля. Радъ бы я весьма былъ и тѣмъ письмамъ, о которыхъ просилъ Васъ въ послѣднемъ моемъ письмѣ, посланномъ къ Вамъ 27 (має бути 17) Октября.

пискою: „Чтобы дать понятіе о пріятномъ талантѣ Могильницкаго, предлагаемъ слѣдующія строфы изъ его „Радостной пѣсни“ (Кіевлянинъ 1841 р. стр. 131—3).

[1]) Статя Зубрицького, про яку Максимович згадує на початку попередного письма і в сім письмі до його рук не дійшла. З листу до Поґодіна (пис. 26 февр. 10 марта 1841 року) дізнаємо ся, яка се була статя. Там читаємо: „Вы повелѣваете мнѣ поощрять своихъ знакомцевъ до сотрудничества въ Вашымъ Журналѣ, но я Васъ праводушно увѣряю, что у насъ не много трудящихъ ся литературою: все это, что Вы читаете въ польскихъ Варшавскихъ журналахъ о сочиненіяхъ и сочинителяхъ въ Галиціи, есть по большой части безстыдная ложь. Все, чѣмъ я смѣю обнадежить Васъ, кромѣ своей статьи, есть географическо-историческое описаніе русскаго народа подъ Австрійскимъ скипетромъ чрезъ Головацкаго. Я написалъ былъ сего рода описаніе для г. Максимовича до Кіевлянина, но оно виною Гартенштайна на пути утратилось, а можетъ быть въ когти полиціи попалось. У меня былъ безобразный черновый экземпляръ и г. Головацкій обязался его совершить. Естьли ему женитба, посвященіе въ попы и заботы о женѣ и пропитаніи не станутъ мѣшать, то онъ хорошо обработаетъ этотъ предметъ“ (Чтенія з р. 1880. Ч. I і II. стор. 552). Такої статї жадав Максимович від Зубрицького в першім листї.

Каково здоровье Ваше, и что Вы дѣлаете теперь книжнаго? Мое (2 картка) здоровье все въ одномъ положеніи, о которомъ я извѣщалъ Васъ, и что дальше будетъ — незнаю. Что дѣлаютъ Ваши молодые одноземцы? Не знаю скоро ли будетъ черезъ Лембергъ проѣзжать Н. И. Надеждинъ съ одесскимъ кураторомъ Г. Княжевичемъ изъ Вѣдня; но кажется они должны непремѣнно проѣхать черезъ Львовъ и скоро; и какъ бы хорошо было, если бы подоспѣли они къ той порѣ, какъ статья Ваша будетъ готова: черезъ нихъ всего бы лучше послать.

Желая Вамъ здоровья и бодрости, для продолженія Вашихъ полезныхъ трудовъ, и всякаго благополучія, съ истинныхъ почтеніемъ къ Вамъ честь имѣю быть Вашимъ покорнѣйшимъ слугою

М. Максимовичь.

7. Декабря
1840.

Лист 8⁰ писаний на трех сторонах.

На коверті адреса:

Въ Лембергъ, въ Галицію.

Милостивому Государю
Господину префекту Львовской Ставропигіальной Типографіи
Денису Зубрицкому.
Dyoniz Zubrzycki.

На обор. стороні коверти почтова стампіля: Lemberg. 26. Dec. 1840.

IV.

Кіевъ, 1841 г., 2 апрѣля.

Милостивый Государь!

Сегодня отъѣзжаетъ изъ Кіева нашъ почтенный Баронъ де Шодуаръ; онъ будетъ во Львовѣ, — и я черезъ него посылаю Вамъ мой почтительный поклонъ и нѣсколько книжекъ. Нестора лѣтопись еще не издана; а по отпечатаніи оной Вамъ пришлетъ ее нашъ Министръ Просвѣщенія, котораго я о томъ просилъ; теперь-же я посилаю изданіе моего покойнаго дяди Тимковскаго,[1]) хотя и неполное, но самое лучшее. Кіевлянина 2-я книга хотя и отпечатана, но еще не вышла въ свѣтъ изъ цензуры и типографіи; почому я только 2 отрывка изъ нея къ Вамъ посылаю: о Червонорускихъ стихотвореніяхъ и правописаніи Малоросійскомъ. Передайте ихъ для прочтенія нашимъ юнымъ и молодымъ пишущимъ братіямъ. Изъ прилагаемаго при семъ листка, Вы увидите со-

[1]) Лѣтопись Нестора. Изданіе Тимковскаго. Москва 1824.

держаніе сей книги: письма кн. Остр. я съ благодарностью принялъ въ составъ сей книги; а по поводу присланнаго Вами за (об.) вѣщанія Сагайдачнаго написалъ цѣлую статью объ этомъ славномъ козакѣ-землякѣ Вашемъ,[1]) ибо онъ, какъ нашелъ я въ современныхъ ему извѣстіяхъ, былъ дворянинъ Самборскій. Это обстоятельство даетъ мнѣ мысль просить Васъ поискать извѣстій объ этой фамиліи вообще, можетъ быть у Васъ въ архивѣ найдется еще что чибудь объ этомъ Гетманѣ; и все что найдется благоволите сообщить. — Ваша тетрадь, черезъ Гарт. посланная, рѣшительно пропала; я не отъискалъ ее и черезъ официальные поиски, за что Гарт. кажется на меня нѣсколько недоволенъ. Дошло-ли къ Вамъ мое письмо въ Октябрѣ 1840 писанное? — Не знаю получили-ль Вы Описаніе Кіево-софійскаго Собора; — вчера я просилъ у Преосвященнаго Иннокентія, дабы онъ отправилъ къ Вамъ экземпляръ сего же сочиненія и нѣкоторыхъ его словъ.[2]) Седмицу отъ него Вы получили прежде. Къ сожалѣнію сіе свѣтило Кіева переходитъ отъ насъ на Сѣверъ.

Завтра и я пращаюсь съ Богоспасеннымъ Градомъ; отставной человѣкъ уже сталъ я и переѣзжаю на деревенское житье — на лѣвомъ берегу Днѣпра, на горѣ, какъ разъ противъ устья рѣки Роси, гдѣ нѣкогда былъ бѣдовый городъ Родня, а теперь на его мѣстѣ толь- (2 картка) трава да кустарникъ на Княжой Горѣ. Тамъ буду отдыхать отъ службы, заниматься садомъ и народными пѣснями; а когда настанетъ осень, опять пріймусь за нашу Старину и за 3 кн. Кіевлянина, для котораго имѣю уже много матеріалу любопытнаго. Помозите и Вы Вашимъ участіемъ: пришлите разныхъ документовъ, и если можно обѣщанную Вами статью. Особенно я просилъ бы не только для моего Кіевлянина, но и для Кіевской Руси вообще потрудиться надъ составленіемъ Исторіи Братства Львовское (!) [3]): для сего, кажется, у Васъ болѣе, чѣмъ для

[1]) Максимович надрукував дві статиї про Сагайдачного: одну в „Москвитянинї“ за рік 1843 Ч. 10, другу в „Кієвлянинї“ за рік 1850 п. з. „Сказаніе о Гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ.“ (стр. 151—183.) На стр. 174—77 тамже умїщена: „Запись о пожертвованіи гетмана Сагайдачнаго на школу львовскаго братства 1622 г.,“ з допискою: Эта запись сообщена мнѣ 1840 г. Денисомъ Зубрицкимъ, въ копіи, списанной имъ съ подлинника, хранящаго ся въ Ставропигіалномъ Архивѣ Львовскомъ.“

[2]) Між книжками, які місто до Зубрицкого вислав був Гартенштайн до Ганки (гляди нашу передмову) були дві книжки Інокентия. В бібліотецї Зубрицкого найшли ми „Собраніе Сло.ъ на дни торжественные, говоренныхъ Кіевск. Акад. Ректоромъ, Архимандритомъ Иннокентіемъ. Кіевъ 1836.

[3]) „Лѣтопись Львовскаго Ставропигіяльнаго братства“ Ден. Зубрицкого появилась в „Журналї минист. народн. просвѣщ.“ 1849—50 в росийскій мові, яко переклад з польского.

исторіи другихъ Братствъ, уцѣлѣло матеріаловъ, и этимъ Вы оказали бы намъ большую услугу. Манускриптъ присылайте для изданія намъ! здѣсь мы очень охотно все Ваше будемъ печатать. Переслать же можно чрезъ Надеждина, который кажется будетъ ѣхать осенью; если и Баронъ будетъ возвращаться черезъ Львовъ въ Сентябрѣ, то вѣрно не откажется взять съ собою.

Если Вы будете такъ добры, что станете писать ко мнѣ до того времени, то адресуйте въ Кіевъ.

Головацкому, Вагилевичу, Устіановичу, Могильницкому и другимъ нашимъ родичамъ прошу кланяться. Вамъ желаю здоровья и всякаго благополучія.

Преданный Вамъ
Максимовичь.

(обор.) Головацкаго или кого другаго попросите написать дополненіе и продолженіе моей статьи о Червоноруской Литературѣ до половины сего года; а при случаѣ пришлите и самыя изданія. — Если Богъ поможетъ поправиться въ здоровьи и стать на ноги, то въ слѣдующемъ году пріѣду къ Вамъ непремѣнно. — Если Вамъ удастся отыскать матеріалы для исторіи здѣшняго Братства и Академіи, то сбирайте ихъ: Иннокентій сбирается писать исторію онаго, и уже собралъ много матеріаловъ.

Прощайте!

На долї сеї сторони адреса:

Милостивому Государю
Денису Зубрицкому
Г. Префекту Типографіи Львовской.

Лист 8°, писаний на чотирох сторонах.

V.

Милостивый Государь!

Я много виноватъ передъ Вами за мое аскетическое молчаніе, съ которымъ я не сказалъ Вамъ даже спасибо за Ваши добрыя обо мнѣ воспоминанія черезъ Бар. Шодуара и Требинскаго ко мнѣ дошедшія. Это не значитъ еще впрочемъ, что бы я за нихъ не благодарилъ Васъ душевно. Я безмольствовалъ по совершенной моей отрѣшенности отъ міра образованнаго. Такому состоянію, въ которомъ пробылъ я болѣе двухъ лѣтъ, я обязанъ по крайней мѣрѣ за то, что нынѣ я опять Кіевлянинъ и опять принялся за прежнее дѣло. Кромѣ лекцій въ университетѣ, я предпринялъ изданіе своего собранія Малороссійскихъ пѣсень, а тамъ — коли Богъ поможетъ — примусь и за Кіевлянина. Въ будущее лѣто надѣюсь исполнить давній обѣтъ — посѣтить Вашу Червоную Русь,

къ чему поводомъ будетъ и водица Грефенбергская. - Гг. Верпатскій, Роговичь — воспитанники здѣшняго университета, съ другими двумя товарищами посылаемые въ чужіе краи для усовершенія въ наукахъ — скажутъ Вамъ подробнѣе объ насъ и передадутъ Вимъ наше живое, родное, Руское челобитье.

(об.) Я же къ моему задушевному поклону Вамъ присоединяю такое же желаніе Вамъ и всѣмъ соотчичамъ моимъ Заднѣстровскимъ здравія, благоденствія и всякой силы на благое и полезное дѣланіе, во имя святоруской земли... Съ симъ желаніемъ пребуду

Вамъ вѣрный и преданный
Максимовичь.

8 Окт. 1843.
Кіевъ.

Чтонибудь напишите пожалуста для Кіевлянина объ Вашей сторонѣ. Да еще прошу Васъ не найдется ли у Васъ какого нибудь любопытнаго акта стариннаго о Курбскомъ[1]) или о чемъ нибудь къ нашей Кіевской сторонѣ относящагося: въ копіи въ письмѣ пришлите для сборника, который будетъ изданъ начинающеюся здѣсь комиссіею археографическою.

Всѣмъ молодымъ и розумнымъ землякамъ моимъ кланяюсь.

Лист 8⁰, писаний на двох сторонах.

II.

Листи Вартоломея Копітара до Зубрицького.

I.

Wien, den 18-ten Juny 1843.

Ew. Hochwohlgeboren

bitte ich, auf römischem Schreibpapier, als den gelehrtesten Ruthenen um einige bibliographische Auskünfte, die uns Räthsel bleiben, Ihnen aber ein Spiel seyn müssen.

1.) Wer kann in der Ostroger Polemik von 1596 seq. der Clericus Ostrog. seyn? Wäre es der junge Meletius Smotrycki? Er starb

---

[1]) Між паперами Зубрицького єсть брулїон статийки про Курбського. Чи она була призначена для Максимовича і чи її взагалї де надруковано — не знати.

nach Eugenij A. 1663 in. am Brand der Eingeweide und könnte also 1596 wohl ein clericus von 15—18 Jahren seyn; um so mehr, da ihn Eugenij 1599 auf dem Dissidenten-Congress sucht, ein paar Neffen studieren lässt (in Schlesien), und er 1610 schon als voller Mann mit dem „Θρῆνος“ auftritt[1].

2.) die gedruckte Geschichte der Räubersynode von Florenz, die der gute Prof. Шевиревъ für ein ineditum hielt und

---

[1]) У митрополита Евгенія читаємо про житєпись Смотрицького такі вісти: Но онъ не принялъ уже Епархіи, а жилъ Архимандритомъ въ Дерманскомъ Монастырѣ до смерти, случившей ся ему отъ воспаленія внутренностей 1663 Генваря 17. (тому в листї Копітара читаємо: A. 1663 in(itio), або in(cipiente). Самъ Мелетій двухъ родственниковъ своихъ, Евстаѳіа Гизеля и Георгія Смотрицкаго отправилъ для продолженія наукъ въ славную тогда Лютеранскую Гимназію, бывшую въ Силезской Виѳаніи... Сія же ненависть къ Уніи была причиною, что многіе Князья и даже нѣкоторые Духовные предавались въ исповѣданіе Лютеранское, а въ 1599 г. было въ Вильнѣ торжественное собраніе для Конфедераціи Неунитовъ съ Лютеранами. Мелетій однакожъ не былъ виденъ въ семъ сговорѣ, хотя послѣ и самъ признался къ склонности къ оному... (Словарь Историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви... Т. II, стор. 46). Рік смерти, поданий в „Словарі“ Евгенія був друкарською похибкою, бо Смотрицький умер в р. 1633. (Порівнай: С. Голубевъ: „Петръ Могила“, т. I, стор. 203). Клирик Острожський виступив по раз перший в лїтературі в р 1598 з „Отписомъ“ на лист Потїя, писаний до кн. Острожського в р. 1598 і з пасквілем на Фльорентийський собор, вид. п. з. „Исторія о листрикійскомъ, то єсть, о разбойническомъ Ферарскомъ, або Флорен'скомъ синодѣ“. (Обі брошури передруковані в III томі „Памятниковъ полемической литературы“ стор. 377—476. Про жерела, на яких повстав пасквіль против фльорент. собору гляди в студиї: Ѳ. Делекторского: „Критико-бiблiографическiй обзоръ древне-русскихъ сказанiй о Флорентiйской униiи“. Журн. минист. нар. просв. за рік 1895, VI). Хто криє ся під іменем Клирика Острожського? — річ доси не вияснена. Професор Брікнер називає його Авраамом (Kwartalnik historyczny 1896 r. в статї „Spory o unię w dawnej literaturze“ стор. 596 і 598). Погляди проф. Брікнера спротивив ся Харлампович, виказуючи, що висновок, до якого доходить проф. Б., повстав на основі непорозуміня („Кіевская Старина“ з р. 1897, т. 57, в статї: „Острожская православная школа“ стор. 379). Здогад Копітара про особу Клирика Острожського дуже бистроумний. Нема сумнїву, що Клирик Острожський виступив в р. 1598, як замічає справедливо Харлампович, яко homo novus. Під Клириком міг отже крити ся Смотрицький. Впадає в очи, що Смотрицький полємізував в р. 1599 против листу Потїя (про сей твір, який я знайшов в бібліотецї Оссолїнських у Львові, буду говорити в моїй студиї про полємічні твори М. Смотрицького). Можлива річ, що

aus einem vat. Cod. als solches drucken liess, haben wir nebst anderen derley damaligen Ostrogiensibus vom Vater Gerasim D. Smotrycki[1]), haben wir hier selbst: aber wer verkappte sich am Ende der Wiederlegung (Wilna 1604) jener Räubergeschichte als Й Ӑ. М. К.[2]).

Man sieht, dass selbst der Protestant v. Engel, Geschichte der Ukraine p. 90 etc. nur nach wagen Nachrichten unsicher referirt. (Auch Eugenij ist dürftig genug). Kennen Sie die von Engel citierte Antichresis, die ein Petr. Arcadius (має бути: Arcudius) unter dem Pseudonym: Theophilus herausgeben haben soll? Wäre es eine Antirresis[3]) von dem latinisirenden Griechen Petrus Arcudius, der 1633

двічи против одного листу Потія полємізував Смотрицький тому, щоби тим сильнійше вдарити на автора. Ударяє в очі при порівнаню обох сих творів споріднене гадок, зворотів, а навіть подібність стилю. Своєю дорогою є деякі трудности, що стоять на перешкоді, аби здогад Копітара прийняти за правду без застережень, та про них буду говорити в праці про Смотрицького.

[1]) Герасим Данилович Смотрицький (отець Мелетия) видав в р. 1587 против брошури Венедикта Гербеста: „Wiary rzymskiego Kościoła wywody“ полємічний твір „Ключъ царствія небесного“ (передрукований з неповного примірника Голубєвом в Архиві юго-зап. Россіи“ ч. I, т. VII і Малишевським в II томі студиї: „Алекс. патріярхъ Мелетій Пигасъ“). Що сей твір Смотрицького був в цїсарській бібліотеці у Відни, про се згадав вже Добровський в своїх: „Institutiones linguae slavicae“ 1822, стор. LIV—V.

[2]) В р. 1603 вийшов против брошури „Исторія о листрикійскомъ... синодѣ (1598) полємічний твір в польській мові п. з. „Obrona ś. Synodu Florenskiego...“ przez Piotra Fedorowicza napisana. Був се переклад руської брошури, яка одначе вийшла доперва в р. 1604, мабуть з чисто технічних перепон. Видно, що або на заголовнім листї руської брошури нема прізвища Θеодоровича, або що руська брошура, власність цїсарської бібліотеки не має заголовного листу. Але невважаючи на подане призвище Θеодоровича, автором сеї брошури він не був, лише митрополит, Іпатий Потїй. Дізнаємось про се з листу Потїя до канцлера, кн. Сапіги, де читаємо: „Posełam WMci św. m. panu książki obrony synodu Forentskiego, które teraz wyszły z druku przeciw fałszywemu synodowi, którego scyzmatykowie wydali, po rusku i polsku, kazałem je przypisać wojewodzie kijowskiemu (кн. Острожському) nomine alieno (Fiedorowicza), boby odemnie ich nie przyjął... (Archiwum ks. Sapiehów, Nr. 433, стор. 368). Подані на кінци руської брошури букви: Й Ӑ. М. К розвязати дуже легко. Вони означають: И(патій) А(дамъ), М(итрополитъ) К(іевскій).

[3]) Тут мова йде про твір „Ἀντίῤῥησις“, що вийшов в р. 1599 в руській мові а в р. 1600 в польськім перекладі. В моїх замітках: „Хто був автором „Ἀντίῤῥησις-а?“ (Записки наук. тов. ім. Шевч. том XXXV) старав ся я виказати, що творцем його був не Аркудий, лише Потій.

starb? Libellum vidi nunquam; audio impressum in Polonia. Velim emere pro bibliotheca nostra, pretio sat liberali, ut solemus rariora.

3.) Ihre drey Hypothesen[1]) über die über den San bis nahe an Krakau vorgedrungenen Russinen könnte ich mit einer 4-ten vermehren: sie seyen nämlich nur der nördliche Ast der südkarpatischen ungr. Russinen. Muss den der „maximus scortator“, nachher S. Wladimir, schon bis an die Quelle der Weichsel gebieten? Umgekehrt sollen, nach Kohl, die Russinen, ohne die Nordrussen sich selbst genügen ihren Kamiński drucken lassen etc. Sind doch der Preussisch-Deutschen nicht einmal so viele! Dann Euere gebildete und honett dotirte Clerisei, wäre es nicht ewig Schade um Sie! Von den 15 Millionen Russinen seyd ihr 4 in Galizien & Ungarn doch die Blüthe und, sollet daher vielmehr jene durchsalzen, als euch von ihnen nach bloss materiellem Gesetz der Massen hinüberziehen lassen. Sed quo musa tendis, desine perdicax!...[2]).

Jedenfalls ist jetz für Euch der günstigte Zeitpunkt, um von röm. und deutscher Seite her allen Euren gerechten oder auch nur billigen Beschwerden gründliche Abhilfe zu verschaffen. Was könnte den Metropoliten eine Reisen nach Rom kosten. Denn persönlich macht man in einer Woche mehr, als mittels carta cauta in Jahren. Ich war den ganzen Winter in Rom, und weiss, wie gut man Euch dort ist. Gefragt, wie man Euch was Angenehmes erweisen könnte, habe ich sie an S. Exc. verwiesen, deren Wünsche und Ansichten sie vor allem vernehmen sollten. Aber, wie gesagt, eine Reise würde alles bald in einige Ordnung bringen; einem Cardinalshut würde im schlimmsten Falle selbst ein Primas Galiciae die Präcedenz lassen müssen etc. etc. etc.

Darf ich auch Eure Pastoralbriefe ein wenig besprechen? In dem ersten wollte nur der Beweis für den Primat (der Jurisdiction) aus einem Schulbuch (Klüpfel)[3]) nicht recht munden. Dann haben in Flo-

[1]) Пишучи про три гіпотези Зубрицького, Копітар має на гадці його брошуру: „Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i Hierarchii Cerkiewney w temże królestwie“ Zeszyt I, Lwów 1837, ст. 21—9. Против сеі брошури, а властиво против її гіпотез полємізує Вяч. Алекс. Мацейовський в творі: „Pierwotne dzieje Polski i Litwy“ стор. 353, 605 і т. п. Зубрицький відповідає Мацейовському в брошурі: „Granice między polskim i ruskim narodem w Galicyi“. Lwów 1849.

[2]) Копітар дорікає також иньшим Славянам за їх русофільство. Ягіч: „Сборникъ“ т. 39, стор. XVI.

[3]) В пастирськім посланю з дня 10 марта 1841 покликує ся митр. Левицький при обговорюваню першенства папи на письма: Klypff'a: „Instit. Theolog. Dogm.“ (1821) і „Das katholische Glaubensprinzip“ (1823). Порівнай польський текст послання стор. 5.

renz nicht alle Väter unterschrieben; und die es gethan, haben in Freyheit, grossentheils wiederrufen[1]) Die Gespräche Philarets hätten berücksichtigt und wenn auch ungenannt wiederlegt werden sollen. Was helfen Hirtenbriefe, wenn Philaret, Förnikau und Bulgaris unberührt bleiben. So hat auch Charmois[2]) seiner persécution durch seinen einseitigen und manchmal lächerlichen Eifer z. B. wenn er die 2 Naturen in Christo für eine exécrable hérésie erklärt; oder für unmöglich und unwahr, dass der Papst den Rituswechsel in Polen verboten habe — selbst unnützt gemacht). Leid that es mir, dass Ihr das Belobungsbreve gedruckt habt; denn der päpstl. Vorschlag eines Averruncations-Gebots contra reunionem, so wie der einer röm. Kleinkinderanstalt für den geistlichen Nachwuchs, schadet im Publico mehr, als er nützt.

Ich weiss nicht, ob Sie den fasciculus rerum expetendarum et fugiendarum (!) hominum kennen, wo Spötter dergl. consilia pontificis ad episcopos fingirten; die indessen der alte Gegner Lessings, Pastor Göze, und sogar der Grieche Koray für Ernst nahm.

Doch genug und gewiss zu viel Geschwätzes für einen gütigen Gönner, auf dessen Geduld man rechnet. Übrigens rechne ich freilich nicht weniger auf Ihre Discretion. S-r Exc. mögen Sie alles mittheilen, sonst aber ist alles Tibi soli gesagt; wie sich's von solchen Dingen von selbst versteht.

Mein Cyrill[3]) muss jetzt wohl noch ein Paar Monate dringenderen Rückständen nachstehen. Derweil helfen mir Ew. HWg. combini-

---

[1]) Про фльорентийський собор пише в посланю митроп. Левицький: „Mądre ze wszech miar i gruntowne było postanowienie Greków, którzy w czasie soboru florenckiego, wyprzysiągłszy się błędu Focyusza i Cerularyusza dawniejszą jedność z kościołem zachodnim przyjęli". Против сего уступу вважає відповідним додати Копітар, що не всї грецькі отцї підписали акт унїї на соборі в Фльоренциї. Дальші заміти Копітара можуть відносити ся або против „Исторіи о листрикійскомъ... синодѣ" або против листу Зубрицького, в якім він міг підносити сумніви про фльорентийський собор.

[2]) Про Charmoi (Шармоа) пише Копітар в листї до проф. Феселя (11. II. 1842): „Der Orientalist Charmoi schreibt schön, glaubt in Theolog. gegen Russen am Catechismus genug zu haben, hat aber leider auch den vergessen, da er Christi 2 Naturen für eine exécrable hérésie der Armenier ausgibt". Jagić: „Neue Briefe..." стор. 321—2.

[3]) В листї до Ганки з дня 18 авг. 1846 р. при згадцї, що в бібліотецї св. Онуфрія у Львові є два жития св. Кирила сербськоі і руської редакциї, додає Зубрицький: „Лѣтъ нѣсколько тому назадъ выслалъ я списокъ послѣднаго (!) покойному Копитару и онъ намѣривался издать этую хиландерскую рукопись съ собственны-

ren, wie alt S. Cyrill müsse geworden seyn, wenn er Michael III Spiel und Schulkamerad gewesen, also ungefähr ejusdem aetatis wie der Prinz, der 839 geboren, A. 867 mit 28 Jahren erstochen ward. Cyrill hätte also höchstens 30 Jahre gelebt; und wenn er 855 das slaw. Alphabet erfand, diess mit 16 Jahren gethan! Sed hoc obiter.

Herr von Malinowski schrieb mir einmal, er hätte einst, aber nur in Fluge, einen uralten slaw. Codex aus S-r Excellenz Bibliothek gesehen. Ist das wirklich so? wie alt soll der Códex seyn, was enthält er, cuius familiae, i. e сѧ oder се (sich)? So z. B. ist der vaticanische Codex Evangeliorum eclogadicus, den Assemani einen ruthenischen nennt, ein serbischer се-Codex.

Mit der Bitte um gütige Erledigung meiner Anfragen

Ew. Hochwohlgeboren

ergebenster Diener

B. Kopitar.

Лист 4⁰, на 3 сторонах. На четвертій адрес: An des Herrn Herrn Ritters Dionys. v. Zubrzycki (P. T) Hochwohlgeboren in Lemberg. franco. Стампіля почтова: Lemberg 25. Jun: (рік нечеткий).

До сего письма долучена ще маленька карточка: queritur, ob in dem Chilendarischen Leben der H. Cyrillus nnd Methodius die von Maciejowski citirte Stelle, że nie wzbranial żertw tvoriti poganskim obyczaiem ni żenitw bezczestnich[1]) sich wirklich so finde.

ми примѣчаніями, но намѣреніе его не сбылось..." (Житє і Слово, т. IV, стор. 87). І справдї праця Копітара про св. Кирила не появилась в печати. Студиї про св. Кирила і Методия зібрав і оцїнив проф. Яґіч в своїй статї: „Вопросъ о Кириллѣ и Меѳодіи въ славянской филологіи" стор. 1—60, поміщеній в „Запискахъ имп. акад. наукъ", т. 51, Спб. 1885.

[1]) Против сего цитату полємізує Копітар вже в р. 1840, називаючи Мацейовського calumniator-ом св. Кирила і Методия. Про Мацейовського висловлює ся Копітар дуже неприхильно, зве його „causidicus Polonus" і т. д. Гляди: Barthol. Kopitar: Hesychii glossographi discipulus... Vindobonae 1840, стор. 67, 50 і т. д. Полєміка Копітара звернена против твору В. А. Мацєйовського: „Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian" 1839 (два томи). Про св. Кирила гляди: том І, стор. 86. Як нещирим був Зубрицький для Копітара можна бачити з його листів до Поґодіна і Ганки. В листї до Поґодіна (з дня 26 марта 1840 р.) пише Зубрицький: „Копитаръ въ „Hesychii epiglossista Russus" разсуждаетъ между прочими І томъ Памятниковъ Мацѣіовского и пожаловалъ его чувствительными ударами, что я предсказалъ Мацѣіовскому: ибо такъ важный предметъ пренадлежало съ большею и осмотри-

II.

Wien, den 18. Juli 1843.

Verehrter Freund!

(Sic enim, rogo, liceat te a me salutari, ex quo importunitati meae tam liberaliter et humane respondisti. Vor allem würde ich an Ihrer Stelle, je nachdem mir der Gerechtigkeitssinn und Charakter-Einfluss Ihrer ganzen politischen Hierarchie, von Kanhoffer an bis Baron Krieg hinauf bekannt wäre, mich an selben um endliche Erledigung, oder doch Rückstellung des Manuscripts wenden. Es ist möglich, dass es noch höhern Ortes liegt, und die Herren froh wären, nur einen schriftlichen Anlass zu haben, den höheren Liegenlasser um endliche Erfolglassung zu sollicitiren; eine Amtspflicht oder Recht, zu dem sie sich a minori ad maiorem von blossen Amtswegen nur selten flüchten, oder gar nicht entschliessen. Nescis, quantum audeat majorum pigritia, omni soluta metu Domini aut vel domini! Si integra res esset, wäre es am bessten, gleich die erste Einreichung durch den Drucker oder Verleger besorgen zu lassen; so ein Gewerbsmann kann dann um seines Erwerbswillen schon lauter jammern und sollicitiren, als ein auteur-chevalier, der auch ohne solchen Verdienst zu leben hat. Sic sunt Austriaci magistratus, faul und am Ende doch gutmüthig. — Leider muss man wohl die Welt erlernen, wie sie eimal ist[1]). Das wissen Ew. Hochwohlgeboren wenigstens so gut als ich, da Sie nur drey Jahre älter sind; denn

---

тельною проницательностію обработывать". (Чтенія з р. 1880, ч. I і II, стор. 548); а в листї Зубрицького до Ганки (з дня 10 (22) февр. 1846) читаємо: „За нанесенныя Мацеевскому обиды въ Hessychii Glossographi я перечесалъ порядочно въ Познанскомъ Журналѣ (мабуть вже по смерти Копітара), обличая veriorem Succesorem Dobrovii, что онъ не твердъ въ славянскомъ языкѣ (!!)". Житє і Слово т. IV, стор. 86.

[1]) Ся некористна характеристика австрийських урядів була викликана жалями Зубрицького на цензуру, що „Kronik-у miasta Lwowa", написану в поч. марта 1841 р. (Чтенія 1880, ч. I і II, стор. 551), придержала у себе півтретя року, заки дозволила її, обкроєну, друкувати. (Більше про се гляди у Левицького: „Бібліоґрафії" ч. I, стор. 24). З сего, що пише Копітар про „Kronik-у" в четвертім листї, можна бути певним, що львівська цензура відступила була рецензию її цензурі віденській. Можлива річ, що Копітар, хоч був цензором, рукописи не бачив, хоч би тому, що в р. 1843 на весну виїхав до Риму. „Kronika miasta Lwowa" вийшла друком в р. 1844. Здає ся, що Копітар приспішив висилку „Kronik-и" з віденської цензури.

auch ich werde am 23. August 1843 gerade 63. J. alt seyn. — Auch die galicische Kirchengeschichte sollten Sie noch herausgeben; freilich möglichst unparteyisch, während Maciejowski um Geld nur russinische Martyrologien schreiben möchte. Bei solchen Meinungskriegen iliacos intra muros peccatur et extra; vom Mächtigern meistens mehr, als nöthig oder klug wäre, aus Ungeduld und Übermuth. Altes Unrecht immer wieder aufwärmen, schadet nur der Zukunft; vernarbte Wunden aufreissen hindert an gegenwärtiger Gesundheit und durch sie möglichem Fortschrift. Amnestie ist kein leeres Wort: und ward von den Alten nicht umsonst erfunden. Wenn die ältere Exc. sich nicht gern rührt, so lassen Sie die neue nach Rom ziehen; auch die oberste Region hat ihre Parteyen und Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo. Ich konnte in Rom, quoad Stomachum mit täglichen 30 kr. CM. bequem auskommen. Ein Bischof kann Gratis-Quartier haben, soviel er will. Card. Lambruschini ist mich (!) ganz gewogen, und selbst mit dem Jesuitengeneral ist leicht und gescheit zu sprechen; beide schöne und hochgebildete Männer, in unserm Alter, ersterer von Genua, der andere Holländer, der früher in Polotsk und Wilno gewesen. Der h. Vater[1]) die venetianische Gutmüttigkeit selbst. Man braucht deswegen noch nicht alles zu loben, was die Römer bei ihnen selbst, ab antiquo usu sive & abusu haben; ja müsste die ausländischen Stiftungen, die jetzt von Wälschen verzehrt werden, reclamiren[2]). Dann ist ja Rom, ewige Roma, ein classischer Boden der europäischen Geschichte auch ausser und vor dem christlichen Interesse. Ew. Hochwohlgeboren sollten sebst mit Snigurski reisen.

Ist der Prof. Bened. Lewicki ein verwandter S-r Exc.? Non puto. Jedenfalls hätte er den sel. Meglicki schon um den Sohnes willen, der in Pitėr auf kais. Kosten erzogen wird, nich compromittiren sollen; am Ende könnte er die Klatscherey nicht einmal beweisen, da

---

[1]) Григорий XVI.

[2]) Wurzbach: „Biographisches Lexicon" т. XII, стор. 440, подає такі вісти про побут Копітара в Римі в р. 1837 і 1843. „Im Jahre 1837 in Rom ward ihm überdiess der Auftrag das griech. ruthen. Collegium daselbst wieder herzustellen und die slav. Druckerei der Propaganda neu einrichten zu helfen". Im Frühlinge 1843 unternahm Kopitar seine zweite Reise nach Rom, wo er auch sonst alle Einleitungen zur Begründung des ruthen. Collegiums traf, welchem nichts als die Hauptsache, die erwarteten ruthenischen Zöglinge fehlten".

von Meglicki meines Wissens nichts gedruckt existirt[1]), Übrigens hat Herder schon allen Nachahmern der Byzantiner die Nativität gestellt; aber anderseits die Kirche ohne alle Controlle lassen, hält auch nicht lang. Selbst in Amerrica wird es nicht immer so bleiben.

Sie schreiben, der *Θρῆνος* des Smotriski sey von **1600**, Eugenij **1610**[2]). Welches ist recht? Konnte Broński denn russisch, oder liess er seine lat. oder poln. Sachen übersetzen, wie Arcudius[3]).

Selbst Nadeždin meinte, die ersten 100 Jahre des russ. Christenthums seyen in griechischer Sprache dahingegangen. Haben Sie keine chronol. Spuren, wann und woher die slavische Liturgie zuerst nach Russland gedrungen. Unter Jaroslaw wohl? Oder schon unter Wladimir? Aber Anna brachte sie wohl nur Griechisch mit.

Lassen wir das Frankiren, da es Ihnen nur schadet: denn je länger Ihre Briefe, um so lieber sollen sie mir seyn. Vale et fave

tuissimo Kopitario

P. S. Ich bitte um Ihre volle Adresse. Meine ist mit B. K. Hofb. Custos volkommen genug.

4⁰ лист писаний на двох сторонах. На четвертій адрес: A Monsier Monsieur le Chevalier Denis Zubrzycki (P. T.) á

Lemberg.

Стампіля почтова Wien 18. Jul — Lemberg 23. Juli.

---

1) Др. Вен. Левицький був професором морального богословія на львівськім унїверситетї і цензором для руських книжок в Галичинї. Він не дозволив розширяти в Галичинї „Русалку Днїстрову“. Розвязки його відносин до Меглицького дати не можемо, бо у львівських бібліотеках не повело ся нам найти його творів.

2) Θρῆνος, albo Lament Wschodnicy Cerkwi przez Teofila Orthologa вийшов в Вільнї в р. 1610.

3) Христофор Бронський (по народности — Поляк, по вірі — протестант) написав під іменем Філялета полемічний твір в р. 1597 п. з. „Apokrizis“ в оборонї православя против твору Скарги „Synod Brzeski (1596). Руський переклад книжки Бронського вийшов заходом кн. Острожського в р. 1598. Польський текст і руський переклад передруковані в II томі „Памятниковъ полемич. литературы“. Студию про „Апокрізіс“ написав проф. Скабаланович: „Объ Апокрисисѣ Филалета“, Спб. (1873). — Стебельский: „Dwa wielkie światła“ (Wilno 1781) каже, що Аркудий написав „'Αντίρρησις“ в латинській мові, бо анї руської, анї польської не знав, та що латинський текст переложено на руську і польську мову. Розвязку сего питаня гляди в моїй цитованій вже брошурі: „Хто був автором 'Αντίρρησις-а?“, стор. 17—20.

III.

Wien, den 5-ten Oct. 1843.

Verehrtester Freund!

Verae amicitiae sempiternae sunt, sagt Cicero, wenn man sich auch nicht just tagtäglich schreibt. Seit Ihrem 2-ten verehrten Schreiben war ich im Bade, dann mit Restanzen des Amtes vollauf beschäftigt, von audern Extraordinariis nichts zu sagen. Aber gedacht, nnd dankvoll gedacht, habe ich an Eu. HWlg. täglich und stündlich.

Aber heute erfahre ich von ungefähr, dass während ich in Rom mich langweilte, dər nach St. Petersburg in Postverhandlungen gesandt gewesene kk. Rath v. Löwenthal 1. Ex. von Wostokow's Katalog der Graf Rumanzev'schen Mss. hieher mitgebracht hatte[1]), und froh war, es dem Fürsten Lubomirski für die Ossolinskische Bibliothek nach Lemberg überlassen zu können!

Nun aber liegt mir, wegen einer Arbeit die ich unter Handen habe, sehr daran, diess Wostokow'sche Werk einzusehen, und ich bin so frey, Ihre und Ritter v. Klodziński's[2]) Protektion dazu in Anspruch zu nehmen, und zwar so: Am bequemsten für Euch, denke ich, wäre es, mir diess nähere Ex. zum baldigen Gebrauche käuflich zu überlassen; ihre Bibliothek könnte dann seinerzeit ein frisches kaufen. Geht diess nicht an; so wäre mir schon mit dem Leihen zum Durchsehen auf 14. Tage geholfen. In beiden Fällen trage ich gerne, wie billig die Transportkosten von Lemberg und resp. zurück, sowie ich für die alsbaldige Bezahlung, oder den unschädlichen Gebrauch bürge. Man könnte den Buchh. Milikowski[3]) zum Mittelsmann gebrauchen. Ew. Hochwohlgeboren bitte ich sogar, sebst zur Begrüssung des mir persönlich bekannten Director Ritter Adam v. Klodzińskr den Freund Millikowski brevi manu in Bewegung zu setzen.

Wer hätte geglaubt, dass man dem alten Linde sein Lexicon streitig machen wird! (wie ich in der bibl. Warszawska aus seiner

---

[1]) Ал. Востоковъ: „Описаніе русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго Музеума. Спб. 1842.

[2]) Адам Клодзїньский був директором бібліотеки ім. Оссолїньских у Львові.

[3]) В бібліотецї львівського унїверситета переховує ся кореспонденция книгаря, Ів. Мілїковского у Львові з київським унїверситетом в р. 1837—1844 і з харківським унїверситетом в р. 1839—1853. Листів Копітара до Мілїковского з лїт 1836—42 (числом сїм), занотованих в дневнику (Jagić: „Neue Briefe...“ стор. 836—49) в бібліотецї унїверситета немає.

Apologie erfahre.) Maciejowski findet nun auch, dass der pog. psalt. Małgorzaty aus 2 Codd. zusammengestückt sey; ich habe es längst bewiesen:[1]) aber eben deswegen sollte mann ihn auch nicht der Margarete zuschreiben, für die er nicht bestimmt war.

Auf die endliche Erscheinung des Wostokow'schen Ostromir freue ich mich sehr[2]). Wäre es nur nicht so schwer, grössere Werke, die ein Courier nicht mitnehmen kann, bald zu erhalten. Wissen Ew. Hochwohlgeboren kein Mittel dafür! Doch habe ich diesen Herbst 2. Mal ziemliche Quartanten durch den Courier erhalten: die Wilna'er Gramoty und die Monumenta Russicae historiae extera. Was liegt doch den Russen daran, dass Jagiełło zuerst griechisch, dann erst römisch getauft seyn soll? Cromer, den man dafür anführt, ist umgekehrt bestimmt dagegen, da er ja sagt, Jagiełło sey in Krakau getauft worden cum comitibus suis, exceptis iis, qui jam Russicis sacris erant initiati. Wäre er auch russ. sacris initiirt gewesen, so war die Wiedertaufe bei ihm so unrecht, wie dies an den russ. Begleitern gewesen wäre. Der angebliche russische Taufnahme Jacob ist nur eine deutsche Corruption aus Jakl (Jagełło.) Sed satis de his, da meine Amtsstunde gleich schlagen wird.

Vale et fave

4⁰ Vestro Kopitario.

Окремо коверта з адресою: A. Monsieur Monsieur Denis chev. de Zubrzycki (P. T.)

franco Lemberg
en Galice

На верха почтова стампіля: Wien 6. Oct. Franco. На останній стороні рівнож стампіля почтова львівська, нечитка.

IV.

Wien, den 4-ten Nov. 1843.

Verehrtester Gönner!

Ich danke Gott, dass mein indiscretes Begehren durch Ew. H. Wg. Vermittlung so glücklich ausfiel; seit dem 31. Oct. ist Vostokow's

---

[1]) В Копітара „Hessychii glossographi discipulus" (1840) читаємо таке: „Kopitar.. non potuit non observare, codicem („Psalterium reginae Margarethae") aperte ostendere non solum duplicem scripturam et picturam, sed et duplicem dialecti Polonicae aetatem" (стор. 29). Порівнай: Maciejowski „Pismiennictwo polskie" т. I, стор. 281—6.

[2]) Ал. Востоковъ: „Остромирово Евангеліе 1056 — 6, Спб. 1843, 4⁰.

Quartant[1]) sammt einigen ἀντιδώροις auf dem Rückwege nach der Stadt Ihres guten Leon.

Gestern besuchte uns Minister Ouwarow auf der Rückreise — über Warschau. — Er versprach uns Exemplare des neuen verglichenen Nestor, Ostromir, die archäographische Sammlung etc.

Auch die neue Postverbindung verspricht Erleichterung des Bezugs.

Um Ihre Geschichte Lemberg's hab' ich kein Verdienst, nec vidi manuscriptum. Sie sehen also, dass man Euch mehr würdigt, seit Eurer weniger sind, etwa wie Tarquinius das Drittel der nicht auch verbrannten sibyllischen Bücher. Ist doch auch verordnet, dass St. Anna[2]) in Wien in der neuen Aufl. der Gymnasialgeographie Euch nicht mehr Rusniaken — wie doch Wostokow thut, sondern Russinen oder Ruthenen nennen soll. Quamquam Russin videatur in plurali debere abjicere — in, Rutheni autem pedantica corruptio ad Caesaris Ruthenos in Gallia Narbonensi. Vale et perge favere festinanti in biblothecam devinctissimo

Kop...

Лист 8⁰ на 1 стор. писаний. На четвертій адреса: A Monsieur, Monsieur Denis chev de Zubrzycki

(P. T.) á

Lemberg.

III.

Листи Вяч. Ганки до Зубрицького.

I.

Ваше Высокоблагородіе

Діонисій Ивановичь!

Вашу статью я имѣлъ удовольствіе получить и нашелъ, что годится она найлучше въ прибавленіе к всеобщей газетѣ, ибо она повсюду распространена. Я ее отправилъ съ прилагаемомъ (!) здѣсь концептомъ въ Стутгартъ и еслибъ ея неприняли, то она будетъ принята въ Остъ и Вестъ.

---

[1]) Тут розумієсь Востокова „Описаніе... Румянц. Музеума“.

[2]) Під St. Anna треба розуміти автора ґеоґрафії, відзначеного російським ордером св. Анни. Копітар сьміє ся тут з відзначеного ґеоґрафа, так як сьміяв ся з Чехів, що вони пишали ся відзнаками російського уряду. Яґіч: „Сборникъ... т. 39, стор. XVII.

Теперь гостить у насъ проф. казанского Университета г. Григоровичь. Онъ путешествуетъ по славянскимъ землямъ и бывъ въ Турціи почти два года собралъ люботитнѣйшіе памятники, изъ которыхъ я переписалъ для Васъ переводъ одной касающейся Галича хрисовули.

Я Васъ еще разъ сердечно благодарю за легенды о св. Апостолахъ Словянъ, которыхъ другіе списки мнѣ обѣщалъ Михаилъ Петровичь П. азъ Троицкой Лавры и остаюсь Вашимъ преданнымъ слугою

Вячеславъ Ганка

Прага 8. Ноябр. н. с.
1846.

Лист 8⁰ на тонесенькім папері, писаний на одній стороні. На 4 стороні адреса: Sr. Hochwohlgeboren Herrn Herrn Dionis von Zubricki in Lemberg. Galizien. Стампілї почтові: Prag. 8. Dece: Lemberg 14. Dec. Лист був припечатаний печаткою: на золотім полю хрест; по обох сторонах хреста в двох рядах букви: С Р / К В; над хрестом корона, довкола печатки напись: Польза Честь Слава.

Концепт, про який згадує Ганка, писаний оловцем, на окремій картцї паперу долученій до листу:

Ew. Hochwohlgeboren

der Verfasser dieses Aufsatzes hat mich ersucht denselben in einer periodischen Schrift einrücken zu lassen. Da ich ihn als eine gediegene auf russischen Gesetzen basirte Arbeit gefunden, so glaube ich, dass sie am geeignetsten für die Beilage an die monatliche Ergänzung der allgem. Zeitung geeignet wäre. Die orthographischen Anstosse, die man dem slavischen Schriftsteller zu gut halten muss, wird ohnehin der Sätzer, da die allg. Zeitung eigene Orthographie hat, verbessern. Sollte aber diese Arbeit nicht angenommen werden, so bitte ich mir sie ebenfalls mit dem Postwagen unter dem Adresse an den Biblothekar Hanka zu Prag gütig zurückzusenden.

Хрисовуля та — звістний лист Казимира до патриярха жадає, щоби на митрополита Галича рукоположив еп. Антонія, бо як сього не зробить, то „будетъ жалостная необходимость крестити Россовъ въ вѣру латиновъ, такъ какъ нѣсть митрополита въ Россіи, ибо земля не можетъ быти безъ закона". Копія сеї хрисовулї[1]) писана рукою Ганки на вісімцї тоненького паперу, приліплена до середини листу. Лист і копія вложені в аркуш

[1]) Її віднечатав Зубрицький в: „Анонимъ Гнезненскій и Іоаннъ Длугошъ" Львів 1855, стор. 103—5.

паперу, на якім переписана копія хрисовулї (чиєю рукою, годї відгадати) з допискою на кінци (3 стор.): Нашелъ Професоръ Казанскаго Оунѣверсѣтета Г. Григоровичь въ Цариградѣ и тое есть переводъ зъ греческого надослалъ Вячеславъ Ганка 8. Ноемвр. 1846.

II.

Ваше Высокоблагородіе,

Милостивый Государь!

Извините, что я такъ поздо на Ваше письмо съ подарками двухъ томовъ исторіи Галиціи отвѣчаю. Вамъ извѣстна медленность въ типографіяхъ, я ожидалъ что черезъ нѣсколько дней докончатъ Остромирово Евангеліе, а къ тому еще долженъ былъ и пожаръ воити къ препятствіямъ, хотяжь въ этомъ отдѣленіи, гдѣ старославянское письмо стоитъ, ничего не было, все таки привело это и здѣсь большій непорядокъ, и печатаніе продлилось почти до Рождества.

На дняхъ читалъ я мнѣніе предсѣдательствующаго о новомъ изданіи русскаго Словаря вторымъ отдѣленіемъ и я испугался этихъ словъ стр. 211: изъ сего слѣдуетъ... исключить изъ него старославян (обор.) скій языкъ... православіемъ привитъ у Славянъ и священный церковный языкъ; насъ западныхъ Славянъ къ сожалѣнію приглашеніемъ свирѣпыхъ Мадяръ нѣмецкимъ императоромъ Арнульфомъ отторгнуто отъ братіи нашей и отъ сихъ поръ раздѣленіе Славянъ похоронило всю самобытность, даже всякую надежду. Вотъ какъ отбрасываютъ самое завидное преимущество русскаго языка! Оно привлекаетъ невольно къ себѣ всякаго искренно-образованнаго Словянина. Это совсѣмъ другая священная связь чѣмъ латинь романскихъ народовъ или гоѳинь германскихъ. Нѣмцы однакожь стремлятся и къ тому, что у Русскихъ давнымъ давно вошло въ кровь и мозгъ, и допока этого не будетъ и у другихъ Славянъ, останутъ они Полословяне. Вотъ это наше соединеніе!

(3 стор.) Вы вѣрно замѣтили, что требуетъ наше правительство знать у своихъ чиновниковъ какіе языки? Русскаго совсѣмъ отущено (!) и Вы очень хорошо дѣлаете, что пишете по россійски. Сколькоже времене нужно русскому въ Галиціи изучиться по россійски? и тѣмъ присвоитъ онъ себѣ всю литературу великаго народа, и можетъ образовать себя по словянски. Погляните на Нѣмцевъ, какъ въ волостяхъ говорятъ, что Нѣмецъ Нѣмца не понимаетъ, но читаютъ и пишутъ всѣ одинаково.

Желая Вамъ встрѣчать въ здоровю благополучно новый годъ, имѣю честь быть Вашъ преданнѣйшій Вячеславъ.

Прага $^{12}/_{24}$ Дек.
1852.

Темнымъ вечеромъ писано.

Лист 8⁰, писаний на 3 сторонах.

Сей лист вліплевий в середину урядового аркуша паперу з печатним написом „Verzeichniss...“ і т. д. На першій картці аркуша бачимо ріжні, дрібні історичні записки Зубрицького, по тім починає ся начерк листу, який Зубрицький вислав Ганці в відповідь на його письмо.

Начерк листу Зубрицького до Ганки.

27 Дек.
8 Генварія 1853.

Подарокъ Вашъ въ книгахъ получилъ я и изявляя Вамъ покорнѣйшую благодарность, удивляюсь Вашему трудолюбію и неутомимой дѣятельности съ которой Вы занимаетесь издаваніемъ драгоцѣнныхъ памятниковъ Славянской древности. — Я умѣю оцѣнить Вашъ трудъ въ переставленіи Остромирова Евангелія [1], въ исправленіи и корректурѣ столь древняго отъ настоящей правописи и выговора отличающаго ся текста. Вы только съ своей неизнуренной терпѣливостію и знаніемъ кореннаго древлеславянскаго языка были въ состояніи предпринять этотъ трудъ, а, ябы никогда неуспѣлъ. — Вы одобряете употребленный мною въ Галичс. Исторіи языкъ. — Я писалъ по Русски, ибо какъ Нѣмецкій такъ и Русскій одинъ только есть Литературный языкъ. Какъ Нѣмцы въ Штрасбургѣ, въ Дорпатѣ, въ Зурихѣ и Гамбургѣ на одномъ только

---

[1]) Святоѥ Евангелиѥ по Остромировоу Спискоу. Изданиѥ Вящеслава Ганкы. Прага. 1853.

[2]) Подаючи текст договору Ігора з Греками (945 р.), пише Зубрицький в примітці: „Вотъ тебѣ Галичскій читатель образецъ древлерусскаго письменнаго языка десятаго столѣтія. Ты убѣдился, что это не есть болтовня какаго либо простолюдина пасѣчника Грицка, ниже пастуха Панька, но ты вмѣстѣ убѣдился, что какъ въ Нѣмецкомъ языкѣ невозможно уже подражать языку „Нибелунгенлида“, также невозможно подражать и древному Русскому книжному языку. Всякій живый языкъ измѣняется со временемъ, книжный языкъ различается всегда а вездѣ отъ языка черни. Языкъ нашихъ Нѣмецкихъ колонистовъ не есть языкомъ ни

пишутъ нарѣчіи и разумѣютъ другъ друга, такъ и Русскіе должны писать на одномъ только твердо основанномъ на изящно обработанномъ діалектѣ. Не моя вина, что мои соотчичя по большой части не разумѣютъ его еще теперь. Я имъ сказалъ горькую (обор.) истину на 141 стр. I. и въ 13 примѣчаніи II части своей Исторіи.[2]) Я списалъ уже и большую часть III тома содержащую господствованіе Романа и Даніила. Она уже теперь объемомъ своемъ равняется обѣимъ первымъ частямъ и естъ такъ сказать уже исключительно Галичская исторія. Но что же станется съ ею? — Нѣтъ средствъ издать ее. — Ставропигіанскій Институтъ неразсудствомъ своихъ управителей нажилъ себѣ долговъ самому Вашему купцу Гассе нѣсколько тысячь гульденовъ. Доходы его опишутъ въ Секвестръ, слѣдовательно невозможно ему жертвовать на издаваніе книгъ — я старъ и мнѣ уже ни какъ печатать на собственное иждивеніе. — Не остается какъ только отправить манускриптъ въ Москву въ Архивъ Общества Исторіи и древностей, чтобъ его здѣсь не употребило потомство на обвертки въ табачной лавкѣ.

Въ расчетѣ съ Институтомъ принялъ я на свою долю сотню Екземп.: — Мнѣ не хочется мѣшать Институту въ продажѣ его Екз. и покорнѣйше Васъ прошу посовѣтовать мнѣ не принялъ бы какой либо Прагскій книгопродавецъ нѣсколько Екз. въ Коммиссію за обыкновенный рабатъ? — Впрочемъ имѣю честь оставать ся Милостивый государь

Вашимъ покорнѣйшимъ слугою.

Шилера, ни Гете, ниже Гаммера-Пургшталя". В 13 примітці II части „Исторіи" читаємо знов таке: Есть мрачные изступленники, или скорѣе низкіе невѣжды, въ лѣни доселѣ проживавшіе, пренебрегавшіе всякую науку собственнаго языка, употреблявшіе чуждое нарѣчіе, прислушивавшіеся только простонародному разговору своихъ слугъ и работниковъ, и желавшіе теперь, что бъ мы писали свою Исторію на областномъ нарѣчіи Галичской черни. Странное и смѣшное требованіе! Исторіи пишутся для образованнаго и образующаго ся класса народа. Для простолюдина довольно молитвенника, катехизиса и Псалтыри. Гдѣ же то пишутся исторіи на нарѣчіи простаго земледѣлця? Кто же и когда писалъ исторію Эрцгерцогства Австрійскаго на этомъ нарѣчіи, каковымъ болтаютъ и простые тамошніе сельскіе жители и даже сословіе мелкихъ мѣщанъ? Нѣтъ ея и не будетъ, хотя впрочемъ для забавы, увеселенія и шутки издается нѣкогда „Hanns Jörgel" и пр. подобныя бездѣлицы".

IV.

Кореспонденция з Ів. Раковським.

I.

Виїмки з листу Раковського до Мих. Малиновського.

Будинъ 24. Марта 1852.

Лист 4⁰. Раковський подає в нім з порученя Ад. Добрянського спис передплатників „Исторіи Галичскаго Княжества;" пересилає 34 злр. 30 кр. зібраної передплати, почім додає:

Такъ въ имени выше помянутаго Г. Добрянскаго, какъ и съ моей стороны дерзаемъ объявить, что довольствіе наше по намѣряемому изданію помянутаго сочиненія на языкѣ чисто русскомъ неограниченное, намъ всякое такъ надобно писать, иначе бо мѣшаніемъ всяческимъ то ново вымышленнихъ, то изъ просто народнаго нарѣчія и иныхъ Чужихъ языковъ избранныхъ словъ не успѣемъ ни просвѣщеннымъ и ученнымъ Соплеменникомъ Славянскимъ, ни нашимъ занятымъ Мадярскою или Польскою Словесностію привлещи къ чтенію и цѣненію дѣлъ нашихъ. Г. Зубрицкій превосходно понялъ состояніе наше, да будетъ ему Честь, слава и долгоденствіе на Многая лѣта!

О (!) краткое время намѣряетъ здѣсь г. Андрей Андреевичь Радолинскій русскія проповѣди[1]) издавать, воззваніе для подписки самоближе будетъ послѣдовать; дерзаемъ препоручать ихъ вниманію братіи нашей русской.

Г. Добрянскій сказуетъ особенное почтеніе свое Г. Куземскому Канонику.

II.

Начерк I. листу Зубрицького до Раковського.

2. Апр. 852. Къ Раковецкому. (?)

Почтенный Другъ мой, Преп. Малиновскій і Его В. Благородіе Гнъ Соснов(скій) Правитель дѣлъ и Секретарь верховнаго Галицкаго Аппелаційнаго Суда, какъ Староста Ставроп. братства сообщили мнѣ письмо В. П. отъ 24. мар. текущаго года. — Какъ за лестное В. и вашихъ соотчичей мнѣніе о моей особѣ такъ и о языкѣ употребленнымъ мною въ Исторіи Галичскаго Княжества, имѣю честь покорнѣйше засвидѣтельствовать благодареніе. Радостно есть услышать одобрительный гласъ изъ средины колыбели Славянщины, изъ Панонія, отъ береговъ завѣтнаго Дуная, тогда, когда у насъ появляются тамъ и сямъ отзывы

[1]) Радолинскій Андрей А. дръ. Собраніе русскихъ проповѣдей. Буда 1852.

изступленниковъ и невѣждъ порицающихъ частое науковое русское слово Но мы неотчаиваемся въ успѣхѣ, мы увѣренны, что по истеченіи нѣсколькихъ лѣтъ истина станетъ побѣдительницею, такъ какъ всегда свѣтъ побѣждалъ тьму и мрачность, мы увѣренны ибо, „Съ нами Богъ, и иже возможетъ невѣжество и паки побѣждено будетъ, яко съ нами Богъ“.

Равномѣрно благодарю Васъ своимъ и Ставропигіянскаго Заведенія именемъ за попеченіе въ предплатѣ Исторіи Галичской и маю Васъ (!) быть и впредъ опекуномъ, попечителемъ и вмѣсто отца для этаго последняго моего дитяти и по той причинѣ Институтъ осмѣливается кромѣ 12 картинъ и перваго листа для гг. Предплатителей выслать еще осьмъ екземпляреи на ваше имя, может быть откроется еще какій либо охотнисъ на эту бездѣлицу.

Прося Васъ засвидѣтельствовать Е. В. Гну Добрянскому мое высокое почитаніе, онъ можетъ быть вспомнитъ себѣ старика пустинника изъ Армянской улицы. Имѣю честь оставать ся В. Пре. Милост. Государь покорнымъ слугою.

III.

Виїмки з листу Раковського до Зубрицького.

На повисше письмо одержав Зубрицький відповідь від Раковського, як видно з почтової стампілї на коверті, дня 9 мая. В нїй пише Раковський, що „предпренятое Вашимъ Высокоблагородіемъ дѣло на чистомъ русскомъ языкѣ у насъ съ торжественнымъ восторгомъ ревныхъ народолюбцевъ встрѣтилось, видя тѣмъ сдѣланный шагъ, ведущій къ истинному народному просвѣщенію и благополучію...“ Нашіе люди можно сказать чичего такъ ненавидятъ, какъ галимаѳіи такъ названнаго галицско-русскаго языка, намѣряемаго нѣкоторыми ввесть для письменности, откуда появленіе сочиненія Вашего Высокоблагородія какъ прекратившаго темноту помянутой галимаѳіи уважается возсіявшимъ свѣтозарнымъ солнцемъ на небосклонѣ прояснѣвающей ся утренней народности нашей. Дай Боже! силъ и здоровья Вашему Высокоблагородію, что бы это сочиненіе, которое мы вмѣсто небылицы сокровищемъ народнымъ почитаемъ, было средоточіемъ издаваемыхъ далѣе въ томъ направленіи сочиненій, возлагая самый торжественный вѣнецъ славы на плоды многочисленнымъ трудомъ Вашимъ литерарнымъ...“ Р. посилає 28 зр. дальшої передплати, про яку просить повідомити Сосновського и 6 зр. на „Народный Домъ“. Екземпляри, призначені до Ужгорода, велить посилати на руки „Ивана

Ивановича Ляховича, коммисара повѣтового (Bezierks-Commissär)... Добряньский одушевляє ся твором Зубрицького; саме нинї поїхав він до Орлава „бывши опредѣленъ въ коммисаре Царскаго...“

IV.

Начерк II листу Зубрицького до Раковського.

24. Мая 852 новаго стиля. Къ Раковецкому. (?)

Извините благосклонно, что я тотчасъ не отвѣтствовалъ на ваше почтенное письмо. Я былъ боленъ, и долженъ вамъ доложить, что мнѣ уже 74 лѣтъ отъ рожденія, слѣдовательно senectus ipsa est morbus. Кромѣ того работалъ я неусипно по 6 часовъ ежедневно, желая укончить третую часть своей Исторіи. Трудъ этотъ ослабилъ мои сили и я принужденъ былъ ложится въ постель. Теперь отдохнувъ коекакъ спѣшу изявить вамъ благодареніе за благородное участіе въ разпространеніи нашей Исторіи. Гнъ Сосновскій, хотя удалился на тотъ годъ отъ дѣлъ Института, есть всегда по времени вступленія въ общество старшимъ членомъ; онъ есть senior natus. Что же касается Галиматіи Русскаго языка въ Галиціи есть много Вамъ можетъ быть совсѣмъ неизвѣстныхъ причинъ сего замѣшательства. Главною, что по 1848 мало кто у насъ занимался Русскимъ языкомъ, но есть еще и другіи причины теперешнаго безрадства. Я приведу вамъ только три, покорнѣйше Васъ прося, извѣстіе это сохранить только для себя = tibi soli scribo =. Вислобоцкіи, или Псевдонимъ Вас. Зб. издаетъ Вѣстникъ, теперь уже на собственный счетъ. Ему хочется блистать и льстится какъ политическій писатель, какъ наставникъ народа, но онъ не умѣетъ языка, и маряетъ свои статьи на испорченномъ польско-мужицкомъ диалектѣ; его у насъ по той причинѣ мало читаютъ, напротивъ Галицкая Зоря, съ дня на день стала исправлять свое нарѣчіе, имѣетъ больше пренумерантовъ и по этой причинѣ завидя и желая ее уничтожить, клеветаетъ Василь въ Вѣнѣ, что Зоря подражаетъ Московс. языку и симпатизуетъ съ Москалями.

Совѣтникъ Шашкевичь, честный, сельскій священникъ, красивый лицомъ и ростомъ, молчаливый понравилсь Стадіону съ наружности. Стадіонъ хотѣлъ отличить Гал. Рус. произвелъ его въ совѣтники. И въ самомъ дѣлѣ Шашк. естѣ достопочитаемый человѣкъ, какъ сельскій священникъ, но относительно словесности, языковѣдѣнія, какъ церковнаго, такъ и русскаго, онъ кругомъ невѣжда; напачкалъ свой чудацкій словаръ [1]) небывалыхъ, противныхъ Слав. этимологіи словъ, и хотѣлъ бы,

[1]) Згаданий словар не був друкований. Григ. Шашкевич видав між иньшим: „Малая грамматика языка руского.“ Вѣдень 1865.

чтобъ его Ауторитету всѣ повиновались. Но онъ замѣчаетъ, что никто не заботится объ его словарѣ, что языкъ беретъ свое естественное направленіе, и онъ также бѣситься и клевещетъ тоже само вмѣстѣ съ Василькомъ. У насъ въ Галиціи есть наслѣдственная, непреодолимая ненависть между Поляками и Руссинами. Первые никогда не забываютъ непоколибимой вѣрности и приверженности Русскаго народа къ законному Австр. Престолу и клеветаютъ также, что Руссины, избѣгая польскаго языка, имѣютъ симпатію къ Московщинѣ, какъ бы то былъ какой либо особый языкъ!!

Въ Министеріи нѣтъ человѣка, который бы умѣлъ и языкъ и былъ въ состояніи различить ложь отъ истины. Конечно хотѣлибы створить вмѣсто Русскаго, какой то Рутенскій народъ. Есть еше и другія причины у насъ негодованія на Русское слово, но покамѣсть будетъ довольно и выше приведенныхъ трехъ.

Они клеветаютъ и на мою Исторію, однакожь какъ науковаго сочиненія еще они не смѣютъ тронуть ся, но бѣдная Зоря получила уже оффиціальное упоминаніе не употреблять Московскихъ словъ и я увѣренъ, что Василько столько будетъ клеветать, пока та не будетъ запрещенною, и онъ не станетъ единственнымъ Журналистомъ для всѣхъ Австрійскихъ Русиновъ.

Опасаясь сего случая, сдумалъ я совѣтовать Вамъ, чтобы Вы подали о позволеніе, издавать для Панонскихъ Руссиновъ Журналецъ подъ заглавіемъ на примѣръ — Звѣздочка для Панонскихъ Руссиновъ. — Вы можете употребить за причину „что вашъ народъ не понимаетъ хорошо Галичско Рус. нарѣчія,“ и вы получите безъ всякаго сомнѣнія это позволеніе — ибо у васъ Правителемъ богатырь Архикнязь Альбрехтъ, который равномѣрно любитъ и Руссина и Словака и Мадяра, пусть бы онъ только былъ вѣрный подданый своего Государя. У насъ иное дѣло; у насъ управляетъ, правда, почтенный мужъ Графъ Г.,[1]) но онъ все таки Полякъ, и что естественно, долженъ любить болѣе Поляка, какъ Русина. — Съ начала вы бы издавали только по полъ листа еженедѣльно, а послѣ съ умноженіемъ пренумерантовъ можно будетъ распространить и журналъ. — У насъ въ Галиціи вы будете имѣть и пренумерантовъ и корреспондентовъ а на меня можете надѣяться какъ на постояннаго. Подумайте Мил. Государь и удостоивайте и впредь своей дружбы Вашего

покорнаго слугу.

---

[1]) Ґраф Аґенор Ґолуховский.

V.

Лист Раковського до Зубрицького.

Ваше Высокоблагородіе,

Милостивый мой Государь!

Очень обязаннымъ чувствую я себя Вашему Высокоблагородію, имѣвъ въ виду, эту вседорожайщую къ менѣ объявленную благосклонность, что Ваше Высокоблагородіе изволили меня удостоить приглашенія, чтобы я принялся за издаваніе русской газеты. Такого отличія я ни не ожидалъ ни не заслужилъ. Признаюсь, что я объ издаваемой газетѣ нигда не вздумывалъ, и даже въ сію пору вовсе излишнымъ разсуждалъ приниматься за дѣло издаваемой новой газеты русской. Мы имѣемъ теперь двѣ газеты, по моему разсужденію надобно намъ эти усовершивать, и издавателей нѣкимъ-то способомъ заохочивать, чтобъ они улучшили свои газеты и принялись такого направленія, какое слѣдуетъ имъ подать. По поводу надосланнаго къ менѣ въ предметѣ семъ вседорожайшаго письма Вашего Высокоблагородія пустился я въ не множко острую переписку съ Редакторомъ Вѣстника Г. Головацкимъ, уговаривая его, чтобъ онъ исправилъ слогъ Вѣстника, не открывая впрочемъ ни мало о содержаніи упомянутаго письма Вашего Высокоблагородія. Я узнавъ что онъ довольно (об.) владѣетъ русскимъ языкомъ, воззвалъ его чтобъ онъ постарался объ улучшеніи употребляемаго языка въ Вѣстнику. — Какъ Ваше Высокоблагородіе изволили намекнуть въ писмѣ своемъ, и въ чьемъ я также убѣжденъ былъ и самъ, предпочтенный Редакторъ отвѣтствовалъ мнѣ, что Вислобоцкій совсемъ препятствуетъ сеприближенію къ чистому русскому языку, и для большаго оправданія своего прислалъ мнѣ одну изъ моихъ уже печатанныхъ статей, чтобъ я видѣлъ, какъ поступается тамъ съ статьями моими и прочихъ корреспондентовъ. По виду сей цензураціи явствуетъ: Что Вислобоцкій истребляетъ все лучшее, Головацкій же вновъ на колько возможно возстановляетъ. Въ слѣдствіе таковаго положенія газеты нашей въ Вѣнѣ, подлино (!) не льзя намъ ожидать, чтобъ общество и корреспонденты успѣвали въ русскомъ языкѣ, и по этому неоспоримое дѣло, что мы требуемъ лучшихъ газетъ, какъ доселѣ издаются, но по моему разсужденію не имѣемъ мы столь силъ ни вещественныхъ ни душевныхъ, чтобъ мы въ сію пору больше отъ существующихъ двухъ газетъ одержать могли, что больше въ раздробленіи силъ нашихъ могли бы нѣкоторые ползущіи или по истинному имени лизунцы много вредить успѣху дѣлъ нашихъ; по этому я дерзаю молить Ваше Высокоблагородіе, изволите за могущественнымъ своимъ втеченіемъ содѣйствовать, чтобъ существующія наши газеты

исправились, особенно въ Вѣнѣ издаваемаго Вѣстника самостоятельнымъ Редакторомъ былъ Г. Головацкій, въ Львовѣ же (об.) Редакція „Зори Галицкой" постаралась о больше корреспондентовъ, и на колько возможно отъ предлинныхъ артикуловъ берегалась, ибо хотя они оцѣнываемы по содержанію и хорошему въ нихъ употребленному языку, но по причинѣ многократнаго прерыванія много теряютъ съ своего достоинства, почти не имѣя никто терпиливости повторительно читать предпосланное въ предидущихъ числахъ газеты. — По моему мнѣнію отъ угроженія нападающаго на языкъ нѣтъ что много опасаться, я увѣренъ, что правительство по самой причинѣ языка не запретитъ издаваніе газеты нашей, и по этому Зорѣ Галицкой еще точнѣйше надобно употреблять чистый русскій языкъ, какъ доселѣ употребляетъ! Въ изложенномъ симъ начертаніи моемъ заключается усмотреніе мое касательно газетъ нашихъ и вмѣстѣ отвѣтъ подаемый ~~мною~~ на вседорожайшее Ваше къ мнѣ надосланное послѣднее письмо.

Относительно Исторіи Княжества Галичско-Русскаго увѣдомляю симъ случаемъ Его Благородіе Г. Сосновского: что 20 ексемпляровъ отослано до Унгвара и два ексемпляра здѣсь нашли своихъ подпищиковъ, но слѣдуемыя деньги токмо позже могу прислать.

Впрочемъ моля Ваше Высокоблагородіе о благосклонномъ принятіи моего глубочайшаго почтенія, съ коемъ имѣетъ честь пребывать

Вашего Высокоблагородія всепокорнѣйшій слуга:
Иванъ Раковскій,
Редакторъ русскаго Вѣстника Законовъ.

Лист 4°, писаний на чотирох сторонах, без дати. Єго одержав Зубрицький, як видно з коверти, дня 9. мая 1852 р.

V.

Начерк листу Зубрицького до „Императ. Общества Исторіи и древностей" в Москві.

Препровождая въ библіотеку Высокопочитаемаго Императорскаго Общества Исторіи и древностей 2 Екз. первой и второй мною сочиненной въ Львовѣ напечатанной Исторіи древняго Галичско-Русскаго княжества, имѣю честь вмѣстѣ приложить 6 тетрадей изъ своей доселѣ неизданной рукописи, содержащихъ продолженіе той же Исторіи отъ 1200 по 1264 годъ, годъ кончины короля Даніила Романовича и подвергая суду Высо-

каго общества маловажный трудъ свой покорнѣйше прошу рѣшить, достойно ли это продолженіе печати или нѣтъ? и нѣтъ ли возможности, на случай одобренія его издать оно въ Москвѣ? Къ этой дерзостной просьбѣ побуждаетъ меня обстоятельство, что Высокое Имп. Общество изволило въ 1845 г. перевесть изъ Польскаго языка и напечатать мою бездѣлку подъ титуломъ „Критико-Историческая Повѣсть временныхъ лѣтъ Червоной или Галицкой Руси.“

Въ этомъ намѣреніи не руководствуетъ мною ни тщеславіе, ниже какіе либо другіе пустые поводы. Я старъ, чуждъ всякой страсти. Желаю только быть полезнымъ своимъ Галичскимъ соотечественникамъ, возбудить или усилить въ нихъ любовъ къ Русской народности, и думаю, что доселѣ никто еще не занялся столь ревностно изслѣдованіемъ Галичской Исторіи и отношеній той страны къ Польщѣ, Венгріи и другимъ Древле-Русскимъ княжествамъ. — Успѣлъ ли я или нѣтъ? Изволитъ рѣшить Высокое Имп. Общество.

Считаю теперь своей обязанностію представить поводы склонившіе меня снять на себя сего рода трудъ. -- Въ исходѣ 1847 или началѣ 1848 года, когда мятежныя движенія (волненія) стали усиливаться въ умахъ Галич. жителей Польс. происхожденія, созвалъ тогдашніи Губернаторъ графъ Стадіонъ къ себѣ нѣсколькихъ человѣкъ изъ насъ Галич. Руссиновъ, спрашивалъ есть ли у насъ Галичская Исторія, Литература и пр. совѣтовалъ упражнятся (об.) въ народной рѣчи и требовалъ отъ меня заняться издаваніемъ Журнала на Русскомъ языкѣ. — Я поблагодарилъ за довѣренность, отказался однакъ по поводу старости и когда уже вспыхнула революція, по внушенію тогожъ Губернатора и съ его пособіемъ началъ молодой кандидатъ Права[1]) издавать кирилицею Журналецъ подъ заглавіемъ „Галицка Зоря“ на смѣси изъ простонароднаго Галичко Русскаго и Поль. говора, ибо и онъ самъ и читатели его не умѣли другаго.

Между тѣмъ думалъ я о составленіи народной, для Галичанъ понятной Исторіи, и первымъ вопросомъ было: на какомъ нарѣчіи писать ее? — Писать на галиматіи изъ Польскаго и простонароднаго говора было ужасъ, было тоже — что упрочать разладье въ Русскомъ языкѣ; — употребить церковно славянское нельзя было, ибо наше Русское духовенство составляющее многочисленную часть здѣшней читающей Русской публики воспитанное и обученное въ училищахъ на Нѣмецкомъ, Польскомъ и Латинскомъ языкахъ, не понимаетъ и того діалекта и только тогда, когда поставляется въ священники, за недостаткомъ каѳедры церковно-славянскаго языка учится приватно, кое-какъ читать священныя

[1]) Першим редактором „Зорі Галицкої“ був Антін Павенцький.

книги. Слѣдовательно рѣшился я въ первый разъ въ своей жизни писать на звучномъ, въ Россійской литературѣ употребляемомъ и единственно чистомъ Русскомъ языкѣ, хотя впрочемъ еще и самъ дурно на немъ изъясняюсь. Я разсуждалъ, что лучше плоховато какъ вздорно. И такъ началъ я писать въ 1849 тогда, когда едва 10 человѣкъ находилось въ Галиціи, которые разумѣли настоящее Русское слово. Но я долженъ однако прибивать, что теперь уже и студенты пытаются писать чисто по Русски, хотя впрочемъ есть еще и партія старыхъ невѣждъ, осуждающихъ это стремленіе.

Вторымъ вопросомъ было: Отъ куда начать и какъ изложить эту Исторію такъ, что бы она отвѣтствовала потребностямъ и извѣстнымъ мнѣ понятіямъ Галичскихъ читателей. — Я убѣдился, что превосходное твореніе Карамзина, какъ въ подлинникѣ, такъ и въ Польскомъ переводѣ не плѣняетъ Галичанъ такъ, какъ бы принадлежало; по поводу множества фактовъ и лицъ некасающихся Галичскихъ дѣлъ и утомленія ихъ памяти многочисленностію княжескихъ единоименныхъ названій. Слѣдовательно положилъ я начать отъ Рюрика и продолжая сколько возможно сокращенно разсказъ общей Русской Исторіи, тамъ только писать подробнѣе, гдѣ повѣсть относится къ дѣламъ Галичскихъ князей или гдѣ Галичскія происшествія находятся въ связи съ происшествіями другихъ княжествъ.

Почти общее было мнѣніе у менѣе образованныхъ моихъ соотчичей, что нашъ Русскій, и такъ называемый ими Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные жежду собой народы. — Надо было разрушить этотъ предразсудокъ, надо было доказать, что въ древнія времена, не взирая на множество княжествъ вся Русь составляла одну только цѣлость, что князья тогожъ самаго рода господствовали и въ Москвѣ и въ Новгородѣ, въ Кіевѣ и Галичѣ. Въ томъ намѣреніи необходимо было мнѣ представить своимъ читателямъ родословную картину князей Рюрикова поколѣнія, обладавшихъ всей Русской землею и тѣмъ способомъ предложить имъ такъ сказать на глаза происхожденіе и Русскихъ вообще, и Галичскихъ князей въ особенности одъ однаго и тогожъ родоначальника. — На основаніи Строевыхъ родославныхъ росписей, принялся я за составленіе Родославной, къ первой части приложенной карты и успѣлъ по крайней мѣрѣ удостовѣрить Галичанъ, что ихъ князья были однаго рода съ Московскими и другими Рюриковичами. — Хотя составленіе сего рода таблицы, счисленія ея съ лѣтописями стоило меня много продолжительнаго труда, она однакожъ не достаточна въ особенности въ 10 послѣдныхъ колѣнахъ. У меня не было нужныхъ источниковъ, и только въ 1852 году, когда она была уже напечатанна, получилъ я случайно (какъ у насъ обыкновенно водится съ Русскими

книгами) Родословную Роспись изданную Гос. Н. Головинымъ въ Москвѣ и къ сожаленію не былъ уже въ состояніи воспользоваться ею. —

Первыя двѣ части издало Ставропигіянское заведеніе своимъ иждивеніемъ; но когда теперь по случаю нажитыхъ управителями Института въ несчастномъ 1848 году долговъ, послѣдовало судебное запрещеніе и опись на всѣ доходы общества до погашенія долговъ, слѣдовательно, когда (об.) Институтъ лишился на нѣсколько лѣтъ права располагать своимъ имуществомъ и издерживать на печатаніе книгъ, нѣтъ у насъ возможности издать третью часть, и по той-то причинѣ дерзаю предложить Высокому Имп. Обществу часть своей рукописи, которую не взирая на помѣху намѣреваюсь продолжать, покорнѣйше прося рѣшить заслуживаетъ ли она быть печатанною, нѣтъ ли какихъ средствъ къ изданію ее, и вмѣстѣ прошу извинить меня, что я по глазной болѣзни не переписалъ ее на бѣло и осмѣлился отправить въ томъ видѣ какъ она пріуготовлена для здѣшней типографіи.

Львовъ въ Галиціи 6/18 Генваря 1853.

VI.

Два акти з р. 1809

до біоґрафії Д. Зубрицького.

I.

RADA STANU.

Rok Drugi Dobiega, Jak Byt Wasz Polityczny Od La kilkunastu zniszczony, odzyskał częsć Istności swoiey niezwyciężonym Ramieniem W. Napolona, a szlachetnym poświęceniem się Waszym i dziwy Opatrzności nad Losami Narodów, nowym obiawił przykładem... Kiedy w Tylzyc dway potężni Mocarze Świata darząc cierpiącą ludzkość pożądanym pokoiem, w godnym wielkości swoiey czynie iestestwo i niepodległość krajowi Naszemu wracali i upragnionego Krola, dawnym życzeniom naszym oddali, a trudność i nietykalność tych umów całą swoią zawarowali potęgą; i któżby pomyślał, aby w tak krótkim czasu przeciągu poważono się targnąć na Dzieło szczęśliwą rokuiące trwałość? Jeszcze w przybytkach pańskich nie ucichły pienia wdzięczności naszey ku Bogu, i modły za wybawiciela naszego, ieszcze tkwią w ustach waszych nie złamane przysięgi, któremi przez swoich Pełno-

mocników posluszeństwo i przywiązanie ukochanemu Monarsze Waszemu na nowo zaręczyliście, aliście Sąsiad, niczym od nas nie obrażony, nie spodzianym gwaltem tę niewinną napadaiąc Ziemię grożnym wymaga nakazem, byśmy to wszystko z pamięci i Serc naszych wygładzając tak święte potargali śluby...

Ten Sąsiad, którego Stolice i Państwo przodkowie Nasi piersiami swemi od ostatniey zasłonili zguby, dziś czuwaiąc na naszą, opanowanie napastnych hufcow z maiątków waszych, za Czyn swey dobroczynności ogłasza, was samych w przyszłości na dawne wskazuie iarzmo.

Wkracza do nas, i mówi iak do Hordy nie maiącey Króla i Rządu a głosząc się tylko Nieprzyiacielem Cesarza Napoleona miema, że sprawę naszą odłączy od sprawy dobroczyńcy Naszego, krórego Krol Nasz wielkim swym Sprzymierzeńcem a naszym wskrzesicielem mówiąc do Narodu, ogłosił. — —

Tymże Duchem, co Krol i Rząd thnący nie użyiąż wszelkich Sposobów, które maią w swym ręku, na odparcie tak niesłuszney napaści u zaufaniu pewney pomocy W. Napoleona, i rękoimii traktatu Tylzyckiego?... Taka zroskliwosć nie iest dla Serca Polaków; wszystko oni będą ważyć, iak iuż ważyli, ta tu gdzie chodziło o ich Oyczyznę i honor. Rząd więc i Naród chcą się bronić, i odeprzyć niesprawiedliwe napaść, nigdy iednak w liczbie naiazdców, nieprzyiaciół nie kładą Braci swoich Galicianow...

Do takiey obrony Rząd otwiera Wam pole przez Uchwały, ktore w tey chwili ogłasza. Biezcie więc nieodrodni Polacy, Wy coście iuż tyle l tak świętnych Ofiar uczynili, biezcie w zawod z walecznym Woyskiem Waszym na obrone Oyczystych Siedlisk, a ufni w Bogu i Opiece W. Napoleona który Rycerza po Rycerzu na czele Woysk sprzymierzonych, i naszych, po Xięciu Auerstadskim, Xięcia Ponte Corvo stawia pod hasłem ukochaney Oyczyzny i cnotliwego Krola, wystawiac odważnie piersi, na zasłonę tego co walnemu człowiekowi iest naydroszym, swobód i niepodległośći waszey.

w Warszawie dnia 16-go Kwietnia 1809.
S. Potocki.

Przedrukowac w Przemyślu — Uchwalono na 6-tym Posiedzeniu Urzędu powiatowego Przemyślkiego. Dnia 3-go Czerwca 1809 Roku.

Sekretarz Zubrzycki.

II.

UWIADOMNIENIE.

Nadeszłe w tym momencie wiadomości, niżeli z wszelkiemi okolicznościami doniesione zostaną, podaią się tymczasowo do wiadomości Publiczney.

W dniu 5-tym Czerwca były utarczki pod Sandomierzem, w których Woysko Polskie do sta pięďziesiąt więźniów zabrało. Mocne było rozpoznawanie wzaiemne, dlatego trwało długie z Harmat strzelanie. Regiment Dawidowicza poszedł w rozsypkę, Xięstwo Warszawskie od Nieprzyiacielskiey siły uwolnione. Generałowie Zajączek i Dąbrowski ścigaią i szarpią tylną straż. W Warszawie nieprzyjaciel do 2000. rannych i chorych w Szpitalach zostawił.

w Lwowie dnia 7 go Czerwca 1809.

Z biura Rządu Centralnego.

Przedrukowac

Uchwalono na 13-tym Posiedzeniu Urzędu Powiatowego Przemyślskiego dnia 10. Czerwca Roku 1809.

Dyonizy Zubrzicki.

III.

ORYGINALNE USTANOWIENIE RZĄDU W PRZEMYŚLU PRZY WKROCZENIU WOYSK POLSKICH DO GALICYI.[1])

w Przemyślu, Dnia 28-go Maia 809.

Kazimierz Turno Połkownik Woysk Polskich, Szef 5-go Połku Strzelcow Konnych JEgo Kroll: Mości Krola Saskiego Xięcia Warszawskiego Adiutant, Członek Ozdoby Legij Honorowey i Kawaler Orderu Polskiego Zasług, wkroczywszy do Cyrkułu Przemyskiego i maiąc Zlecenie od Generała Brygady Komenderuiącego Awangardą JW-o Aleksandra Roznieckiego, azeby Kraie Woyskami Polskiemi zaięte urzą-

[1]) Ся, ориґінальна грамота установленя польського ряду в Перемишли в р. 1809, з власноручною підписию Зубрицького, яко ґенерального секретаря, найшла ся вже по напечатаню цілої сеї збірки. Заголовок грамоти, написаний на окремім аркуши, в який вложено грамоту. Початок грамоти писаний рукою Зубрицького, дальша часть рукою заступника

dzone ad interim były, podług Zasad zapewniaiących Woysku temuz Bespieczenstwo i wyzywienie stanowi, stosownie do odebranych od niego Instrukcyi:

Wszyscy Officialisci Rządu Austriackiego zostaią nieporuszenie w swych Mieyscach i pełnić będą Obowiązki, iakie kazdemu z nich Prawo przeznaczyło. —

Dla dania tym większego i rychleyszego Biegu wszystkim Czynnosciom i Ustanowienia między Woyskiem i Rządem zostałym Punktu pośredniego zaręczaiącego Woysku temuz Bespieczenstwo i Wyzywienie przydaie się za Prezesa Cyrkułu Pana Woyciecha Rudolfa Horodyskiego, za Prezesow Zastępcow, Panow Jozefa Baworowskiego, Jozefa Jazwińskiego i Xawerego Starzyńskiego — (на горі дописка иньшою рукою: i Antoni Lewicki) ze zaś w Cyrkule tuteyszym tylko dwoch teraz znayduie się Komissarzy z których ieden w kraiowym Języku nie iest biegły, przeto za Komisarzow dodaie się Panow Jana Woyczyńskiego i Amosa Jaworskiego.

Do Komory celney w Jarosławiu, Myt w Przemyslu, Jarosławiu, Mosciskach i Jaworowie, tudziesz Urzędow Drogowych na Trakt Głowny, Węgierski i solny, Pana Ignacego Wieniawskiego, a za Zastępce Pana Floriana Kozłowskiego. —

Do Kassy Cyrkularney Pana Macieia Jaszowskiego, a za Zastępce Pana Mateusza Krainskiego.

Do Poborow stałych i niestałych, tudziesz Monopoliow Pana Erasma Drohoiewskiego, a za Zastępce Pana Tadeusza Smarzewskiego.

Дальше писано рукою Книша.

Do Zarządzenia Magazynami, Furazami, Forszpanami w całym Cyrkule Pana Antoniego Dębinskiego, a za Zastępcow Panow Dominika Dwernickiego, Aloizego Lipskiego, którzy przez Zwierschnosci mieiscowe i Pisarzow Forszpanowych Urzędowanie swe sprawować maią.

секретаря польського ряду, Йосифа Книша, рівнож Русина. Між паперами Зубрицького найшов ся також реєстр книжок, які він продав ґр. Вікт. Бавоpовскому. При кождій книжцї подана її цїна. Загалом продав Зубр. 224 книжок в 304 томах. На кінци спису, зробленого рукою Зубрицького, читаємо таку його замітку: „Powyzsze wszystkie książki, wyjowszy Rękopism Zołkiewskiego Nr. 103, który nayduie się iuż w ręku JW. Hrabiego, i oprocz mszału Stratyńskiego Nr. 147, ktorego niedostaie — (єго нема в бібліотецї) obowiązuie się ia swoim i moich Sukcesorek imieniem doręczyć wszystkie Jas: Wielmoznemu Hrabiemu Wiktorowi Baworowskiemu na dniu 21-go Czerwca przyszłego 1857 roku lub tez i wczesniey, gdy JW-y Hrabia zażąda, a to za wypłatą do rąk moich lub moich sukcessorek Tysiąca złł. Reńskich w monecie Konwencyiney i na to podpisuie się. Lwow, 21-go Czerwca 1856. Dyonizy Zubrzycki“.

Do Zarządzenia Dobr Kameralnych, Prefektury Jaworowskiey, Panow Ignacego Czaikowskiego, Antoniego Adama Strachockiego, zas (обор.) Pretektury Dobromilskiey Pana Antoniego i Pana Jozefa Ulenieckiego.

Poniewaz zas Koktury i Składy Solne w Dobromilu i Laćce, ile iedne z naiwaznieyszych Artykułów Administracyi Publicznei przez Woiska Polskie zaięte iusz zostały, przeto do Aministracyi nad Kokturami i Składami Solnemi wyznacza się Pana Onufrego Wieniawskiego, a za Zastępce Pana Stefana Jarosiewicza, ktorzy z Intendentią Samborskiego Cyrkułu Generalną Solną znosić się będą.

Prezydencyi Magistratu Przemyskiego, Jarosławskiego, Jaworowskiego i Mosciskiego i Radcy tymczasową zatwierdzaią się, pozniey zas Prezydencya oprocz znaiduiących się iusz Radcow, przy większych Magistratach po czterech przy mnieiszych po dwoch z Charakterem (sic) znanych Mieszczan nominowac moze, ktorzy w Radzie zasiadac będą.

Poniewaz dla usługi wewnentrznei Cyrkułu i w Czasie gdy będą Transporta często Magazynow, ku Zapewnieniu tych Transportow dla Strzerzenia wszystkich Składow, iako tez dla utrzymania Pollicyi wewnentrznei Cyrkułowei, ktora często mogła by bydz od roznych włoczących się za Woiskiem i obłąkanych od tegoz zamieszaną, stanowi się, iz Cyrkuł wystawi Gwardyą, ze stu Ludzi konną i zbroiną, a trzechset Ludzi pieszą zbroiną, ktorzy podług Rozkładu na dymy uczynionego przez Profossa dostawieni, uzbroieni i ekwipowani bydz powinni, do kommenderowania i organizowania tei Siły Zbroinei, wyznaczaią się Panowie Jerzy Bukowski i Jozef Horodyski, Ludzie i konie od momentu Zapisania i Uzycia onych, będą mieli prawo do Racyi zywnosci i furazu, przez Woiska Liniowe pobieranych, a zalezec będą od Władzy Cyrkułowei z którą kommenderuiący znosić się maią.

Rząd Cyrkułowy zechce wydac natychmiast Liste Okolną uwiadamiaiącą wszystkich Obywateli i Dominia o nowym postanowieniu Rzeczy, pociągnie kazdego do pełnienia wskazanych mu Obowiązkow, a na nieposłusznych o Uzycie Siły zbroinei zarekwiruie.

Za Sekretarza generalnego Prezydencyi dodaie się Pana Dyonizego Zubrzyckiego, a za Zastępce Sekretarza, Pana Jozefa Knysza.

Dnia iutrzeiszego wszyscy Panowie Officialisci, rownie iako i dodani Jm Obywatele zechcą się zgromadzić dla naradzenia się, i przedsiewzięcia Sposobow, ku dalszemu dopełnieniu Swych Urzendowań, kazden Szczegoł Administratij Zapisze Akt Swego pierwszego posiedzenia, kopie takową mnie przeszle, w dniu następnym a pozniei z dnia w dzien na tymze Prothocole Zapisywac będą, wszystkie Swoie czynności, ktorego Prothocołu Kopie co dni pięc w Extraktie na iedną ręke prosto

do głownei kwatery Woisk Polskich, przez Jasnie O. X-cia (2 картка) Poniatowskiego Komenderowanych, a na drugą Ręke do JW. Rebelinskiego Intendenta oboch Gallicyi przesyłać będzie (останні два слова дописані пізнїйше чиєюсь рукою).

Naczelni Wydziałow Komor celnych, i Drog, Kassy, Magazynow, Poborow stałych i nie stałych, Monopoliow, Zechcą Zweryfikować Prothokołły i Kassy, rownie Składy w Dobrach Kameralnych i Kokturach Solnych Zechcą Spisać porządki Inwentarza, ruchome i nieruchome dostatki, od dnia postanowionego Stato quo w iakim Rzeczy Znaidą dalszy Ciąg Administratij porządnym Torem postępował, zatrudnią się wysledzeniem Zaległych nalezytosci, tak podatkowych iako Magazynowych, iedne do Kassy Cyrkułowei, a drugie do Magazynow wyznaczonych wlewać rozkazą.

Dostarczenia Woisku naipierwei robic się dędą Z Magazynow iusz exystuiących i Z Sypek Zaległych a potym dopiero czynione będą Repartycie w ktorych odrachowaną będzie i policzoną Za dostawione, to co iusz niektore Dominia przechodzącym Woiskom dostarczyły. —

Gwardya Cyrkułowa ma bydz Zebrana na dzien 15 Junij ktorei Kommendanci teize Zniosłszy się z Prezydencyą, uorganizuią iedną Kompanię Konną a trzy piesze.

Kompania Konna ma mieć iednego Kapitana 1 Porucznika 2 Podporucznikow 1 Wachmistrza 4 Sierzantow 1 Furyera, 8 Kaprali 2 Trębaczy 84 Zołnirzy Kompania piesza ma miec Każda 1 Kapitana 1 Porucznika 1 Podporucznika 1 Sierzanta Starszego 4 Sierzantow 1 Furyera 8 Kaprali 2 Doboszow i 84 Zołnierzy.

Jazda ma bydz uzbroiona w Piki, Pałasze i Pistolety: Piechota zas w bron ognistą. Mundur dla tey Gwardyi przypisuie się Koloru Zielonego, z wypustkami czerwonemi, guziki dla Jazdy Zołte, dla Piechoty białe.

Kommenderuiąci Zniosą się z Prezesem Cyrkułowym, co do nominowania Officerow do tei Gwardyi przeznaczonych.

Nim Wypadki woienne rostrzygną Losy Kraiow wszystkie Rozkazy maią bydz wydawane Jmeniem Rządu militarnego Woisk Polskich.

W Transmarszach i Kwaterunkach, Domy Urzędowania publicznego, Prezesów Wydziałow, Domy pocztowe, Szkoły i mieszkania duchowne, maiące Curam Animarum i Szpitale wolne są od Kwaterunku.

Poniewaz Zrobiona Odezwa po Officialistow na mocy ktorey obowiązaną (sic!) Ich do pozostania przy funkciach, którzy więc wchodzą w Listę porządkową, Organizacią Cyrkułu ustanowioną, i aktualnie przy Swoich funkciach w miejscu Swego Urzędowania Znaiduią się,

maią prawo do Swoich Pensyi takich, iakie onym przez Rząd Austryacki są wyznaczone, ktore onym dawnym Zwyczaiem wypłacany będą.

Kassa niema się wazyc wydawac Zadnych pieniendzy tylko Za Assygnacyami przez J. O. Xcia Poniatowskiego, lub Szeffa Generalnego Sztabu, albo JW. Generała Roznieckiego, lub Intendenta podpisanemi, inne wszelkie Assygnacye, iako niewazne wypłacane bydz nie mają: Wypłata Officialistow i Utrzymauie Bior Cyrkułowych za Dyspozyciami Prezesa czynić się maią.

Gdy Krotkosc czasu niepozwala obiąc i opisac wszelkich szczegołow do (обор. стор.) ьyc obszernei Ogolnosci Administracij, przeto Prezesowie Wydziałow maią się trzymac we wszystkim Rutyny od Rządu Austryackiego przepisanei, w przypadku Zaś nadzwyczainym maią się udawac po Rady i Obiasnienie do Prezesow Cyrkułowych, Ktorzy Znosząc się przez Swoie Raporta Z naczelnym Dowodcą Woisk Polskich i Ze mną Znaidą się w sposobności i mocy ułatwienia wszelkich mogących się Znaleśc trudnosci: w nagłym iednak Zdarzeniu, Prezesowie Cyrkułow Sami przez się decydowac mogą, a dopiero po Decyzyi, o postonpieniu Swoim Władzy Zwierzchnei Militarnei donosic będą. — Prezesowie Wydziałow są szczegolnie obowiązani donosić, o wszystkim i informować Prezesew Cyrkułowych.

Wojciech Rudolf Horodyski,
Jan Kielar, starosta Cyrkułowy,
Józef Baworowski,
Józef Jaźwiński,
Xawery hr. Starzeński m. p.,
Antoni Lewicki m. p.,
Jan Janicki,
Amos Jaworski,
Gregorius (призвище нечетке.)
Ignacy Wieniawski,
Floryan Kozłowski,
Maciey Jaszowski,
Mathaeus Kraiński,
Er. Soldenhoff,
Tadeusz Smarzewski,
Antoni Dębiński,
D. Dwernicki m. p.,
Aloizy Lipski,
Antoni Kozłowski,
Onufry Wieniawski,
Stefan Jarosiewicz,
Józef Horodyski,
Dyonizy Zubrzycki,
Juzef Knisch,
Kazimierz Ziembicki, p. miasta,
Jan Kulczycki subscripsit, synd.,
Franciszek Zaleski 2 asses.,
Paweł Lewko.

W Imieniu Umocowanego JW-go Inspektora Generała Brygady, kawalera roznych Orderow woyskowych Roznieckiego, czynności tey przełożonego

Turno
Pułkownik.

Miscellanea.

Привилеї м. Миколаєва над Днїстром.

В міськім архиві місточка Миколаєва переховують ся привилеї королів Жиґимонта III, Михайла й Станїслава-Авґуста; перші дві, сильно знищені, містять ся зрештою в останнім, що потверджує всї привилеї місточка і заховав ся досить добре; крім того є привилей цїсаря Франца, на перґаменї, як і ті королївські, захований зовсїм добре. Є ще три книги: Copiae documentorum ecclesiae parochialis Mikołajovien., з сильно знищеними краями, книга засудів міського суду з рр. 1739—1745 і велика книга цивільних справ (завіщань, контрактів і т. и.) з рр. 1749—1797 (1426 стор.).

З привилеїв виймаємо з грамоти Станїслава-Авґуста грамоту Яна Казимира з уміщеними в нїй грамотами Жиґимонта III, Юрия Мнїшка і Жиґимонта-Авґуста.[1]) Ся грамота була потім переписана в грамотї кор. Михайла 15/X. 1671, потверджена кор. Авґустом II 13/VII. 1720, Авґустом III 6/VII. 1748 і нарештї Станїславом-Авґустом 6/X. 1766. З огляду що сї потвердження не мають в собі нїчого цїкавого, взагалї повторяють тільки звичайні канцелярийні фрази, ми їх опускаємо; рівнож скорочуємо титули й імена сьвідків, як меньше інтересні.

В грамотї Жиґимонта III, котру низше подаємо, виписано попереду грамоту Мнїшка, а потім Жиґимонта-Авґуста, але в дїйсности ся остатня була старша, а Мнїшкова видана по нїй (по 1590 р.).

---

[1]) Ся грамота облятована в книгах гродських львівських Leop. C. 417 с. 2045—2063; на підставі сеї обляти поправляємо деякі писарські помилки. *Ред.*

Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae etc. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis, productas coram nobis fuisse literas binas in pargameno et papyro scriptas, primas ex castro inferiori Leopoliensi authentice millesimo sexcentesimo quinquagesimo emanatas, continentes in se jura et privilegia oppidi Mikołaioviensis, sanas, salvas, illaesas omnique suspicionis nota carentes, secundas in pargameno scriptas, manu serenissimi olim Vladislai quarti fratris et antecessoris nostri subscriptas, continentes in se confirmationem omnimu jurium et privilegiorum oppido Mikołaioviensi servientium, que etsi per rabiem rebellium Cosacorum Zaporoviensium Tartarorumqae eis iunctorum laceratae, sigillo privatae et illegibiles, tamen nulli suspicioni obnoxiae, supplicaruntque nobis famati Fedor Łukaszewicz proconsul, Martinus Górski consul et Ambrosius Dimitrowski civis nomine suo et totius comunitatis oppidi nostri Mikołajoviensis, ut easdem literas authoritate nostra regia innovare, approbare, confirmare, roborare et ratificare dignaremur; quarum literarum tenor de verbo ad verbum sequitur talis:

Actum in castro Inferiori Leopoliensi feria quinta post festum conversionis s. Pauli apli proximo anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo. Ad officium et acta praesentia castrensia capitan. leopoliensia personaliter veniens famatus Stanislaus Doleator proconsul oppidi s-ae r-ae m-tis Mikołajoviensis praemissa solenni protestatione cum manifestatione ratione per rebelles Cozakos et Scythas jurium, libertatum immunitatumque suarum in anno millesimo sexcentesimo quadragesimo octavo combussionis, laceratronis et direptionis, quod suo loco et tempore iuramento etiam comprobare cum suis concivibus paratus est, obtulit officio praesenti privilegia duo, unum serenissimi olim Sigismundi III regis Poloniae confirmationis ratione infrascriptorum oppidi Mikołajoviensis datae tenoris talis:

Sigismundus III Dei gratia rex Poloniae etc. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis, oblatas nobis esse literas privilegii oppidanorum nostrorum mikołajoviensium, libertates certas et immunitates in se continentes, ex actis castren. leopolien. authentice emanatas jamque antea a nobis approbatas, supplicatumque nobis, ut easdem literas, quod ipsis originale privilegium a Tartaris igue exustum sit, autoritate nostra regia innovare dignaremur, quarum quidem literarum tenor eiusmodi:

Actum in castro Inferiori Leopoliensi sabbatho post festum visitationis b-mae Virginis Mariae proximo anno D-ni millesimo quingentesimo nonagesimo sexto. Oblatum est privilegium pargameneum nomine et ex parte famatorum proconsulis, consulum, advocati, scabino-

rum ac totius communitatis civitatis Mikołajoviensis ipsis ad eorum immunitates et praerogativas certas ibidem specificatas servientes manibus propriis s. r. m-tis et Mathaei Post subscriptum et sigillo majoris cancellariae Regni obsignatum, quod officium suscepit et in acta sua inscribi, ut infra est, mandavit:

Sigismundus III Dei gratia rex Poloniae etc. Significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis, productas nobis esse literas manu magnifici Georgii Mniszek de Magna Konczyce palatini sandomiriensis, leopoliensis, samboriensis capitanei subscriptas, polonico idiomate scriptas sigilloque obsignatas, ordinationem certam oppidanorum nostrorum Mikołajoviensium, juxta quam pensiones et onera capitaneo praestare debent, aliasque res ad bonum regimen in oppido consumandum in se continentes, quas ut nos authoritate nostra regia approbare et confirmare dignaremur, fuit nobis diligenter supplicatum. Quarum porro litterarum tenor de verbo ad verbum sequitur huiusmodi:

Obiasniaiąc pierwszy przywiley od Zygmunta Augusta miastu naszemu Mikołaiowi dany, a potym przez Stefana Króla antecessora naszego konfirmowany, naznaczamy y daiemy na prożbę tychże mieszczan łanów trzydzieści y pięć, wszakże quantum in usu et possessione niżey opisanego gruntu przerzeczeni mieszczanie hucusque extiterunt y niederoguiąc nic gruntom wsi okolicznych circum circa przyległych, które się poczynają z uroczyszczami ich począwszy od Woytowskiego łanu za Dziurawego kamienia,[1]) idąc co nayprostelney od tego mieysca na górę rzekącą Lipa, przez gościniec, który idzie do miasteczka Mikołaiowa od Halicza średkiem góry przerzeczoney Lipa, idąc aże do miedze, która przypadła na groblą paniey Chmurzyney, począwszy zasie od końca przedmieścia Mikołaiowa, którym idzie gościniec do Przemysla, stanąwszy na konieczney ćwierci, którą Jan Stary trzyma, idąc miedzą krayną tą ćwiercią co nayprościey, aze do gościńca, który idzie do Lwowa z miasteczka tegoż Mikołaiowa, gościńcem tym idąc aże do potoka, który Tarandowym zowią,[2]) ku wsi Dębnicy,[3]) tym poto-

[1]) „Діравий Камень“ стоїть іще досїль у миколаївськоиу лїсї. Оповідають, що в ньому — себто в льоху, що йшов під нїм землею милю, ховали ся міщани перед Татарами та Турками. Нинї льох сей присипаний; що був колись, на се вказує оповіданє мого пок. дїда, котрий казав, що як був ще парубком, то лазив у льох сей і найшов турецьку шаблюку і кілька ложок.

[2]) Нинї Тарандового потока нема; на місце його показує жерело (коло дому для сиріт ґр. Ст. Скарбка), з котрого води утворено став.

[3]) Мабуть теперішнїй хутір пок. ґр. Ст. Скарбка.

kiem idąc co nayprościej aż do potoka Trzciańca, do którego to łany mieyskie przypadły y które iuż tymże mieszczanom są puszczone wzdłuż. Z których to łanów, a mianowicie z każdej ćwierci łanowej zosobna powinni będą tak mieszczanie, iako też przedmieszczanie dawać na każde święto s. Marcina czynszu albo soszu na każdy rok po groszy sześciu, z ulicznych domów rynkowych po groszy dwa, z folwarków po groszy cztery. Co się dotycze targowego, które się rozumieć ma od tego, który co na targ przywiezie, od wszelakich rzeczy, to do dworu naszego albo raczey dzierzawcy naszemu należeć będzie, okrom tego co od półmiarkow przy mierzaniu zboż przychodzić będzie — to miastu należeć ma. Daiemy y pozwalamy wolne pastwiska, tak dla dobytku iakotez y świni u lesiech naszych drohowiskich y szerzeckich, które iednak pastwistka bez szkod czynienia bydź maią; a gdy się zer zrodzi, tedy ci mieszczanie y przedmieszczanie będą powinni dawać od każdej świni po groszy dwa, a od pułświnka po groszu iednemu, od prosiąt małych nic nie powinni dawać, ani też od tey świnie, która nie będzie w lesiech na tym zerze. A iż też za przodkow naszych dane im dwa jarmarki roczne, pierwszy na święto przemienienia Pana a Zbawiciela naszego, które w Rusi świętym Spasem zowią, drugi jarmark na nowe lato, a targ osobliwie w każdym tygodniu we wtorek ustanowionym był, tedy my na prożbę tychże poddanych naszych, przychylaiąc się zwyczaiowi, który tam iest, ten który był na święto przemienienia pańskiego przekładamy na dzien chwalebnego wniebowstąpienia pańskiego, drugi, który był naznaczony na nowe lato, ten w mocy zostawuiemy, targi zaś w każdym tygodniu, które były we wtorek, przychylając się zwyczaiowi teraźnieyszemu, przekładamy na poniedziałek. Daiemy też y pozwalamy za prożbą tychże mieszczan jarmark tenże dla prętszego ich zapomnożenia, które odprawować będą na dzień narodzenia panny Maryi roku każdego porządkiem takim, iako y drugie jarmarki, a wszakże tak iako by to było okrom bezprawia miast y miasteczek ynszych okolicznie będących. A iż też słodowni, browarow, palenia gorzałek są w używaniu tych poddanych naszych, tedy to wszystko w używaniu tych ma bydź, z tym jednak dokładem, że to co postąpili za miary słodowe, piwne y gorzalczane, a mianowicie na każdy rok w piątek po przewodney niedzieli burmistrz z raycami miasteczka tego po zll. trzysta, tedy to nam albo possessorom naszym, na ten czas y potym będącym, oddawać powinni będą. Daiemy też y pozwalamy tymże poddanym naszym wolne mełcie słodow piwnych y gorzalczanych we wszystkich młynach naszych w kluczu Drohowiskim będących; względem tego nie będą powinni nic więcey dawać, ieno po groszy cztery od słodu każdego młynarzowi temu, u którego młynie mlec będą.

A co się mlewa tknie ziarna inszego, tedy także maią mlec w mlynach drohowskich y miary zwykłe oddawać. A iż też w tym miasteczku naszym iest jatek sześć przez nie zbudowanych rzezniczych, tedy tych sześć jatek sześć kamieni łoiu topionego albo też sześć grzywien za każdy kamień nam albo possessorowi naszemu na rok każdy dawać powinni. Także też rzeznicy natenczas na mieyską potrzebę daią z tych jatek po złotemu y po groszy sześciu, tedy przychylając się zwyczaiowi, nic więcey nie powinni dawać, ieno po temu, iako teraz daią; wszakże tym rzeźnikom, gdy będą bić bydło albo świnie we dworze, według zwyczaiu miast naszych inszych, zapłata im ma bydź. A iż też łaznia, ratusz przez nie zbudowany, tedy pożytek z łazni tey y z ratusza na sprawę miasta ma bydź, ktemu sól, maź, postronki, świece, co w ratuszu przedaią, także pożytek z postrzygacza, który tam w ratuszu mieszkać będzie, jatki chlebne, szewskie, ganczarskie, które teraz są y za czasem będą, także kramnice wszelakie — to wszystko na oprawę miasta naszego przerzeczonego należeć ma y będzie. Przychylaiąc się nadto prożbie tychże mieszczan naszych, pozwalamy im w tym mieście mieć cechy wszystkie według miast inszych naszych wszelkiego rzemiosła, które to cechy, a mianowicie każdy cech z osobna in defectu więcey mężow nad sześć tedy y sześcią osobami cech może bydź sprawowan, okrom szewcow, których ma bydź w liczbie dwunastu; ktorym cechom wolno im będzie nieuczone do rzemiosła przyimowac, wyuczone wyzwalać, przymianki dawać y na mistrostwo stawić, w rzemiośle szynkownym szynki podnosić, sztuki rzemiosła swego wyprawiać y pokazywać, według obyczaiu y porządku miasta Lwowa każdy cech ma się sprawować rzemiosła wszelkiego każdą swą sprawą y obyczaiem. Pozwalamy im też y tę moc daiemy, iż iesliby się dowiedzieli o stolarzu, albo o partaczu u kluczu naszym Drohowiskim, tymże cechom przerzeczonym miasta naszego wyżey mianowanego wolno będzie ze wszystką robotą zabrać, iako tego który nie iest w cechu, pospołu z robotą do więzenia wziąsc, ktorego iednak zabioru do dworu naszego dzierzawcy ma należeć połowica. Wszakże ci rzemieśnicy w tym mieście naszym będący powinni będą roboty wszelkie według zwyczaiow miast naszych Grodka y Szczerca odprawować, którym według słuszności robota ich płacona od dzierzawców naszych bydź ma. Pozwalamy też tymże poddanym naszym spólnie z dzierzawcą naszym albo namiestnikiem jego wolno im będzie burmistrza z radą, wszystkie mężow wiary katolickiey spólnie y ruskiey, obywatelow miasteczka tamtego, ludzi mądre y baczne, albo też więc, iesliby tych nie było w mieście, ludzi wszelakich religii greckiey mądrych y bacznych wybrać y na ten urząd postanowić według zwyczaiu inszych miast na-

szych; który mieszczanie obrani na urząd, także y insi mieszczanie y przedmieszczanie od wszelkich szarwarków, powozow, y robot dworskich, krom gwałtu wszelakiego, wolni bydź maią. Daiemy też y pozwalamy tymże poddanym naszym mieysca pewne na uroczysku, nazwanym Lukowinie dla wyczyszczenia na łąki za Dniestrem, które na tym mieyscu maią bydź wyniszczone, gdzie im przez dzierzawcę naszego będzie pokazane. Podwody także poddani nasi odprawować będą na te mieysca, iako miasto nasze Szczerzec natenczas odprawuie. Dani żadney od pszczoł, od owiec, ani od powołosczyzny ci mieszcanie y przedmieszczanie dawać nie będą powinni, y owszem od tego wszystkiego maią bydź wolni czasy wiecznemi. A iż też słuszna rzecz iest, aby z tego co osiedli nie tylko nam albo dzierzawcy naszemu, ale, quod supremum, powinność Panu Bogu była oddana, tedy na tychże poddanych naszych chętnym pozwolieniem ustanawiamy, aby plebanowi w przerzeczonym miasteczku Mikołajowie będącemu oddawali mesznego z każdey części łanowey żyta na rok każdy zosobna pułmiarek ieden, owsa drugi, lwowskiey miary, na święto s. Marcina, także każdy z nich po groszu iednemu stołowego od gospodarza swego, a komornika każdy po pułgroszu na dzień wielkanocny oddawać będzie powinien. Opatrując też, iż za wkorzenieniem y rozrodzeniem Żydów po miastach naszych większa szkoda niż pożytek y większe znędznienie, niż ubogacenie poddanych naszych pochodzi, tedy na prożbę tychże mieszczan naszych pozwalamy y postanawiamy, aby żaden Żyd w mieście naszym przeczeczonym Mikołajowie y na przedmieściach nie budował się, ani żadnego mieszkania nie miał y kupiectwa żadnego nie przywoził.[1]) Ja zezwalam, żeby według tych punktów ci mieszczanie z Mikołajowa ziednali sobie przywiley od króla imci. Jerzy Mniszek woiewoda sandomierski mpr.

cui suplicationi nos Sigismundus rex praenominatus benigne annunendo praeinsertas literas omniaque in illis contenta et expressa (in quantum tamen de jure est et usus earum habetur) authoritate nostra regia approbandas, confirmandas et ratificandas esse duximus approbamusque, confirmamus et ratificamus hisce literis nostris easque robur suum debitum obtinere semper volumus, atque in eius rei fidem prasentes manu nostra subscriptas sigillo regni obsignari iussimus. Datt. Varsaviae in conventu regni generali die secunda mensis maii anno Domini millessimo quingentesimo nonagesimo sexto, regnorum nostrorum — Poloniae nono, Sveciae vero anno III. Sigismundus Rex. Mathias Post.

---

[1]) Доперва 20 кілька літ тому назад, купив собі перший дім в Миколаєві Жид Борош Остерн, і то на імя посесора ґр. Скарбка Боґуша.

Alexander Zaleski vicecapitaneus et iudex castren. leopolien. ex actis castrensibus leopoliensibus extradid. Correxit Zurakowski.

cui supplicationi benique annunendo easdem literas renovandas esse duximus, ut quidem authoritate nostra regia renovamus praesen., volentes vim et robur originalis privilegii, in quantum iuri communi non repugnat, habere. In cuius rei fidem praesentses manu nostra subscriptas sigillo regni communiri jussimus. Datum Varsaviae die mensis iunii anno Domini milesimo sexcentesimo vigesimo nono, regnorum nostrorum Poloniae quadragesimo secundo, Sveciae trigesimo octavo. Sigismundus Rex. Paulus Kołudzki.

Aliud vero olim Sigismundi Augusti ratione infrascriptorum datum, cuius tenor talis:

W imie pańskie. Amen. Ku wieczney pamięci. Gdyż wszelkie sprawy ludzkie za czasem y dawnością były by zapomniane, gdzieby pismem, iako pewnym wszystkim rzeczy y dzieiów ludzkich świadectwem nie byłyby obwarowane, przeto my Zygmunt August z łaski bożey król polski etc., oznaymuiemy tym listem naszym wszystkim wobec y każdemu zosobna tak nienieyszego iako y na potym będącego wieku ludziom, którym ieno wiedzieć należeć będzie, iż my, życząc to sobie y rzpltey naszey, aby nam y skarbowi rzpltey koron. zawsze pożytkow y dochodow przybywało, za daniem dostateczney sprawy urodz. Mikołaja Tarła z Czekarzewicz chorążego sandomirskiego, dworzanina y sekretarza naszego, który od nas wieś naszę króleską Drohowisz, we Lwowskiej ziemi leżącą, do żywóta swego dzierzy, umyśliwszy temu to urodżonemu Mikołajowi Tarłowi dać tę moc y władzę, aby on na gruncie tey to przerzeczonej wsi naszey Drohowisza, nad Głębokim Potokiem[1]) miasteczko, które nam Mikołajow przezwiskiem nazwane mieć chcemy, na nowym korzeniu posadzić mógł, iakoż mu daiemy tę moc ninieyszem listem naszem. A temu miasteczku Mikołajow nazwanemu daiemy y podaiemy prawo niemieckie, które magdeburskie zowią, aby tego prawa niemieckiego na wieczne czasy używało, y oddalamy od tego miasteczka y od tych wszystkich, którzy w tym miasteczku mieszkać będą, wszystkie prawa polskie, obyczaie y zwyczaie wszystkie, które prawo niemieckie nie przyimuie, wyimuiąc i wyzwalaiąc wszystkie mieszczany y przedmieszczany, którzy tam mieszkać będą, od wszelakiey władzy, iurisdykcyi y zwierzchności wszystkich wobec y każdego

---

[1]) Глибокого Потока тепер нема; є лише сліди: жерело в лісі зв. „Кернички", провали і вулиця „Болоне" (ціла піскуваста), що під час нагального дощу дуже добре імітує Венецию.

zosobna woiewodow, kasztelanow, starostow, dzierzawcow, burgrabiow, podkomorzych, sędziow, podsędkow, woźnych y inszych dignitarzow królestwa naszego, tym sposobem, yże nie przed niemi albo przed którkolwiek z nich o przewinienie albo o występki wszelakie tak małe iako y wielkie, to iest o złodzieistwo y mężoboystwo, odsieczenie członkow y insze sprosnieysze występki przypozwani naymniey odpowiadać, ani żadnych win płacić nie będą winni, ale tylko przed woytem swoim, a woyt na ten czas będący przed wyżey mianowanym urodzonym Mikołajem Tarłem wiecznym dzierzawcą naszym, y potym przed innemi tegoż miasteczka Mikołajowa dzierzawcami naszemi, nie inaczey iedno prawem niemieckim na się żałuiąc. odpowiedzieć będą powinni, któremu tedy woytowi natenczas będącemu we wszystkich przerzeczonych występkach głównych y którychkolwiek inszych sądzić, na śmierć skazować, karać, ścinać zupełną moc y wszelaką możność daiemy, tak iakoto prawo niemieckie we wszystkich swoich punktach, klauzulach y artykułach zachowywa. Nadto ieszcze chcąc mieszczany y przedmieszczany tego miasteczka Mikołajowa obfitszą łaską naszą opatrzyć, w tymże miasteczku dwa jarmarki roczne, pierwszy na święto przemienienia Pana y Zbawiciela naszego, które w Rusi zowią s. Spasem, drugi jarmark na nowe lato, a targ osobliwy w każdym tygodniu we wtorek ustanawiamy y naznaczamy przez ten przywiley nasz, podawaiąc też możność przerzeczonym mieszczanom y przedmieszczanom tegoż miasteczka jarmarki roczne i targi tygodniowe dniow y czasow wyżey mianowanych obyczaiami inszych miast y miasteczek królestwa naszego czynić, obchodzić y sprawować ; także wszyscy ludzie oboiey płci któregokolwiek stanu będą mogli iezdzić do tego to miasteczka na jarmarki przerzeczone różne y na targi tygodniowe na czas mianowany dla przedawania y kupowania, rzeczy za rzeczy y kupią za kupią mieniać y insze rozmaite kupiectwa sprawować, a w przychodzeniu y odiezdzaniu naszey y potomków naszych bezpieczności y wolności maią zażywać y z niey się weselić (wyiąwszy, by takowi byli, których prawa y ustawy chować y szczycić nie dopuszczaią y którym obcowania między uczciwemi ludźmi słusznie są zabronione). Ażeby tym chętniey ludzie do przerzeczonego Mikołajowa miasteczka y tym prędzey się schodzili, a tam sobie siedliska y mieszkania, także domostwa budować y rozszerzać mogli, daliśmy y darowali, iakoż daruiemy y daiemy wszystkim, którzy ieno tam poczną mieszkać y osiadać, tak mieszczanom iako y przedmieszczanom wolność od tego czasu do dwudziestu lat wykonałych, któremu od wszystkich podatków mieyskich także y od poborow naszych y inszych wszelakich mieyskich, które iednak teraz są dla naszey y rzpltey potrzeby uchwalone y ustanowione y które

na potym będą ustawione y uchwalone, toż od targowego w mieście i miasteczkach którychkolwiek y od wszelkiey płacy mostowego aż od tego lata dotąd, póki nie wynidą te dwadzieścia lat, wolnośc tę, wyimuiąc podatek czopowy, do wyiścia roku tylko iednego, a to też wobec y każdemu zosobna starostom naszym y podstarosciom oznaymuiemy y rozkazuiemy, aby przeczeczone mieszczany Mikołajowskie w takowey wolności przez nas im daney do wyiścia y wykonania lat wyżey opisanych zachowali, y aby byli zachowani, tego przestrzegali y od nich żadnych poborów, podatków pospolitych, ani targowego, mostowego, ani myta starego, prócz nowych, nie wyciągali y żadnemu wyciągać nie dopuszczali, a gdy dwadzieścia lat wynidą, mieszczanie y przedm. tego miasteczka Mikołajowa przerzeczone myta, mostowe, targowe, grobelne na wszystkich mieyscach także płacić będą, iakie insze miasta i miasteczka w okolicznośći będące płacić zwykłe. A iż za daniem sprawy wyżey mianowanego urodzonego Mikołaja Tarła to miasteczko Mikołajów nowo sadzić y osadzić dozwoliliśmy, któremi to wolnościami iuż opisanemi takeśmy opatrzyli y obdarowali, przeto maiąc zato, iż za pilnym obmyśleniem y staraniem iego rychley by to miasteczko osieść y budować się będzie mogło, daiemy temu to przerzeczonemu Mikołajowi Tarłowi moc y władzę, iż by on do tego miasteczka Mikołajowa woyta, którego będzie chciał y rozumiał bydź godnego y potrzebnego, sam podał, temu woytowi co za dochód y opatrzenie na ten urząd mieć ma, postanowił i opisał, na czym ten woyt, nic się w tym nas nie dokładaiąc, słusznie przestawać ma. Nadto, gdyż miasta y miasteczka wszelkie nie tylko nowo zasadzone, ale też y zdawna zasiadłe gościńcami wielkiemi rychley bogaczeią, opatruiąc w tym za czasu pożytek tego to miasteczka Mikołaiowa, dozwoliliśmy y dozwalamy temuż urodzonemu Mikołajowi Tarłowi, aby ten wielki gościniec, który przez wieś naszą Drohowisz idzie na to miasteczko, dobremi a warownemi drogami obronił. A dla lepszego y wiecznego tych wszystkich rzeczy wyżey opisanych świadectwa pieczęć nasza temu przywileiowi naszemu iest zawieszona. Dan w Warszawie dnia XX miesiąca lutego roku tysiąc pięćsetnego siedmdziesiątego, panowania naszego XXXXI roku, przy bytności etc. Dan przez ręce wielebnego w Bogu xiędza Franciszka Krasińskiego proboszcza płockiego, archidiakona warszawskiego, podkanclera koron., wdzięcznie nam miłego. Sigismundus Augustus rex subscripsit. Sigillum majoris cancellariae regni in filo serico appensum.

Postquam literarum ingrossationem originalia offerenti restituta sunt. Ratione vero privilegii eidem oppido a srsimo olim Stephano rege Poloniae collati et per eosdem hostes recepti, de quo sibi hucusque non constat, solenniter manifestum est. Joannes Niezabitowski de Nie-

zabitow Przedsław vicecapitaneus castren. capitan. Leopolien. l. s. Ex actis castrensibus capitan. Leopolien. extraditt. Correxit Jaskolski mpr. Legit Hyzowski.

Cui supplicationi nos Joannes Casimirus tamquam justae benigne annuentes praeinsertas literas in omnibus earum punctis, clausulis, condicionibus et ligamentis tam in toto, quam in parte renovandas et ratificandas esse duximus, uti quidem renovamus, roboramus, approbamus, confirmamus et ratificamus praesentibus literis nostris, decernentes easdem vim et robur, in quantum iuris est et usus earum habetur, debitae firmitatis semper obtinere debere. In cuius rei fidem praesentes manu nostra subscriptas sigillo regni communiri iussimus. Datum Varsaviae die in comitiis regni generalibus nona mensis martii anno Domini millessimo sexcentesimo quinquagesimo secundo, regnorum nostrorum et Sveciae quarto anno. Joannes Casimirus rex. Albertus Kadzidłowski secretarius r. m. L. s. majoris cancellariae regni in filo serico appensi.

Подаємо також привилей цїс. Франца, з тими-ж скороченями:

Wir Franz der zweyte von Gottes gnaden erwählter römischer Kaiser, etc. machen mittelst dieses eigenhändig unterschriebenen Diploms jedermann kund und zu wissen, dass wir auf allerunterthänigstes Bitten der Gemeinde des in Unsern Erbkönigreichen Galizien und Lodomerien gelegenen, dermal im zeitlichen Fruchtgenuss des Franz von Rzewuski befindlichen Kameral-Marktflek Mikolajow Brzezaner Kreises über den von unserm Landesgubernium erstatteten Bericht und den uns darüber von unserm Directorio in Cameralibus et publico politicis allerunterthänigst geschehenen Vortrag allergnädigst beschlossen haben, demselben kraft des gegenwärtigen Diploms folgende Freiheiten und Begünstigungen zu verleihen, und zwar Erstens: Wollen wir die Bürger und Gemeinde dieses Markts Mikolajow Brzezaner Kreises bei ihren Ackern, Feldern, Wiesen, Hutwaiden und Grundstücken, wie sie immer Nahmen haben, in ihren Gränzen, Rainen und Umfange, wie dieselbe von altersher gestiftet, und die Gemeinde im Besitz derselben ist, geschützt wissen. Zweitens: soll dieser Marktfleken das Recht haben Bier, Brandwein, und Meth zu erzeugen, und so weit sein Bezirk sich erstrekt, auszuschenken, wie auch von dem Fremden Getränk, welches in dem Bezirk des Marktflekens eingeführt wird, vom Fass Bier fünfzehn Kreuzer, von der Quart Brandwein und Meth ein Kreuzer abzunehmen, und den Ertrag von allem diesem soll zur Gemeindkasse gezogen, und zum Besten der Gemeinde verwendet werden. Drittens: bleibt dieser Marktflek, so lang er nicht einem hinlänglichen Fond zur Ausübung und Bestreitung einer eigenen Gerichtsbarkeit ausweisen

wird, seiner grundherrlichen Jurisdiction unterworfen. Viertens: bewilligen wir dem Marktflek die Abhaltung dreyer Jahrmärkte, alljährlich, nämlich den ersten am Tag nach dem russischen neuen Jahrstag, den zweyten am Verklärungs-Kristitag den sechsten August und den dritten am Tag nach Maria Geburt, nebst Beziehung eines von unserm königl. galizischen Landesgubernium zu bestimmenden tarifmässigen Markt- und Standgeldes. Fünftens: erlauben wir dem Marktflek ein eigenes Wappen, nämlich im blauen Felde eine ausgerissene, belaubte, mit einer Taube besetzte, und zur linken mit einer senkrecht gestellten die Schneide gegen Rechts kehrenden Axt beseitete Eiche, alles in seiner natürlichen Gestalt und Farbe zu führen und sich dessen in allen im Namen der ganzen Marktgemeinde zu errichtenden Denkmälern, Gebäuden und Petschaften und diesen letztern in allen im Namen des Markts ausgefertigten Urkunden mit der Umschrift: Sigillum oppidi Mikolajow ungestöhrt zu gebrauchen. Uibrigens behalten wir uns vor diesen Freyheiten und Begünstigungen, insofern es die Umstände in Bezug auf das Beste des Staats erheischen, zu vermehren, zu vermindern oder ganz aufzuheben. Das meinen wir ernstlich etc. Gegeben ist in unserer Haupt- und Residenzstadt Wien den fünften Monatstag Dezember nach Kristi unsers lieben Herrn und Seeligmachers gnadenreicher Geburt im siebenzehenhundert vier und neunzigsten, unserer Reiche des Römischen und der Erbländischen im dritten Jahre. Franz mp. Leopoldus Comes a Kollowrat etc. Ad mandatum sacrae caes-ae reg-ae Mattis proprium. Fr. Ant. Edler v. Kranzberg mp.

Додаємо до сього ще оден переказ:

Відки взялось прозвище для Миколаївян „копачі“? Вже від давна прозивають міщан Миколаїва над Дністром „копачами“. Д. Іван Міцькевич, старець 75-літній оповідав менї про початок сього так: Давно колись — ще як Миколаївом управляли посесорі королїв польських — одному такому посесорови забаглось мати вільних міщан панщизняками. Міщани зворохобились. За се посесор казав головним ворохобникам постинати голови, а трупи закопати. Аби міщани не відкопали трупів і не понесли із скаргою до короля постинаних голов, посесор поставив над гробом сторожу. Але міщани підпоїли сторожу; сторожа поснула, а тодї відкопали трупи, забрали голови і понесли в кошиках з жалобою до короля — аж до Варшави. Відти то походить прозвище „копачі“!

Подав *Мих. Мочульський.*

„Хлопська комісия“.

Дня 9/4 1847 обікрали злодії церков в Красній коло Кростенка. Парохом в Краснїй був о. Гілярій Полянський. Зійшлась громада зі сьвященником на раду і ухвалили вислати послів до ворожки, котра й виворожила, що скрадені річи знаходять ся в корчмі. Наслїдком того почало ся „слїдство“, що закінчило ся смертию двох „допитуваних“. В сїй справі були потім слїдства в доминії в Кростенку, а опісля в Ряшові; посуджували ся в убійстві також урльопники 9 полку, а що судити їх міг тілько військовий суд, тому й протоколи ті всї опинили ся в полковім архіві. 1897 року шкартовано всї акти сього архіва при військовім судї в Перемишли, а вишкартовані папери запродано Жидам, звідки удалось менї між иньшим і сї протоколи дістати.

Вибераю з них, що цікавійше.

Dnia niedzieli pierwszej po wielkiej nocy roku tego mając wiadomość, ize w karczmie wsiowej strażniki bezpieczeństwa złodziei o kradzierz cerkwi obwinionych mają w inkwizycyach, poszedłem widząc drugich idących ludzi także i ja do karczmy Poprawką zwanej w granicach wsi naszej, lecz na gróntach Jasienickich położonej i tamże należącej, gdyż wieszczka przepowiedziała, ize takowe rzeczy w karczmie dopiero rzeczonej dniem poprzud były, gdzie następujący stan rzeczy widziałem: Strażnicy bezpieczeństwa po krotkim badaniu Jana Leśniaka Inwalidą zwanego kazali na ławkę położyć mu się, i wziąwszy jeden laski stanęł z lewej strony, a policyanowi wsiowemu kazał stanąć z prawej strony, lecz ostatni nie mógł tak doskonale jak strażniki, więc drugi strażnik (albowiem tylko dwóch było ich) wydarł laskę temuż i bił jeden z iednej strony, a drugi z drugiej strony, przez może połgodziny. Cierpiący spadał z ławki jeżeli się nie myli cztery razy, aże był omdlany, więc go wodą wskrzesili i karę ponawiając o dopełnieniu kradzieży w cerkwi kraśniański przyznać mu się kazali, aż nareszcie karę biorący odrzekł, że on sam tąż kradziez wyrządził, a że mu nie wierzono, tylko wpierano w niego, iże ktoś więcej z nim do tejże należeć musiał, więc dodał, iże ojciec jego o tym wie, a Jozef Gargasz z Jasienicy do wykonania tej kradzieży należy, co dało powód iż strażniki bic go przestali i wyżej mianowanych, a pomiędzy niemi i Józefa Gargasza z Jasienicy sprowadzili. Тут наступає те саме слїдство з тими трома, аж вкінци — Gargasz widząc karę nieznośną, dodał, że i Żyd Selman Krzyworączką zwany z Domaradza i Jan Pietrusz z Krasny do tej kradzieży należą.

Слїдство з Жидом: Żandarmi położyli Żyda na ławie i poczęli bez rachuby kijami we dwójkę — podobnie jak się zboże młuci smagać, aż do opadnięcia sił własnych. Ponieważ w czasie dłuższego bicia obudwom dłonie poodgniatały się, dlatego użyli do tego celu policyana Wojciecha Nóżkę, jako też Bartka Piszka, dawszy im przódy po jednym półkwaterku wódki. Dosyć, że w mojej przytomności upominając Żyda tego, ażeby prawdę gadał, najmniej 150, mowie sto pięndziesiąt kijów na siedzenie uderzyli mu, a gdy Żyd omdlany z ławki spadał, to go wskrzeszali polewając go wodą, po zadku i głowie, i bili bez liczby, a gdy Żyd już właśnie bez ducha nawet plag na tył uderzanych nie czuł, odrzekł jeden strażnik: aha on się zadał, trzeba no go w podeszwy sprobować, a tak zaczął w jedne nogę, którą Wojciech Nóżka trzymał tak mocno, o gołą podeszwę bić, że aż laskę potrzaskał — lecz Żyd i tego już zdaje się nie czuł, bo mało co bąkał z siebie — a widząc strażnicy, że nadaremnie, więc odeszli — i Gargasza i Leśniaka na przemiany bili, i tak długo, dopoki im sił stało — zaś na samym ostatku po małym odetchnięciu Żyda przy ścianie opartego z sił opadniętego, chociaż człowiek był mocnego zbudowania, zaczęli obadwa strażniki na przemiany za głowę, pejsy bić, szarpać tak mocno, że aż brodę wydarli, nareszcie o ziemię go obaliwszy, kopać, dopuki tylko sił starczyło.

Gromada stała do okoła jak zdumiona widząc taką sromotę, a nie ważyła się ani słowa wyrzec, bo Stefan Jadczyszyn przemówił coś do strażnika prosząc o ułaskawienie obwinionych od tak okropnej jak też i do zniesienia niepodobnej kary, lecz mu jeszcze zagrożono, że i jego położą, a gromada widząc, że tak statecznemu człowiekowi, który kilkanaście lat gromadzie wojtował, i na moralności nieskażytelnemu odpowiedziano, żaden z otaczających członków, których było nad 200 lub 300, więcej ani słowa przeżec nie odważył się, a strażniki podpiwszy wódki, publicznie i kilka razy wgłos powtarzali, że mu wolno zabić o kradzież obwinionego, i w samej rzeczy bili na śmierć, bo jeszcze jak dlugo żyje ani ja ani z gromady żaden, a nawet ludzie stary opowiadali, iż podobnie srogiej kary za czas życia jeszcze nie widzieli. Dwuch zaś innych katolików także bito, i to bicie tylko jak mi się zdawało dlatego przerwe wzięło, bo strażnicy z sił opadli i możole im się na rękach porobiły. Po chwilowem badaniu uznali za rzecz potrzebną, ażeby pojść w las domaradzki, bo obwinieni mieli rzeczy, o które ich badano w tymże schować, i tak większa część gromady — samych chłopów może blisko do 200-stu pod dowodem rzeczonych Dwuch żandarmów ku lasu rzeczonemu postępowała, wraz z obwinionymi, to jest Żydem i dwoma katolikami. Żyd będąc wskutek otrzy-

manej kary mocno cierpiącym nie mógł zarówno z drugiemi postępować, więc strażniki co moment rozkazowali: szturkajcie go tam, niech postępuje prędzej, bo wieczór nadchodzi — dla czego też ludzie w drodze do lasu i ja sam kilka razy go potrąciłem laską w plecy, aby prędzej szedł. W lesie toż samo trafiało się, bo nas na chwile wodził ow Żyd i z drugiemi dwoma obwinionymi, nie mogąc miejsca odkryć, gdzie rzeczy, o które szło, zachowane bydź miało. Lecz strażnicy, osobliwie jeden najeżywszy szable czyli bagnet Żydowi do piersi rzekszy w te słowa: musisz tu powiedzieć, gdzie rzeczy, bo cię przebiję, następnie zwalili Żyda o ziemię i w trójkę tak jak zboże cepami młucą z góry na ziemi leżącego Żyda kijami młocili, do czego Wojciech Nóżka w pomocy stawał się, lecz nie wiem, czyli z swojej własnej chęci, czyli z rozkazów straźników, tak bili i drugich dwuch katolików wraz [z] Żydem przyaresztowanych, lecz ostatni dwaj jeszcze po ostatniem obiciu do karczmy o swej sile doprowadzonymi zostali, a Żyda, który trochę tchu jeszcze z siebie wypuszczał, prubował na nogi postawić, lecz jak połamany z nóg padał. W jakim stanie go też do karczmy Krasny z drugimi dwoma przyniesiono, w czasie zaś gdy postrzeżono, że już bezprzytomny Żyd, kazali strażniki wody dawać, by go skrzesić, lecz jej blisko nie było, więc Hryć Kiszko i Iwan Odrzechowski szczali mu do gęby, lecz nieboszczyk tylko skrzywił ustami i nie przyszedł do siebie — w jakim stanie jak rzekłem do karczmy zaniesiono, w karczmie miał życie skończyć, albowiem i ja nieść pomagałem go, bo strażnicy bezpieczeństwa widząc zły koniec, nie rozporządziwszy co dalej czynić, do karczmy kraśniańskiej naprzód uszli. Ludzi zaś aresztowanych z karczmy drugiego dnia na wolną stopę wypuszczono.

Biorąc na rozwagę całe zdarzenie z pewnością twierdzić mogę, iż śmierci Żyda jak też i jednego katolika Jana Leśniaka z Jasienicy, straż biezpieczeństwa przez dokonane na nich pobicie stała się winną. † Iwan Jadczyszyn per me Zielonka m. p. Coram me Orzechowski m. p.

Подав *Іван Кобилецький.*

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1900 р. — Часописи видавані на російській Україні.

Кіевская Старина — з сього (XIX) річника кілька статей було вже обговорено: Житецького про Котляревського в Записках т. XXXVIII, Комарова про Стороженка в т. XXXIX, Молчановського про реляцию Віміна про Хмельницького в т. XL, Ротара про Епіфанія Славинецького, Гаврилова про польські й українські літературні течиї XVII в. й Стороженка Нові материяли до біоґрафії Шевченка — в т. XLI, Левицького про шлюб в українськім звич. праві XVII—XVII в. і Каллаша До історії української літератури 20—30-х рр. в т. XLII. Необговорені статї вичисляємо низше, додаючи до них що інтереснійше з відділа заміток.

Стариння історія України, ба й середні віки її зістали ся і в сїм річнику, як і в попередніх, зовсїм на боцї. Тільки археольоґія знаходить собі місце, але переважно в видї хронїкарських заміток і справоздань (Археологическая лѣтопись Юж. Россіи — див. про неї в т. XLII Записок), в статей маємо: Ф. Волковъ — По поводу нашихъ неолитическихъ находокъ съ церамикой до микенского типа (VIII) — автор, вказуючи на лихе використанє археольоґічних розкопок на Українї взагалї, займає ся находками д. Хвойки в околицї Триполя і Веремя, та подає вартні загальні уваги, як треба поводитись з розкопками, аби вони могли принести правдивий хосень науцї. Е. Кузьминъ — Нѣсколько словъ о южно-русскомъ искусствѣ и о задачахъ его изслѣдованія (XI) — Автор жалуючись на занедбанє історії пластичної штуки на Українї, вказує на деякі її характеристичні прикмети, як на вплив нїмецького відродженя на будову руських церков кінця XVII і поч. XVIII в., на

вплив італійський, який добачає в ілюстрациї печерського Патерика, ставленю статуй в церквах в виді нагробних монументів; при тім автор зазначує, що Захід давав тільки взірці, на яких наші артисти вчились самостійно творити. Він звертає увагу також на ткацькі вироби і їх орнаментику, а особливо на малярство, яке в XVII в. у нас досить високо стояло. Дуже розповсюднені були портрети ріжних видних осіб, якими між иньшими прикрашували ся стіни церков, а які мають ще й історично-археольоґічну вартість. Тут добачає автор мішанину впливів західних, візантийських і місцевих. Статя кінчить ся зазивом занятись штукою XVI—XVIII в. Ст. Яремичъ — Памятники искусства XVI и XVII ст. въ Кіево-печерской лаврѣ (VI) і Еще о памятникахъ искусства Кіево-печерской лавры (X) — в тих двох статях обговорюють ся памятки штуки XVI і XVII в. в київській лаврі, особливо гробовець К. Острожського, що автор уважає одинокою памяткою перехованою в Лаврі з XVI в., і портретами московських царів, князів старих руських родів і архимандритів, що прикрашали стіни Лаври, та полемізує з противними поглядами на вартість сих памяток. Переходимо до істориї.

И. Лучицкій — По поводу одного научнаго открытія (IV) — з'їдлива критика виводів Довнар-Запольського зроблених на підставі описи Берестейського староства 1566 р. В. Д. — Походъ козаковъ въ сѣверную Россію въ началѣ XVII в. (V) — переповідає статю Ів. Ардашева з Журнала Мин. Нар. Просв. 1898 р. (див. Записки т. XXXIII). В. Милорадовичъ — Лѣсная Лубенщина (IX—X) — історично-етноґрафічні начерки північної части Лубенського повіту, основані головно на народнїх переказах, подібно як і начерки „Снѣтинской Старины“ (К. Ст. 1897), доповненєм котрих вони й служать. В. Храневичъ — Выборное начало въ средѣ волынскаго духовенства въ концѣ XVIII и началѣ XIX в. (V) — на доказ як сильним був виборний принцип серед волинського духовенства з кінцем того віку, автор подає пару виїмків з виборчих документів, з яких бачимо, що в виборі благочинних брали також участь побіч сьвящеників і дяки.

З заміток згадаємо: Какъ звали гетьмана Бородавку (VI) — з поминальної записи роду Сагайдачних, поданої уже в Записках т. XXXIII. Н. Петровъ — Что сдѣлалъ Кіевскій митрополитъ П. Могила для украшенія великой церкви К.-Печерской Лавры? (III): виписані тут пильні, а доси мало звісні заходи П. Могили над прикрашенєм сеї церкви. С. Рклицкій — Мазепина церковь въ с. Дегтяровкѣ (VI): в с. Дегтярівці недалеко Новгорода Сіверського стоїть церков, по всякій імовірности виставлена, а бодай щедро обдарована Мазепою: по нинї є там ікона з його гербом. Н. Стороженко – Чудотворная икона Божіей Ма-

тери в с. Ржавцѣ, Прилуцкаго у., Полтавской губ. (VII): про осьпівану Шевченком ікону, наводить ся історичний переказ про неї. С. Рклицкій — Какъ поминали въ церквяхъ гетьмана Розумовскаго (II): на підставі наказу цариці Єлисавети чернигівська консистория наказує 1751 р. поминати гетьмана Розумовського з додатком „високоблагоурожденного“ замісь „благородного“. Ал. Андр. — За что былъ оштрафованъ сотникъ Д. Дараганъ „держаніемъ на пушкѣ“? (IV) — певне число козаків т. зв. стрільці були обовязані постачати дичину на царський двір, і за те були вільні від иньших тягарів; але дичина не була доважена в потрібній скількости, і в 1756 р. наказано перевести ревізию стрільців; при тім стрільці з сотнї Дарагана зізнали, що він на свою користь обертає відставлену ними дичину, за що його і засуджено на таку кару, але удалось йому від кари випроситись. Гвардіи капралъ Думитрашко въ побывкѣ на роцинѣ въ г. Переяславѣ (V): образок ілюструє українську старшину XVIII в., що старалась про титули в російській службі і потім мала претенсиї до великого пошанівку дома. О. Л. — Воспрещеніе повѣнчаннымъ молодымъ жить врозь до свадьбы (II): се інтересний причинок до статї тогож д. Левицького, уже обговореної — в т. XLII; поданий тут указ консисториї з 1789 р. сьвідчить, що ще з кінцем XVIII в. на Україні задержав ся в силї звичай доперва по весїлю молодим вкупі жити, з чого виходить, що церковне вінчанє вважалось другорядним актом, так що навіть по нїм молоді нераз розходились зовсїм. І до нинї богато селян не дозволяє жити донькам з мужами, коли ще не відбулось весїлє, хоч би вони вже і були по церковнім вінчаню. В. Кочергинъ — Залогъ крѣпостныхъ душъ (XII): з замітки довідуємось, що на крепака з початком 19 в. в банку давали 60 рублїв, а нераз і більше; до 200 р. можна було дістати даючи кріпака в застав.

З суспільної й культурної історії XIX ст. найбільше пощастило шкільництву; його дотикають отсї статї й замітки:

В. Д. — Къ начальной исторіи кіевскаго народнаго училища (1789—803) (X): се одна зі шкіл заложених за наказом цариці Катерини II в ґуберніях Російської держави; вона була першою не духовною школою в Київі, містила ся на Подолї і відти головно походили її ученики. Було їх 99 хлопців і 35 дївчат поділених на 2 віддїли відповідно до їх відомостей. Учили в них каліґрафії, рахунків, механїки, архитектури, фізики, латини, російської мови, ґеоґрафії, історії, релїґії. Школа розвивалась скоро; з неї повстала I київська ґімназия. Ив. С. — Къ исторіи народнаго образованія на Украинѣ въ первой четверти XIX в. (VI): подано виписки з кореспонденциї ріжних осіб і інституций з уманською василиянською школою в р. 1811—2 і 1822—6, що дають деякі інтересні звістки до характеристики парафіяльних шкіл. Первая страничка

изъ исторіи полтавскаго института благородныхъ дѣвицъ (XI) — статя написаня на основі документів з архіва полтавського інститута, дає історию перших років його істнованя (1818—28) і начерк орґанїзациї. Правила для кіевскихъ гимназистовъ, распубликованныя въ 1840 г. при содѣйствіи полиціи (XII): в р. 1840 попечитель київського шкільного округа кн. Давидов публично оголосив, що поліция має приказ арештовати учеників не убраних по формі, або в занедбаній одежи, віддав отже свою молодїж під опіку поліциї. П. Борзаковскій — Въ началѣ реформы бурсы (IX): се продовжене споминів з літ перебутих автором в бурсї (К. Ст. 1896 і 1898) інтересних для характеристики тих шкіл і житя в них. М. Чалый — Вторая кіевская гимназія (1852—61) і йогож — Бѣлоцерковская гимназія 1862—9 (IV, VI, VII, XI, XII): се продовжене статей міщених у К. Ст. 1890 і 95 р., списане на основі споминів автора, що служив учителем росийської мови в тих ґімназиях, дає дещо до характеристики шкільництва на Україні в тих часах. Изъ воспоминаній старого Полтавца (III): спомини Ол. Кониського про недільні школи і виклади для народа в Полтаві в 1860-их р., інтересний причинок до історії тих просьвітних заходів. Письма митр. кіевск. Арсенія къ прот. П. Г. Лебединцеву (X): 32 листи митрополита до Л-ва з р. 1862 -76, цінні вони для історії духовної і народньої просьвіти на Україні в 60-тих р.; вартість їх підносять замітки свящ. Гордієвського, що користував ся й копіями листів Л-ева до митрополита.

З иньшого піднесемо: серію дрібних заміток А. Мердера під титулом Мелочи изъ архивовъ юго-зап. края (переважно, дійсно, самі дрібниці, але не безінтересні), далї В. Д. — Печатное дѣло въ Малороссіи въ нач. XIX ст. (IX): подані тут зі Сборника матер. для ист. просвѣщ. в Россіи I—II дати про друкарні на Україні; довідуємось, що найбільше друкарень було в Волинській (8) і Подільській (4) ґуб. Крім тих були ще друкарнї в Київі, Махновці й Бердичеві. Записка прот. П. Г. Лебединцева о Козащинѣ 1855 г. (VII—VIII): важний причинок до історії селянських розрухів на Україні в 1855 р., бо походить від наочного їх сьвідка, про нього надіємо ся ще ширше поговорити. А. Лебединцевъ — Мои воспоминанія (VII—VIII): дають де що інтересне для характеристики і житєписи Теофана Л-ва, першого редактора Київської Старини, а також і до характеристики церковних і духовних шкіл і київської духовної семінарії середини 19 в. Н. М. — Памяти Н. И. Гулака (II), замітка оперта по части на архивальних материялах, по части на друкованих в Літ.-наук. Вістнику споминах. Къ первому кіевскому юбилею (1871) въ честь М. А. Максимовича (XII) — в проґраму ювилея входив музичний вечер, на якім гості співали ріжні славянські пісні; мовою розговорною була москов-

ська, і се визвало заімпромізований український куплєт, в якім автор взиває до уживаня матерної мови; участник вечера подає українські куплєти рецитовані тоді. Нарештї маємо кілька некрольоґів. Гр. Залюбовского (І), українського етноґрафа, що зібрав велику скількість етноґрафічних материялів і помістив їх в збірнику Номиса, в Трудах етноґраф.-статис. експедициї в Ю. З. край Чубинського і лишив в рукописи богатий лєксикальний материял зібраний на Українї, далї археольоґа Людвика Житинского (VI) і статистика Е. Борисова (VI).

Всї більші статї з історииї української лїтератури були вже обговорені в відділї бібліоґрафії (див. вище), лишаєть ся зацитувати деякі другорядні: К. Харламповичъ — Новая библіографическая находка (VI): мова про новвідкритий друкований примірник статї кн. Курбского: „От другіе діалектики Иоана Спанинъбергера о силогизме вытолковано“, якої зміст був доси тільки з рукописей звістний. Кн. Курбский по утечи в Литву посьвятив значну часть своєї дія іьности переводам отців церкви, головно Івана Дамаскина, між иншими переклав його діалектику, а що вона його не зовсїм вдоволила, доповнив свій переклад висше названою статею, де подає переклад кількох параґрафів про сильоґізм з диялєктики Шпанґенберґа. Записи И. П. Котляревскаго о первыхъ дѣйствіяхъ русскихъ войскъ въ турецкую войну 1806 г. (XII): се записки І. П. К-ого з війни 1806 р., де він, як звістно, сам брав участь; для житєписця К-ого вони будуть мати важне значіннє. Два неизвѣстныя письма И. П. Котляревскаго (IX) — два листи К-ого до кн. Я. Лобанова-Ростовского з 1812 р., вони характеризують відносини тих обох людий до себе і особу самого К-ого: поет, формуючи полк на війну не забуває просити князя за одяги зимові для своїх учеників. Малорусская ода 1807 г. (I): подані тут варіянти до української оди з нагоди побіди над Французами під Прейсіш-Ейляу 1807 р. (текст її був вже поданий в цїлости в К. Ст. 1886). Любка или сватанье въ с. Рихмахъ, оперетта въ 4 хъ дѣйствіяхъ (І): сюжет оперетки взятий з народнього житя в лївобічній Українї, написана вона незвістним поки що автором в 30-тих роках 19 в., не без впливу Наталки Котляревського, — кого давнїйше уважали навить автором її; оперету виставляли часто в домашнїх театрах лївобічної української шляхти 30-х і 40-х років. В. Науменко — Тетрадки-альбомы начала 19 в. і Пасхальная вирша по старой записи (X): виписки з двох альбомів, які часто стрічались на Українї в 18 і поч. 19 в.; в нїм пописувані твори богословські, промови, коротка історія Руси, ріжні приказки і українські вірші: між иньшими д. Н. подає варіант звістної вірші: „Христос воскрес, рад мир увесь“. В. Василенко — Изъ полтавской рукописной литературы (I): подає 3 вірші, з них дві написані 1865 р. з нагоди заведеня ґубернських земських зборів в Полтавщинї;

О. Цисс подає, що автором був Петро Гляшенко-Кирилович з с. Гусинного; він писав богато віршів, які відчитував тільки в крузї добрих знайомих.

До біоґрафії Шевченка окрім обговорених уже материялів д. Стороженка знаходимо ще кілька заміток: В. Беренштамъ — Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы (II) — спомини зібрані Б-ом про Шевченка служать дальшим доказом, що наш поет показував любов до простого народа не тільки в поезиї, але і в житю, за що селяни високо цїнили і любили його; спомини належать до рр. 1838—47. К. Оберучевъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка (II) — подає деякі дрібні звістки про побут Т. Шевченка в Новопетровській кріпости, зібрані на місци в нинїшнім Александрівськім фортї. М. Чалый — Къ характеристикѣ гр. В. А. Перовского (II): простує свій давнїйший відзив про лихе поводженє ґенерал-ґубернатора П-ого з Шевченком, противно представляє його тепер яко чоловіка благородного, до того і протектора Шевченкового. Н. Ш. — Изъ воспоминаній В. Я. Карташевской о Т. Г. Шевченкѣ (II): кілька звісток про проби Ш ка женитись і до характеристики його судженої Лукериї Полусмакової; звістки сї гідні уваги, бо походять від людини, що добре знала Ш-ка і Лукерию. М. Васильевъ — Т. Шевченко въ легендѣ (VI): по народньому переказу Шевченко вмер доперва 1899 р., а по знесеню панщини виїхав до Анґлїї, щоб не дати причини до розрухів, і відтам вернув під іменем Кречмера.

До біоґрафії иньших письменників маємо небагато материялів: А. С. — Къ біографіи Стороженка (IV): виказує хибність звістки, мовби Олекса С-ко був помічником Муравєва в Вильнї в 1863 р. Письмо П. А. Кулиша къ М. Грабовскому (XI): на вступ до „Чорної Ради" зладив Кулїш статю „О духовномъ соединеніи Южной Руси съ Сѣверной" і перед оголошенєм її питав гадки знайомих; з листу Кулїша до Ґрабовского з 12/X 1856 видко, що Ґ-кий поробив йому ріжні уваги, знати також, що вступ був післаний і Аксаковим в Москву і їм він подобав ся дуже, хоч вони мали ще додати свої уваги. Предполагавшееся въ 1860 г. изданіе украинскихъ сборниковъ (V): відозва П. Кулїша, де він виказує потребу заложеня periодичного лїтературного видавництва, а бодай видаваня українських альманахів; результатом було видаванє альманаха „Хата" 1860 р. і журнала „Основа" 1861 р. А. Лотоцкій — Памяти протоіерея В. Я. Гречулевича (VI) — біоґрафічна згадка. Т. А. Кудринскій — Неудачныя предпріятія народолюбки (X): причинок до біоґрафії писательки 60-х років Соханської-Кохановської; вона не обмежилась писанєм сантиментально-народнїх оповідань, а попробувала „піти в народ" з метою працювати над його духовим і материяльним піддвигненєм; в тій

цїли вона орґанїзувала брацтва і селянські банки на Волини, але проби її роботи показались наскрізь непрактичними.

Полємїцї про українсько-руську мову й письменство присьвячені дві статї: В. Науменко — Рѣшенъ ли проф. Т. Д. Флоринскимъ вопросъ о книжной малорусской рѣчи? (I) і В. Антоновичъ — Къ вопросу о галицко-русской литературѣ (III) — викликані вони були звістними статями проф. Флорінского в київських Университетських Извѣстіях і Кіевлянинї. З статей, що дотикають також сучасних справ занотуємо ще: Я. Ш. — Пробуждающійся край (XII): справозданє з книжки Л. Василевского „Современная Галиція“, з деякими доповненями. А. Ирпенскій — Празднество 8-го сентября въ Холмѣ (IX) — описаний відпуст, на який збирають ся богомольцї з всеї західної України; інтересно, що проповідь при тім виголошують по українськи: робить ся се для успішнїйшого побореня католицьких заходів в Холмщинї. *Д. К.*

З етноґрафії, окрім ширшої працї В. Милорадовича „Народная медицина въ Лубенскомъ уѣздѣ“, що буде обговорена окремо, надруковано ще кілька дрібнїйших заміток, котрі перейдемо по черзї так, як були надруковані:

Пѣсни, записанныя въ Волынской губерніи (I) — якийсь В. Корнилович надрукував тут чотири піснї: дві вояцькі, одну про панщину і одну сатирично-гумористичну. Нї одна з тих пісень не нова — їх друковано вже багато разів, нї одна не цікава нїчим, бо оголошені вже варианти й повнїйші й яснїйші. Як видно, записувач не знає нї одного збірника наших пісень, хоч їх уже досить богато, особливо в Росиї. Колиб був їх знав, то не був би друкував отсих вариянтів, а принайменьше не в такім видї, як вони є. Не був би давав до них і коментаря, в якому пише, що вояцькі піснї характеризують давню 25-лїтню військову службу, що в піснї про панщину пробиваєть ся „юморъ къ притѣснителямъ-Полякамъ и глубокая благодарность Царю-Освободителю, который почему-то названъ „Царивною“ — должно быть для риѳмы“ і т. и. Заговоръ отъ скарлатины (I) — тут надруковане зашептуванє від шкарлятини, записане у Сквирськім повітї, дуже гарне, уложене віршом, повне поетичного полету й фантазиї. Рождественскіе обычаи въ Угорской Руси (III) — замітки учителя Радомського про різдвянні звичаї в Марамороши, передруковані з угорсько-руської ґазетки „Недѣля“. Приворотныя средства (IV) — під сим заголовком подав д. Хатемкин три практиковані між народом способи, якими можна приворожити любка чи любку до себе; всї три дуже інтересні. Варіанты пѣсни о дѣвицѣ-воинѣ (V) — Милорадович записав був 16 вариянтів піснї про дївчину-вояка, що безперечно належить до вандрівних пісень, і надрукував із них отут три, подавши рівночасно з иньших вариянтів відміни.

Варта булоб, щоби хтось виказав, звідки та пісня взяла ся в нас і якими дорогами до нас діставала ся. Отношеніе становаго пристава и земскаго судьи къ чудесному явленію (VII) — д. Мердер подає тут архівну звістку про чудо, яке буцїм то стало ся в Легезинї, Уман. пов. Одна баба пішла до кирницї по воду і мала побачити там образ Богородицї. Звістка про таке чудо розійшла ся скоро по околицї і люди почали надходити звідусіль дивити ся на нього. Вкінци вдали ся в ту справу власти і зробили їй кінець. Варьянтъ пѣсни про голоту (IX) — окрім думи про Ганджу Анденбера, в якій незвичайно плястично змальована ненависть між двома суспільними верствами, богачами й бідними, є ще й пісня на ту саму тему, названа піснею про голоту; її вариянт, записаний в Лигвяках, Лубен. пов. подає тут власне д. Милорадович. Варьянтъ пѣсни про дурня (IX) — в Етноґр. Збірнику V т. була надрукована віршована пісня про дурня Кузьмину, передавана в нас в численних вариянтах, але звичайно в прозовій формі. „Кіев. Старина“ надрукувала була вже минулого року (1889, кн. XII) віршований вариянт сеї піснї, тепер же надрукував д. Харлампович новий вариянт її, коротший трошки від попереднїх і відмінний о стільки, що намісь імени дурня Кузьми приходить тут імя Савки. Сама пісня належить до вандрівних мотивів. Писня про Кытай (X) — передрукована невеличка пісня з ґазети „Волынь“, цікава тим, що належить до пісень, які творять ся на наших очах і дає доказ, що всякі балаканя на тему, мов то наші піснї мусять вигинути незадовго, не мають нїякої підстави. *В. Г.*

В відділї бібліоґрафії обговорено звиж 60 книжок і журналів в ріжних мовах і ріжного змісту, між иньшим видавництва Наук. Тов. ім. Шевченка. Осібний відділ присьвячено звісткам до археольоґії, а в Текущих Извѣстіях подавано ріжні дрібні звістки, між иньшими і з Галичини про прояви українського житя. В додатках друковались текст Енеїди Котляревського з копії 1799 р. з варіантами з видань Парпури 1798 р. і Котляревського 1809 р. й А. Лазаревського Историческій очеркъ мѣстности, составлявшей Прилуцкій полкъ, що становить III т. Описанія Старой Малороссіи.

Белетристицї в сім річнику дано богато (аж за богато як на наукову часопись) місця, вичисляємо: Б. Познанскій — Картынки сучасного селянского побыту (II) і йогож Симсотъ первый и симсотъ вторый законъ (X) оповідання. Л. Яновска — смерть Макарихи (III), її-ж На Зеленый клынъ, комедія у 5 дѣяхъ (V) й Идеальный батько (IX). М. Кропивницкій — Передъ волею, драма въ 5 дѣяхъ (IV). В. Чыгрынець — Злодѣй, повисть (V). Б. Гринченко — Хвесь, преславный гайдамака (VI) — українська поезия на тему народнього оповідання про гайдамаку, що волїв голову дати, нїж спасти житє шлюбом з негарною

дївкою. Йогож — Паліи (VII) і Покупка (IX), оповідання. В. Левенко — Старе и нове, оповидання (VI—VIII). Гр. Грыгоренко — Пересельци. (Зъ дому и до дому) (XI). А. Хатемкинъ — Земскый гласный, оповідання (XII). *Д. К.*

Серед статей, які подали минулого року київські **Университетскія Извѣстія**, переважна частина належить до природних і правничих наук, які до сього огляду не підходять. З иньших на першім місци згадати треба простору працю д. Довнара-Запольського про державне господарство в Литовській Руси при Ягайловичах (ч. 7, 9, 11). Оцїнку її подамо одначе окремо в бібліоґрафічнім відділї. Із всесьвітньої історії замітимо хиба статю д. Ляскоронського про відносини кор. Филипа-Авґуста до міст (ч. 10). З поля права піднесемо: проф. Удїнцева історичний нарис торговельного права (ч. 1—4) і д. Камбурова два виклади, про принцип роздїлу власти та про загальний характер фільософії права (ч. 11, 12). З історії фінансів бачимо велику працю стипендията д. Кованька про фінансові реформи мінїстра Бунґе в Росиї 1881—87 р. (ч. 1—12). У відділї критики й бібліоґрафії подибуємо проф. Флоринского огляд лїтератури з поля славистики (ч. 6), проф. Владимирова огляд лїтератури про апокріфи (ч. 2), проф. Челпанова огляд фільософічної лїтератури з поля пізнання (ч. 1) і з поля трансцендентної естетики Канта (ч. 5). В додатках надруковане продовженнє опису монет унїверситетського музея, зладженого проф. Антоновичем. Окрім того друкувались у сїм відділї деякі природничі розвідки і звичайні метереольоґічні білєтини. З офіцияльної частини довідуємо ся, що в р. 1899 було на київськім унїверситетї 2316 студентів; з того 58 на істор.-філ. факультетї; 387 на фіз.-мат.; 1194 на правничім; 667 на медичнім. З посеред викладів у р. 1900/91 близше нас займає хиба виклад проф. Антоновича про литовський період української історії.

В **Записках Харьковскаго Университета** бачимо продовженє великої працї проф. Багалїя „Опытъ исторіи Харьковскаго Университета“, якої кінця ще мабуть довго будемо чекати. З иньших розвідок зазначимо: проф. Заґурского підручник римського права, продовженнє працї проф. Нетушіля про римські державні старинности, Ріттера про санскріт і проф. Бузескула вступ до історії Грециї. Як звичайно, додані нотатки метереольоґічної стациї. Окремий інтерес мають протоколи заходів харківського комітета для приготовання XII археоґрафічного з'їзда. Подані тут головно дезідерати і проґрами. З урядового справоздання замітимо, що всїх студентів на харківськім унїверситетї було 1899 р. 1231, з того на іст.-філ. факультет припадало 39, на фіз.-матем. 222, правничий 405, медичний 565. Переважно се сини урядників, дворян і міщан, селянських усього лиш 56, козацьких 36, чужинців 21. Половина всього числа вий-

шла із харківського округа, за тим іде одеський округ, опісля кавказький й инші. *С. Т.*

Труды Кіевской Духовной Академіи за сей рік дали мало статей історичного змісту, які і є, то по більшій части незакінчені в сім роцї, тим то й не обговорюємо їх близше: Высокопреосвященный Іоанникій, митрополитъ кіевскій и галицкій (кн. I) — короткий біоґрафічний нарис, писаний з нагоди святковання в 1899 р. 50-річного ювилею його. „Объ упраздненной стѣнописи великой церкви Кіево-Печерской Лавры Н. Петрова (IV—V) — тут д. Петров на підставі особливо записок Павла Алепського та деяких лаврських рукописів показує, скільки разів та як відновляла ся стїнопись Печерської Лаври й яку стїнопись знищено при сучасних заходах коло розмальованя її. Кіевскій митр. Іероѳей Малицкій (1796—1799 рр.) А. Бѣлгородскаго (VIII) — наукова студия (кандидатська праця), писана в значній мірі на підставі архивних жерел, в сім роцї незакінчена. Гедеонъ Одорскій (бывшій ректоръ Кіевской Академіи въ началѣ XVIII стол. С. Голубева (кн. X—XII) — статя незакінчена. Высокопреосвященный Иннокентій (Борисовъ), архіепископъ херсонскій и таврическій, какъ ректоръ Кіевской Духовной Академіи (15 грудня 1800 р. — 15 гр. 1900 р.) свящ. Ѳ. Титова (кн. XII) — се невеличка замітка, з нагоди століття з дня уродженя Б., оперта на журналах академічних конференций, які заховують ся в архиві київської Академії, має на меті показати Иннокентия Борисова як ініциятора й проводиря наукового руху за часів ректорства його в Київській духовній Академії; цікавих фактів мало, виклад взагалї дуже розмащений й панеґиричний. *С. І.*

В **Кіевских Епархіальных Вѣдомостях** історичних статей не було. Можна згадати тут хиба такі статї етноґрафічного змісту: Начало новаго года въ Малороссіи, А. М., нр. 2: описаннє народнїх звичаїв, що відбувають ся на сьвятках — на новий рік і на водохрещі. Праздникъ стрѣтенія Господня въ Малороссіи, А. Л нр. 3. і Народный праздникъ св. Андрея Первозваннаго, нр. 22.

В **Волынских Епархіальных Вѣдомостях**, окрім статї Харламповича, обговореної низше, в відділї бібліоґрафії, треба згадати: Къ исторіи древней Жидичинской архимандріи, А. Малевича, нри 27—35, статю розпочато в 1899 р., тепер подано такі документи до історії Жидичинського монастиря: 1) Грамота великого князя Свидригайла 1450 р., що потверджує право луцького монастиря на землї, дані князями Мстиславом Володимировичем і Василем Романовичем, яких грамоти загубив був чернець під час „татарської війни"; 2) фундушева грамота Парфенія Володимировича на імя Арсенія, архимандрита Жидичинського монастиря, 1500 р.; 3) рішенє королївської комісиї,

що присудила на користь Жидичинської архимандриї село Охматково, на підставі фундушевої записи в помяннику князя Теодора Любартовича, 1537 р.; 4) грамота короля Жиґимонта I в справі луцького війтівства, 1536—7 р.; 5) мирова запись Богдана Перекальського жидичинському архимандриту Варсонофію 1539 р.; 6) позов на старостинський луцький суд Богдана Перекальського по жалобі архимандрита Варсонофія; 7- 9) мандати і грамоти короля шляхтичу Непитущему по жалобі Жидичинського архимандрита Макарія на захопленє землї „Охматково" 1544, 1545 і 1546 рр.; 10) запись Петра Загоровского Жидичинському архимандриту Іонї на маєтність „Охматково", 1564 р.; 11) мандат короля Жиґимонта-Августа про скликанє собора в Вильнї на пропозицию митрополита Сильвестра, 1557 р.; 12—14) документи в справі процеса жидичинського архимандрита Гедеона Балабана з Жидом Гошковичем за землю 1588—90 р.; 15) донесенє возного в процесї епископа Гедеона Балабана за права його на „добра" жидичинської архимандриї в 1598 р.; 16) умова межи Лещинськими та жидичинським архимандритом, витебським епископом Николаєм Лосовським що до земель; 17) умова межи Поплавским і жидичинським архимандритом, 1610 р., 18) заповіт Єремії Почаповського, епископа луцького, архимандрита жидичинського, 1637 р.

Монастырь въ мѣстечкѣ Гощѣ Острожскаго уѣзда Волынской губерніи въ началѣ XIX столѣтія, Володимира Страшкевича, нри 23—24 — на підставі архивних актів синода, автор оповідає, як Гощанський монастир, заснований 1639 р. княгинею Іриною Соломирецькою для православних черцїв і в початку XVIII ст. перемінений на уніятський, став від кінця XVIII ст., коли в краю обновлювано православіє, місцем боротьби унїї з православєм. Гощанські Василіяне перечили ся з місцевим духовенством, поки монастир не скасовано в 1828 р. Кременецкое мужское духовное училище, историческій очеркъ, нри 25—30 — викладає ся історія сеї школи, заснованої первістно 1817 р. в м. Острозї при духовній семинариї, в будинках колишньої славної острозької школи або академії. Та 1821 р. шкільні й семинарські будинки згоріли, і 1825 р. школу, як і семинарію, перенесено до м. Антополя до будинків, відступлених князем Александром Яблоновским, а по 13 роках перенесено до Кремінця, де приміщено в будинках колишнього братського Богоявленського монастиря, заснованого в 1636 р. Статя зроблена на підставі архива школи, не скінчена. Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волынской епархіи, Н. Теодоровича, нр. 1 і д. — в 1900 р. описувано Ковельський повіт. Очеркъ исторіи мелкаго дворянства овручско-житомірскаго въ эпоху польскаго режима (XII—XVIII ст.) О. Фотинського, нри 5—7 — се відчит, що відбув ся в Житомирі. В ньому

виложена історія дрібної шляхти, звістної під іменем околичної, описано її побут, суспільні, родові й родинні відносини, се все зроблено на підставі Архива Ю.-Р. (ч. IV), описів актових книг Київськ. Центр. Архива та творів неб. польського історика Ролле (Opow. hist. IV). Предшественники духовныхъ консисторій — соборные „крылосы“ въ западной русской церкви въ XV—XVI в., сьвящ. А. Песоцького, нри 17—20 — автор підносить, що на заведенє таких крилосів мала вплив головно міська самоуправа в XV—XVI ст. на підставі маґдебурського права, зрештою зміст отсеї статї майже такий самий, як і статї Лотоцького, уміщеної в IX т. Записок Н. Т. ім. Ш. (подібні ж статї були: в „Кіев. Еп. Вѣд.“ 1895, нр. 25, в „Полоцк. Еп. Вѣд.“ нри 4—5 і в „Холмско-Варш. Епарх. Вѣст.“ 1896 р. нр. 18). Мстиславовъ храмъ въ г. Владимірѣ Волынскомъ, А. О—кого (передруковано з Церк. Вѣд.) нр. 22 — звістки про сю памятку, збудовану в XII ст. і останнїм часом відреставровану (хоч і не зовсїм щасливо: будову відреставровано на лад великоруських церков і вона стратила свою величність). Докладна історія реставрациї церкви й опису самого свята виложені в другій великій статї в нрах 30—36 тих же „Вол. Еп. Вѣд.“.

В **Подольских Епархіальных Вѣдомостях** також не було історичних статей. З статей етноґрафічного змісту требаб згадати такі: О праздничномъ провожденіи народомъ дней св. Пасхи, С. І., нри 14—15; Христіанскіе народные обычаи въ Подоліи (з паперів преосв. Анатолїя, колишнього арх. могилївського; передрук із Киш. Еп. Вѣд.) нр. 16; Иконы древняго письма у нашихъ крестьянъ, сьвящ. Н. Д. нр. 13; Еврейскій гаманъ, Н. нр. 9. В нр. 14—15 подана бібліоґрафічна замітка: Описаніе народныхъ писанокъ коллекціи Лубенскаго музея Е. Н. Скаржинской, составленное С. Кулжинскимъ, Москва, 1899. В нрі 51 була рецензия невеличкої книжки Виннице-Браиловскій женскій монастырь и его святыни, сьв. Ігн. Лотоцького, Немирів 1900. В нрі 9 подано некрольоґ студента київської дух. академії Осипа Доорохольського, українського патріота й поета (див. Л.-н. вістник).

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости: Письма духовныхъ лицъ къ Анатолію Мартиновскому, архіепископу могилевскому, сооб. Щеглова, нри 19 і 21 — тут подано 15 листів ріжних осіб до архиепископа Анатолия, до звістного в свій час писателя, що родив ся в Подільщинї, і жив коло 12 років „на покою“ в Гербовецькім монастири в Бессарабії († 1872 р.). Тут є листи митрополитів московського, литовського, сьвящ. Гречулевича, видавця журнала „Странникъ“ і ин. Объ отношеніи митрополита Гавріила къ Молдавіи по переселеніи его въ Бессарабію, Д. Шеглова, нр. 4: після згоди 1812 р. митрополит молдаво-волоський Гавриїл (Банулеско-Бодонї) перенїс ся до Бессарабії, прилученої до

Росиї. Та покинувши Молдавію, що дістала ся Туреччині, він дуже інтересував ся своєю давньою паствою й помагав їй чим лише міг. На доказ сього в статї наводить ся скілька фактів, на підставі документів. Так, він вставляв ся перед росийським урядом, аби оборонив молдавський нарід і бояр від можливих переслїдувань Турків після того як вони заняли Молдавщину, старав ся перед тим же правительством, аби захистити права молдавських монастирів на землї, що лишили ся в Бессарабії й були захоплені боярами, приймав у свою епархію еміґрантів з Молдавії й т. и.; але ті заходи митрополита перед росийським урядом не все мали добрий успіх через тодішні історичні події, через важнійші справи, що займали всю увагу росийського правительства, як війни з Наполеоном і т. и. Къ вопросу объ имѣніяхъ заграничныхъ монастырей въ Бессарабіи, Д. Щеглова, нр. 8: коли в 1812 р. прилучено Бессарабію до Росиї, то показало ся, що в Бессарабії є чимало таких монастирських маєтностей, що належали до молдавських монастирів. Трактат про прилученє Бессарабії уложено з поспіхом задля нападу Наполеона на Росию, через те в нїм не було сказано нічого про монастирські маєтности, що дістали ся Росиї; тому то питанє про сї маєтности зробило клопіт росийському правительству. Зразу Бессарабський ґубернатор звернув ся до митрополита Гавриїла, яко колишнього молдаво-волоського екзарха, з просьбою подати відомости про ті маєтности заграничних монастирів, а потім росийське правительство дало заграничним монастирям повне право орудувати своїми маєтностями в Бессарабії. Та коли в Молдавії вийшла секуляризация монастирських маєтностей, то і росийське правительство від 1864 р. почало контролювати користуванє заграничних монастирів маєтностями в Бессарабії, а від 1873 р. ті маєтности дістали ся під догляд державного скарбу і з доходів з тих маєтностей монастирям давали дві пяті частини, а три частини вживали на місцеві добродійні і просьвітні институциї. Тепер, як подають ґазети, піднято в правительственних сферах питанє про переглянене справи про бессарабські маєтности заграничних монастирів. Матеріали для исторіи Гинкульскаго монастыря, Д. Щеглова. Нр. 10. Гинкульський Параскевський монастир, 50 вер. від Кишинева, засновав 1678 р. молдавський боярин Михайло Гинкул (від чого й називає ся монастир); він був зразу жіночим, але через часті напади Татар і спустошеня монастир у половині XVIII ст. упав. Потім його відновив яко мужеський скит єромонах Варлаам. У початку XIX ст. скит перемінено на монастир і заводжено в нїм лад; особливо роблено се за ігумена Доситея. Автор наводить в цілости інструкцию, зложену Доситеєм, що означувала обовязки ріжних урядників монастиря і братиї.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія дали богато місця особі Теод. Углицького, колишнього арх. чернигівського, похороненого в Чернигові і недавно канонїзованого. З таких статей, що по більшій части містять історичні матеріали, треба вказати: Ставленная архіерейская грамота святителя Өеодосія, архіепископа черниговскаго, нр. 1: грамоту видав московський патріарх Адріян, оріґінал її на перґаменї тепер у ризницї чернигівського архиєрейського дому. Грамота патріарха Адріана архимандриту елецкому Өеодосію Углицкому о вспоможеніи архіепископу черниговскому Лазарю Барановичу въ дѣлахъ епархіальнаго управленія, 1691 г., нр. 3. Письмо патріарха Адріяна къ гетману Мазепѣ о посвященіи св. Өеодосія въ санъ архіепископа, 1692 г., нр. 4. Грамота патр. Адріана Преосв. Өеодосію по поводу назначенія и хиротоніи его въ санъ архіепископа 1693 г. нр. 5. Грамота царей Іоанна и Петра Алексѣевичей преосв. Өеодосію, подверждающая права его на черниговскую архіепископію, 1693, нри 8—9. Грамота царей Іосифа и Петра Алексѣевичей преосв. Өеодосію по поводу смерти черниговскаго архіепископа Лазаря Барановича, 1693 г., нр. 23; в сїй грамотї царі обіцяють любити Теодосия так само, як і небіжчика його попередника. Царскіе подарки святителю Өеодосію черниговскому въ 1692 г. и его посланцамъ въ 1693 г., нр. 20: дано було Теодосию соболїв на 150 р. і післанцям адамашку та сукна по скілька аршинів, з якої нагоди, не сказано. Розыскъ о Семешковскомъ имѣніи святителя Өеодосія, Петра Добровольського, нр. 18: 1852 р. на просьбу чернигівського архиепископа чернигівсько-дворянський маршал взяв ся розшукати документи що до переходу Семешківської маєтности від св. Теодосия до тодїшнього властителя Плїшки. Як видно з актів архива ґуб. маршала, знайдено отсї документи, наведені в статї: 1) запись 1695 р., Теодосія про продаж ним на вічність стародубському писареви Теодору Подлїському млина з належними землями, даними чернигівській епископській катедрі сьвященником семешковським Никифором; 2) випись зі стародубських актових книг заставного листу на сю маєтність 1696 р. і 3) унїверсал гетьмана Івана Скоропадського 1712 р. про права вдови Марії Подлїської на землю обік села Семешковского. Изъ жизни двухъ святителей — Өеодосія, архіепископа черниговскаго, и Димитрія, митрополита ростовскаго, П. Добровольського, нр. 2: викладає ся по архивним даним історію якогось козака Шабельника, котрому Теодосий Углицький, як був ігуменом єлецького монастиря, позволяв скілька років косити монастирську леваду за те, що син Шабельника був дяком, але потім, коли після Өеодосия старшим того монастиря став Димитрій, то заборонив Шабельнику косити тоту монастирську леваду, але Шабельник жалував ся чернигівському полковнику і якимось способом випросив у нього заставний лист на монастирську

леваду. Із за сього Димитрій звернув ся до полковника з просьбою розслідити справу і до своєї просьби додав осібну статю під заголовком: „Якъ Шабельникъ уперся въ сѣножать монастырскую“.

Опись хозяйства Черниговскаго Елецкаго монастыря, составленная святителемъ Димитріемъ (Ростовським) 1699 г., нр. 7. Єлецкій монастырь Успенія Пресвятой Богородицы, со времени основанія и до нашихъ дней (1060 – 1900 г.), его святыни и достопримѣчательности, нр. 13 і д.: описавши місце, де стоїть монастир, автор викладає докладну його історію так: засновано його в 1060 р. при великім князеви чернигівськім Святославі Ярославичу, там, де появив ся образ Божої Матери на ялицї, від чого й монастир названо Єлецьким; підчас нападу Батия монастир знищено і знов відновлено в початку XVI ст. коли в 1618 р. Чернигів дістав ся Польщі, Єлецький монастир захопили уніяти, що тягло ся до війни, піднятої Б. Хмельницьким, у 1653 р. монастирем орудував Лазар Баранович, опісля епископ чернигівський; за підмогою вибраного ним на Єлецького архимандрита Іоаннїкія Голятовського, він уладив Єлецький монастир, придбав для монастиря від московських царів і иньших добродіїв щедрі дари, поклав будинки й т. и.; після Барановича і Голятовського дбав про монастир не меньше славний Өеодосий Углицький. Так Єлецький монастир уладжував ся й набував землї, поки в 1786 р. землї сього монастиря, як і иньших монастирів України, не відобрано до державного скарбу; та монастир істнував і далї, і від 1869 р. стоїть під безпосередньою управою чернигівського архиєрея. Статя не скінчена в 1900 р. Черниговская Духовная Консисторія (историческая справка), П. Добровольського, нр. 22, подано звістки про будинки, де містила ся консисторія від кінця XVII ст. до тепер. Объ учрежденіи въ Черниговской епархіи Епархіальнаго Древнехранилища, Петра Добровольського, нр. 14: се лише проєкт, але чи заведено фактично сей музей, іще нічого не звістно.

В **Полтавских Епархіальных Вѣдомостях**, окрім обговореної низше статї д. Олейникова про Густинський монастир треба згадати: Лѣтопись с. Разбишевки Гадячскаго уѣзда Полтавской губерніи, нр. 5: історичні звістки про село починають ся від XVII в., коли воно під іменем Робашевки згадано межи маєтностями Єремії Вишневецкого, але сї звістки скупі. Іосифъ Нелюбовичъ Тукальскій, митрополитъ кіевскій, Галицкій и всея Малыя Россіи (1663—1675 г.), Івана Яновського, нр. 24: се докладний біоґрафічний начерк митрополита Іосифа, що виступав неспокійного часу хитаня України межи Росиєю, Польщею й Туреччиною. Іосиф Нелюбович Тукальський мусїв брати участь у полїтичних подїях того часу, при тім виступав спільно з гетьманом Дорошенком, що піддав ся Туреччині задля задержаня самостійности України;

через те ріжні історики оцінювали діяльність Тукальського ріжно; сї погляди наведено в статї. Умер митрополит Іосиф у Чигиринї, але тїло його перенесено до Лубенського Мгарського монастиря в Полтавщинї. Рождество - Богородичная церковь м. Варвы Лохвицкаго уѣзда, нр. 21: ся церква називає ся перекоповського, бо лежить на валу або якімось городищу; перед теперішньою церквою була стара церква з трьома вежами, збудована 1762 р. парафіянином військовим товаришем Іваном Монтанським. По переказу, тут була й давнїйше церква; кажуть, що в 1709 р. Шведи, як переходили через місточко, то хотїли добути ся до церкви, куди сховав ся нарід, але не могли отворити дверей, хоч їх зовсїм порубали і прострїляли; потім хотїли підпалити церкву, але й се їм не вдало ся: вітер чудесно повертав поломінь у бік неприятеля і пік його. Доси зберігають ся в церкві двері від старої церкви, прострілені кулями, порубані та обгорілі з краю. Краткія историческія свѣдѣнія о Покровской церкви с. Глибокаго Переяславскаго у. свящ. Трипольського, нри 33, 34 і 36: звістки не заходять далї другої четвертини XVIII ст.: стару церкву розібрано в 1800 р. і на місци її покладено тодї нову, що істнує й тепер і не має нїяких цікавих памяток.

В **Екатеринославских Епархіальних Вѣдомостях** можна згадати тільки: Къ программѣ историко-статистическаго описанія Екатеринославской епархіи, А. Дородницина, нр. 7: статя написана з поводу задуманого історично-статистичного опису епархії.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости: Исчезнувшія села Новороссійскаго края, свящ. Г. Сорокина: подано топоґрафічні й історичні відомости про 10 сел, що були в XVIII ст. в Александрийськім повітї і щезли по б. ч. в першій четвертинї XIX ст., в час істнованя на Україні т. назв. „военних поселеній", коли начальство переносило такі оселї по своїй волї і нераз переносило з одної місцевости в другу цїлі села. Изъ лѣтописи прихода с. Мигеи Елисаветградскаго у., сьвящ. Филипповича, нри 20 і 21: подано історичні й статистичні відомости про парафію, її людність і церкви з кінця XVIII ст. По переказу, першу церкву, що стояла до 1827 р., перенесено із запорозького гарда (але в тих же „Херс. Еп. Вѣд." 1901 р. нр. 7 протоєрей В. Никифоров поправляє ті відомости справкою з „Матеріалов для ист.-стат. описанія Екатеринославской епархіи" про те, що Бугогардовську церкву в 1775 р. після того як рос. ґенерал Текелій зайняв Запорозьку Січ, покладено в Катерининському шанцю, инакше Орлї — (тепер заштатне місто Ольвіополь і там у тій церкві, за дозволом переяславського епископа Іова, правлено якийсь час службу божу, поки не збудовано теперішню церкву.

Таврическія Епархіальныя Вѣдомости не дали нї одної історичної статї.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости: Курское духовное училище въ 1827—1833 г., нри 2 - 8, дальша частина статї, розпочатої в 1899 р. Лѣтопись г. Корочи Соборной Рождество - Богородицкой церкви, нри 3—8: подано звістки про т. назв. „домок Петра Великого“, що стоїть у слободї Борисовцї Грайворонського пов., де жив цар саме перед полтавською битвою. Звістки подано на підставі кореспонденциї курського ґубернатора ґенерал-майора Флїґе з управителем Борисовської маєтности ґрафа Шереметєва 1840 р. В справозданю управителя описано не лише згадану хату Петра Великого, але й иньші старинности сеї маєтности. Нѣсколько данныхъ изъ прошлаго Курской епархіи, А. Танкова, нр. 10: подано деякі статистичні звістки зі зладжених по царському наказу 1800 р. відомостей про духовні школи, церкви, землї й и. Къ исторіи „Комиссіи уложенія въ царствованіе Императрицы Екатерины II, А. Танкова, нри 18 і 21: коли в 1767 р. скликано славну комісию задля уложеня проєкта нового уложеня, то колишня Білгородська епархія также представила свої бажаня, пропозициї й погляди. В статї наведено виписки із заяв духовних управ і старшини монастирів південної частини епархії, себто частини, заселеної українсько-руською людністю: „Черкасами“, „вільним черкаським народом“, „обивателями слобідського роду“, як сказано в тих документах. Загальне бажанє духовенства було: користувати ся давнїми правами і привилеями по звичаю „свобідного черкаського народа“, мати при церквах ктиторів, мати право володїти землями й т. и. За основу своїх бажань українське духовенство, що жило окрім Слобідської України також у Суджанськім і Миропільським округах теперішньої Курської ґубернїї, вважало те, що воно по роду й звичаям зовсїм рівне иньшим „військовим“ обивателям. Монастыри и церкви (существующіе и упраздненные) и святыни города Путивля, нри 28—35: подано докладні звістки про всї монастирі й церкви, в тім числї й Молченський Печерський монастир, що зразу, в XVI—XVII ст., був на 20 вер. від Путивля. В тім монастири жив якийсь час Дм. Самозванець, ховаючи ся від переслїдуваня військом московського царя, звідси він розсилав свої грамоти російським людям. Яко памятку того часу, в монастири показують тепер крісло Самозванця і різану статую Спасителя. З давнїх будинків монастиря збереглa ся тепер церква, збудована коло 1630 р. Олтар сеї церкви представляє старшу вежу, до котрої добудовано церкву; мабуть ся вежа — останок давнїх укріплень Путивля. Дальше в статї описано міську катедральну церкву і парафіяльні школи. Объ историко-статистическомъ описаніи Курской епархіи, А. Танкова, нр. 39: з огляду на археольоґічний з'їзд, що має відбути ся 1902 р. в Харкові, в якого проґраму ввійде й церковно - археольоґічний відділ великого округа

з Курською ґубернією, автор вказує на доконечну потребу зладити історично-статистичний опис курської епархії, і на підставі архивальних даних подає звістки про ті проби до подібного опису, що робили ся протягом майже 50 останнїх років, від 1851 р. Новыя данныя о бывшей въ Курскѣ греко-уніятской обители, А. Танкова, нр. 43: на підставі архивальних даних подано відомости про заснованє в 1839 р. в Курську монастиря для тих унїятів із черців і білого духовенства, що не хотіли приняти православія. Сей монастир підлягав зразу курському ґубернатору, що діставав з литовської консисторії гроші на удержанє висланих до курського монастиря унїятів, але часто мусїв ґубернатор видавати гроші на удержанє унїятів зі своїх засобів. 1841 р. сей монастир передано під догляд курського православного архиєрея.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости: Воспитаніе и образованіе въ Воронежской духовной семинаріи отъ ея основанія до 1860 г. включительно, Івана Назарєва, нр. 2: з поводу 150-лїтя істнованя воронїзької семинарії, що сповнило ся 1898 р., автор оглядає побіжно історію духовної школи, що почала істнувати під іменем семінарії від 1745 р., але істнувала й перед тим від 1728 р. під іменем „латинської школи“ (себто школи, де вчили латинської мови). Достопримѣчательности Воронежскаго Благовѣщенскаго Митрофаніева монастыря, Н. Полїкарпова, нр. 6: автор описує старинні річи, що заховали ся в монастири, особливо ті, що мали які-небудь відносини до св. Митрофана Воронїзького: тут описано церковні річи й хрести кінця XVI ст., книжки, одїж, портрети й т. и. Між иньшим згадує ся, що в монастири зберігаєть ся старинна карета, в якій би то їздив св. Митрофан; автор статї хилить ся до думки, що ся карета (по стилю — з другої половини XVIII ст.) лишила ся по останнїм кримськім ханї Шагин-Гирею, що жив якийсь час у Воронїжи на архиєрейськім хуторі за містом.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ: О богослуженіи во время уніи въ Холмской епархіи и въ Холмскомъ катедральномъ соборѣ, нри 17—25: представляє повільне випиханє руського обряду з унїятської церкви і заведенє католицького обряду й служби божої, а в XIX ст. — до 1875 р. противну появу. Состояніе просвѣщенія въ Холмской епархіи до возсоединенія ея съ православной церковью, нр. 36: узято з книжки: „Прошлое Холмской Руси“ В. Площанського. Ближайшій преемникъ владыки Харитона въ Холмѣ, В. Площанського, нр. 26: на підставі судових актів виказує ся, які коли маєтности належали до холмської рим.-катол. епископії від XV ст. Радочницкій монастырь въ его прошломъ и настоящемъ, В. Істоміна, нри 23—24: сей монастир лежить у південно-західній частинї Замостського пов. Люблинської ґуб. коло села Радочницї; зразу тут був бернадинський

монастир, заснований 1667 р. В 1869 р. сей монастир віддано православним і він став мужеським, а від 1899 р. жіночим. Забытые слѣды православія и русской народности въ Сѣдлецкомъ и Венгровскомъ уѣздахъ Сѣдлецкой губерніи, сьвящ. А. Лїцева, нри 12—17: на підставі друкованих жерел (напр. вид. Яблоновского „Źródła dziejowe" й и.) зібрано слїди істнованя православних церков, сьвященників і т. и. в ріжних місцевостях Сїдлецького і Венгровського пов. Свято-духовская церковь въ посадѣ Коднѣ Сѣдлецкой губерніи, нри 32—34: описано, з нагоди відновленя, цегляну кодненську церкву, збудовану 1404 р. Семеном Сапігою; при тій церкві є дзвін, вилитий 1685 р. Николаєм Сапігою, тут же й надгробна плита Івана Семеновича Сапіги 1520 р. Львовское братство, его организація и задачи, П. Честного, нр. 46 — дуже короткий історичний начерк.

Для одноцїльности додаємо огляд епархіяльних відомостей ще двох епархій, хоч вони тільки в незначній части ростягають ся на українську територию:

Минскія Епархіальныя Вѣдомости: Божинское духовное училище, В. Перепечіна, нри 1—6: дальша частина розпочатої в 1899 р. історії школи; виклад історії скінчено 1854 роком. Исторія Минской Духовной семинаріи. Третій періодъ ея существованія 1840—1974 гг., М. Вержболовича, нри 8 і д.: дальша частина праці, розпочатої перед двома роками. Пинскій Богоявленскій монастырь, А. Міловідова, нри 10 11: оглянено історію монастиря, що істнує від початку XVII ст.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости подали: Раздѣленіе русской митрополіи при митрополитѣ Фотіи, П. Маркова, нри 3 і 4: епізод іменованя осібного для західної Руси митрополита Григория Цамблака в XV ст. виложено на підставі друкованих документів (історія Соловйова, Акти Зап. России й и.). Замѣтка на статью „Митрополитъ Іосифъ II Солтанъ и отношеніе его къ Супральскому монастырю, архимандрита Николая, нр. 5—6: зроблено поправки до статї д. Бѣлецкого, надрукованої в Лит. Еп. Вѣд. 1899 р. нри 45—49; твердить ся, що Супрасльський монастир перенесено з Городна в 1508 р., а не в 1500 р. Историческая правда объ Остробрамской иконѣ Божіей Матери, нри 9—11: поправки і доповненя з нагоди виданої в 1899 р. брошури католицького сьвященника Соболєвского: „Сказаніе объ Остробрамской иконѣ Божіей Матери, находящейся въ Вильнѣ". Владиміръ Василковичъ, князь Владимиро-Волынскій, нри 31—33: начерк житя і діяльности сього князя. Жировецкое Братство Милосердія Пресвятой Дѣвы Маріи, Івана Хлѣбцевича, нри 41—46: подано історичні відомости про Жировецький образ Б. М., що був у початку XVII ст. православною святощею, а потім уніятською, й виложено історію та орґанізацию Братства, зразу право-

славного, а потім від 1639 р. уніятського. Рецензия статї Ізвѣкова „Историческій очеркъ состоянія православной церкви въ Литовской епархіи за время съ 1839—1889 г. Москва, 1899, Ю. Крачковского, нри 20—23 — не признає наукового значіня і безсторонпрости статї. Бібліоґрафічна замітка про розвідку Н. Теодоровича: Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волынской епархіи, т. I—IV, нр. 47. *Ю. С.*

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи в офіцияльному відділї, як і в попередні роки, подавав закони і розпорядження державні, справоздання і внесення ґуб. зем. управи, а в „додатках" містив протоколи земських зборів і инші офіцияльні земські акти. Відділи „Моноґрафії, материяли й відомости", „Земське і міське господарство" ще поширені в порівнанню з минулим роком; теж саме треба сказати і про „Земські відомости", яким редакция „Збірника" надала чимало інтересу, містячи ріжнородні звістки про діяльність земства взагалї, про стан земських справ, про рух і діяльність земських институций, про постанови ґуб. земської управи, про справи народн. осьвіти і сїльського господарства, взагалї про справи, які мають громадський інтерес. Між иншим тут надруковані відомости про упорядкуваннє музея В. Тарновського про жертви музею, між якими треба зазначити дар Ол. Кулїшевої — рукопись перекладу Біблїї на українську мову П. Кулїша (33 шитки). В відділї „Земські відомости" надруковано справозданнє „Про осушеннє болота Трубайла в роках 1895—1899" — ся справа має велику вагу для сїльського господарства просторої місцевости Козелецького й Остерського повіту, „протоколи статистичної комісиї" й ин.

В відділї „Моноґрафії, материяли й відомости" уміщено чимало розвідок. Насамперед зазначимо дві статї д. Грінченка: в першім — „Народнї спектаклї", автор подає відомости про вистави українських пєс по селах і невеликих містах, робить висновки про вимагання, які становить нарід виставам взагалї, про їх вплив, доводить велику вагу українських вистав по селах і ставить свої дезідерати; статя ся була друкована автором по українськи і в Л.-н. вістнику 1900, так само й друга статя „О. М. Кулїш" (Ганна Барвінок), — біоґрафія й оцінка. Біоґрафічний нарис „Леонїд Іванович Глїбів" М. Загірної і Б. Грінченка подає докладні відомости про житє Л. Глїбова і його лїтературну діяльність; до статї додано бібліоґрафічний покажчик усїх надрукованих творів Л. Глїбова, писаних укр. мовою, до яких належать між иншими 107 байок: з них в виданню 1895 р. надруковано 85, решту заборонила цензура. Потім маємо тут: „Промова О. М. Білозерського на піврічних поминках по П. О. Кулїшу" — бесїдник подає чимало фактів з житя і діяльности Кулїша, підкреслює надзвичайну працьовитість небіжчика і його щирість :

на протягу свого довгого житя, Кулїш, каже він, носив у свойому серцї чимало богів, за що дістав від ворогів назву ренеґата, але він ренеґатом не був — він був людиною, яка сильно все відчувала; поки він мав того або иншого бога у серцї, він служив йому щиро і палко, і одночасно різним богам не покланяв ся; бога волї, а надто полїтичної, він довго носив у серцї своїм, але поряд сього бога жив у нього і инший бог — гуманність: „культурі служимо“ — говорив він завжди. Статї О. Білозерського „Украинка-мати“ і „Украинка-хозяйка“ дають продовженнє статї тогож автора „Женщина у малоруських піснях і оповіданнях“, надрукованої у Збірнику 1899 р. (див. Зап. Наук. Тов., т. XXXVIII, ст. 21); на підставі нар. пісень, автор малює відносини матери до дїтей і дїтей до матери, доводить, що мати цїлком присвячує себе дитинї, не дбає про себе, усе житє своє, усю працю віддає дїтям; укр. мати — се не Корнелія Ґракх (?), се ідеальна самиця, добродїйка, прихильниця і невільниця своїх дїтей, надто своїх синів. Українська жінка — переважно господиня; господарський, хлїборобський елємент проходить через укр. поезию; автор підкреслює любов, навіть пристрасть Українки до господарства; вона найбільше цїнить незалежність, самостійність у господарських справах, завжди мріє про власну хату. „Стародавнї українські тракти“ П. Добровольського — з „Любопытного мѣсяцеслова на 1775 г.“; автор підносить, що майже усї тодїшнї шляхи Чернигівщини мали напрям від Глухова, столицї Гетманщини. „До питання про забобонне поважаннє Пятницї“, А. Червинського — автор розповідає про ріжнї форми сього поважання пятницї, яку звичайно лучать з св. Параскевою (поважаннє найбільш виявляють у тому, що у пятницю не роблять певної роботи), росповідає леґенди про кари на людей, що неповажають „Пятницї“, і стараєть ся вияснити походженнє такого поважання.

В статї „Село Великая Весь, Городницького повіту“, А. Червинський м. ин. подає відомости про народню біблїотеку заведену земством у тому селї від двох років; вона має 72 передплатники; обмежена скількість книжок (311 назв і 358 томів), а надто цїлковитий брак книжок українських (їх заборонено по нар. библїотеках) примушує часто відмовляти передплатникам, бо деякі за 2 роки встигли перечитати найкращі книжки, які має біблїотека. З нагоди народнїх пісень автор висловлює такі думки: хоч і панує погляд, що нар. пісня вимерає під впливом салдатських та фабричних пісень, але єсть ознака того, що в дїйсности вона не вмерла і не вмре, бо народ кохає її з запалом; щоб довести свою думку, автор наводить такий приклад: у сусїдньому селї, Осняках, спорядили для дїтей ялинку на Різдвяні сьвята, і зорґанїзовано було хор з дївчат і парубків, які навчили ся співати укр. піснї — „Та нема гірше нікому“, „Реве та стогне“, і инші; з великим замилованнєм і за-

палом вчили вони сих пісень, і їх не забули: і тепер часто можна чути, як їх співають на вулиції. В справі нар. осьвіти маємо ще: „Справозданнє про ніжинські недільні кляси для жінок за р. 1898—1899“, „Справозданнє про недільні кляси для дорослих у Ніжинї за р. 1898—1899“, з якого довідуємо ся, що ходило до кляс 203 чоловіка, які мали віку від 14 років (23) до 56 (1); „Справозданнє про педаґоґічні курси в Острі р. 1899“, в яких брало участь 19 учительок і 12 учителїв, 2 кандидатки і 2 кандидати на вчителїв; провідник курсів российської мови між иншим зазначує брак книжок для читання прилагоджених до умов і обставин нашої місцевої школи з її побутовими етноґрафічними прикметами; брак таких книжок, на його думку, викликає чималу трудність, коли доводить ся уживати шкільні хрестоматиї. В справі земської медицини надруковано: „Зараза (пошесть) і заразні хороби“, лїкаря В. Жадкевича, і „Дїфтерия в Чернигівщинї“ лїкаря Тимошка; земської медицини дотикають і статї „Маленький епізод з земського житя“ Н. Котляревського, і „відповідь“ на сю статю лїкаря Гордона, викликані непорозуміннями, які виникли з нагоди справоздання земського лїкаря Тимошка, де він звернув увагу на деякі хиби в орґанїзациї і дїяльности зем. медицини в Борзенщинї. Далї надруковано чимало статей, присьвячених статистиції й економічним справам: „До питання про оцїнкові праці“ і „Історична відомість про обмежаннє оподаткування“, кн. М. Шаховського, лекциї проф. Докучаєва „Про пізнаннє ґрунту“ (Почвовѣдѣніе) і проф. Фортунатова „З нагоди питання про збираннє, зведеннє й оброблення статистичних материялів“: лекциї читано у Полтаві, статистичному персоналу полтавського земства, і передруковано до „Збірника“ з ґазети „Хуторянин“. Статя Н. Котляревського „До питання про оцїнку маєтностей“ подає відомости про французький поземельний катастр, який вважають взагалї за взірцевий, і про статистичні праці московського й чернигівського земств. Д. І. в статї „Поміч праці у Норвеґії, Швециї й Данїї“ — подає відомости про інституциї для людей, які потрібують праці; в основу їх покладено принцип, що кожда людина повинна сама забезпечити собі право на істнуваннє, а загал, громада, повинні дати спроможність працювати; автор подає відомости про інституциї помочи дітям і дорослим, виховання дітей і забезпечення старих людей.

Окрім того в відділї „моноґрафії“ надруковано: „Справозданнє Новозибківського добродійного товариства за р. 1899“, „Протоколи зборів Лавринського парохіяльного попечительства“, „Товариства тверезости і боротьба з піяцтвом в північній Америцї і західній Европі“ Д. Неточаєва, „Відомости про охоронки дітей у с. Великої Тополї Но-

возибківського повіту", к-ні М. Долгорукової, „Професіональне жебрацтво в Росиї" М. Дмитрієва.

В дописях „З Глухова" д. Литвинов подає, між иншим, відомости про діяльність Комітету тверезости, про читальню для народу, про бібліотеку-читальню, яка має з рештою не богато читачів, про аматорські виставиу країнські і российські, про продаж і купівлю земель зазначує, що останні 5—6 років, що року, селяне купують (найбільше від шляхти) пересічно по 1000 десятин на рік. В „Місцевій хроніці" надруковано, між иншим: „Протоколи зборів Товариства запомоги учителів", і некрольоґ Ол. Як. Кониського, — біоґрафічний нарис небіжчика, де зазначено його користну і енерґічву діяльність: подані відомости про деякі його твори та про його шкільні книжки, писані українською мовою, зазначено його участь у заснованю Наук. Тов. ім. Шевченка, згадано про його жертву 100 руб. на уряджение музея Тарновського. В „Додатках" надруковано: „Катальоґ музея укр. старинностей В. Тарновського", т. II, складений д. Грінченком (367 стор.); „З уст народа" (488 стор. — укр. оповідання, казки й ин.) — IV том праці д. Грінченка „Етноґрафичні матеріяли"; (попередві томи видані раниїйше), нарешті „Генеральне слідство про маєтности Ніжинського полка" (417 стор.), редаґоване М. Василенком і видане з кодексу библіотеки колеґії Павла Галагана. *І. Ш.*

Сборникъ Херсонскаго Земства (XXXIII рік) містив такий же материял, як і попередні роки (Записки т. XXXIII, Наук. хрон. ст. 23—25) — закони і роспорядження державні і чимало відомостей, які дотикають ся діяльности земства і поодиноких земських інструкций; найбільше таких відомостей подано в відділї „Діяльність Херсонського Земства", де надруковано, між иньшим, справоздання херсонської ґуб. зем. управи про виконанне постанов ґуб. зем. зборів, справоздання земського сирітського дому в р. 1899--1900, справоздання з поодиноких галузей діяльности херс. ґуб. земства, протоколи ґуб. зем. зборів, справоздання відпоручника земства по сільському господарству херс. ґуб. земства Крубера, внесення ґуб. зем. управи ґуб. зем. зборам 1900 р., протоколи нарад земських інжинєрів і ин. В сьому ж відділї подано ще: „Про стан робіт до оцінки земель", „Історичний нарис орґанізациї господарської запомоги людности Херс. ґуб." — тут подають ся відомости про те, що робило ся для піднесеня сіль. господарства до того часу, як закладено було земством окрему аґрономічну орґанізацию, про заходи, які уживало в сій справі, до заведення земства, міністерство державних дібр, про теперішні інституциї: аґрономічні орґани ґуберньского і повітових земств, сільсько-господарські бюра, про їх діяльність, про місцеві досліди, яко основу сільсько-господарської запомоги людности, про статистичні досліди і т. ин. В Справозданню про педаґогічні курси,

які відбули ся у Херсонї р. 1899, провідник їх, д. Бунаков, подає загальну характеристику їх, відомости про склад (брало в них участь 232 учителїв і учительок), дає вступну промову, виголошену ним при відкритю курсів, в якій він надає велику вагу „народности" і в загалї нар. елементу у школї, але на диво, говорить виключно про великоросийську народність, про росийських письменників і лїтературу, неначе він був провідником курсів не в Херсонї, а де-небудь в Тулї; він наводить, напр. багато цитатів із творів Ушинського про велику вагу народної мови, але розуміє мову виключно великоросийську, яку вважає „рідною" для людности в Херсонщинї!

„Хронїка Херсонської губ." містить місячні систематичні огляди: „Хронїка сїльсько-господарська", „Хронїка лїкарська", „Хронїка ветеринарна". „Земська Хроника" обіймає такі віддїли: 1) „Земська і міська самоуправа", 2) Народня осьвіта, 3) Відомости і повідомлення в ріжних справах, 3) Земські і міські финанси", 5) Громадська опіка (обществ. призрѣніе), 6) Земська статистика. Друковали ся в „Збірнику" і поодинокі розвідки, з яких можна зазначити статю д. Гаєвського: „До питання про способи дослїджування недостачі поживи". В „Додатках" до Збірника надруковано: „Статистично-економічний огляд Херсонської губ. за р. 1898" — велика праця, яка подає відомости про територию ґубернії, про скількість землї, людність (на 1 січня 1899 р. було 2.344.906), сїльське господарство, промисловість, торговлю, доходи, видатки, про відбутки, про земське забезпеченнє від вогню, про ветеринарию, про скотарство. До сеї розвідки додано чимало ріжних статистичних таблиць. „Опись приватних господарств (більшої посїлости) Ананївського повіту" — подає докладні відомости про 211 маєтностий, робить загальний огляд кождої, подає відомости про ґрунт, господарство і засоби його провадженя, сївбу, про інвентар живий і мертвий, скількість землї, худоби, по кождому господарству окремо. До сього додано таблицї, в яких показана рід худоби, яку росплоджують в Ананївському повітї, роди рослин, які тут культивують ся, машини і знаряди, які уживають у господарстві, розклад земель відповідно ґрунтам, скількість овець і ин.

І. Ш.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Dr. Izydor Szaraniewicz — Cmentarzyska przedhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku, w powiecie Brodzkim, Льв., 1898, ст. 32+14 табл. 4⁰ (відб. з II т. Teka konserwatorska, 1900).

Karol Hadaczek — Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu (Teka konserwatorska II, c. 44—59).

— Grabarka niesłuchowska (ibid. c. 71—86).

Władysław Przybysławski — Dwa złote skarby w Michałkowie (ibid. c. 31—43).

Про розкопки похоронного поля в с. Чехах я говорив в специяльній розвідцї, друкованій в XXXI т. Записок; в нїй користував ся я окрім власних розкопок і результатами розкопок, поданими в статї проф. Шараневича, а також і дневниками розкопок, не обнятих його статею і удїлених ним ласкаво минї. Тому про самий похоронний обряд і культуру ним представлену не буду говорити, а скажу кілька слів про саму статю проф. Шараневича. Вона складаєть ся з властивої розвідки, опертої на розкопках 1895—6 рр. (1—20), з додаткових витягів з дневників розкопок 1897 р. і загальних уваг на їх підставі (с. 21—28) і показчика до таблиць (28—30). Статя оперта в незначній мірі на розкопках зроблених самим проф. Ш., а головно розкопках студентів і місцевого народного учителя, що робили сї розкопки з поручення проф. Шараневича, бо він не мав спромоги сам вести сї розкопки. Особи сї одначе не були відповідно обзнайомлені з науковими вимогами і наслїдком того одно з найбільших гробовищ, які звістні на нашій териториї, в значній мірі пропало для науки. Але хоч як слабко ведені ними були записи розкопок, було б пожадано бачити їх в друку замість сумаричної характеристики їх, зробленої проф. Шараневичом. Тільки з записей 1897 р., як я вже згадав, подані витяги. Таблицї зроблені дуже добре, але не про всякий пред-

мет можна довідати ся обставин його нахідки з статї проф. Шараневича.

Д. Гадачек в першій статї описує розкопку одної могили коло с. Желехова В. (пов. Камінка), що дала тільки обложений збитою глиною кістяк, без всяких предметів, з останками надпаленого дерева під ним, з ощіпками кременя й черепками в насипи; автор для вияснення сього похорону іде — до Геродота, нїчого, очевидно, не знаючи про нахідки анальоґічних могил, з великими насипами і дуже бідним окруженнєм, на Україні росийській. Інтереснїйші його розкопки на урочищу Грабарцї недалекого села Неслухова, описані в сїй і другій статї. Розкопуючи підвисшеннє, богате культурними останками, він знайшов тут слїди мешкань — глиняні точки й останки глиняних стїн, і кілька родів печи, досить штучної будови: устє для палення в долинї. над тим вилїплений точок, накритий колись глиняним же склепіннєм Д. Гадачек, висловивши з початку гадку, що то звичайні кухонні печи, в другій розвідцї далеко правдоподібнїйше здогадуєть ся, що печи з отворами в точку були гончарськими горнами, а додамо, що й другий тип, без таких отворів, скорше треба уважати горном, ніж звичайною варистою печию. Цїкаво, що мешкання були великі, зложені з кількох покоїв, часом поверхові. Крім ур. Грабарки подібні слїди мешкань знайшли ся ще і в сусїдстві. На культурний стан осадників вказують нахідки: зелїзні ножі, ігли, часом серпи, сокірки, оковка лопати, бронзові фібули й кістяні вістря (кремінні ощіпки самі по собі не досить характерні, аби з них судити); в одній печи знайшов д. Г. зерна пшеницї. При оранцї на сїм урочищу знаходили ся монети: грецька Филипа II і римські Фавстини й Траяна. Д. Г., судячи по формам фібул, кладе сю осаду на III–VI в. по Хр., але близші доводи відкладає до публїкациї атлясу нахідок. В сих розвідках він подав тільки фотоґрафічні рисунки останків мешкань і печищ, але сї рисунки дуже мало помагають до познайомлення з нахідками, треба конче плянів, схематичних рисунків, ідеальних реставраций, а то з тяжко написаної описи д. Г. досить трудно виробити собі ясну гадку про них. Рисунків знайдених предметів не дає він також в сих статях, що мають таким чином, невважаючи на свою великість, характер тимчасових комунїкатів.

Статя д. Пшибиславского далеко не дає того, що обіцює її титул. Він оповідає історию відкритя другого скарба в звістнім Михалкові, в 1897 р. й своїх слїджень за викопаними річами. Значну частину знайденого закупив зараз телєґрафічно спроваджений кустош музея ім. Дзєдушицких. Сам д. Пшибиславский, з'їхавши на місце тиждень по відкритю, не міг добути від селян і перекупнів майже нїчого, тож описує предмети закуплені з сеї нахідки иньшими — ґр. Дунїном-Борковским,

купцем Дзіковским і К. Пшибиславским (молодшим); предметів, закуплених до музея Дзєдушицких, автор не бачив, чому — не пояснює, мабуть не показали. Рівнож не удало ся йому бачити предметів, знайдених, як казали, тогож року при шкелетах і забраних місцевим поміщиком Горнштайном. В своїй статї д. П. подає образки й описує кусень золотої бляхи (20×9 цм.) з витисканим орнаментом з кропкованих рівнобіжних лінїй, кусники такоїж бляхи, з тим же орнаментом — мб. порізані з другої подібної бляхи, золоту чарку — мищину без орнаментів, що була знайдена звиненою, далї другий такий звиток, що може бути також чарою, як би його розвинути, куснї бляхи, що на гадку д. П., могли походити з такоїж чари, золоту фібулу в формі круглого щита, з ушком з другого боку, золоте намисто — 40 штук „ріжкатих“ і 29 круглих коралин; золотий прут звинений кружком і такуж плитку. На жаль, з намиста д. П. подає образки тільки двох коралин, не поясняючи чи иньші були зовсїм до сих подібні.

Д. П. висловляє здогад, що сї предмети належать до Скитів; він опираєть ся одначе тільки на звістцї Геродота про золоті чарки Скитів і признає сам, що для рішення питання треба б порівнати Михалківські предмети з скитськими, чого сам д. П. не мав нагоди зробити. Порівнаннє дїйсно переконало б д. П., що описані ним предмети не мають в собі абсолютно нїчого, що служить специфічною прикметою т. зв. скитсько-сарматської культури. Своїх здогадів на підставі тих кількох предметів, описаних д. П., не буду ставити. Для означення їх приналежности треба, аби стала нарештї приступна головна маса михалківських находок, зі скарбів 1878 і 1897 рр., що досї, як висловляєть ся проф. Соколовский, в музею ім. Дзєдушицких „завистно стережуть ся, міцнїйше сховані під тайною семи апокаліптичних печатей, анїж під землею“. Факт сей не приносить чести анї інституциї ім. Дзєдушицких, анї польській науцї, нею репрезентованій, а вже траґі-комічним стає становище перед сими замкненими дверами галицького кола консерваторів, що мають забезпечати памятки старинности для наукового використання!

М. Грушевський.

П. В. Голубовскій — Опытъ пріуроченія древне-русской проповѣди „Слово о князьяхъ“ къ опредѣленной хронологической датѣ, Мва, 1899, ст. 36 (відб. з I т. Трудів археограф. ком. моск. археол. общ.).

— Служба святымъ мученикамъ Борису и Глѣбу въ Иваничской минеѣ 1547—79 г., К., 1901, ст. 40 (відб. з XIV т. Чтеній київ. істор. тов.).

Шан. професор київського унїверситета пустив ся на поле історично-лїтературних дослїдів: перед нами дві його розвідки, а запові-

джена й третя: „Несторъ и Іаковъ Мнихъ“. Поле староруської літератури так іще мало розроблене, що сьому можна тільки радіти, тим більше що ш. автор вносить в свої досліди чималу зручність і точність аналізи. Деякі довільности в виводах, які часом в них стрічаємо, не завсігди дають можливість прийняти оконечні виводи автора в тій формі, в якій він їх робить, але завсїди розвідки його дають свої позитивні й цінні результати.

Перша розвідка поділяєть на дві частини, в першій ш. автор уставляє дату „Слова о князях“, в другій аналїзує ріжні редакциї його. Дату автор виводить дуже докладну: 2/V 1175, але в дійсности се дата тільки одна з можливих. Діло в тім, що крайні границї, в яких на гадку автора могло бути сказане слово — рр. 1162—1176, опирають ся на хибних припущеннях: термін 1162 р. на тім, що мовляв про синів Давида Слово каже в часї минулім, а в дійсности в минулім часї каже воно тільки про Миколу Давидовича, термін 1176 р. — на тім, що по сїм роцї мовляв не було в Сіверщині усобиць. Ш. автор насамперед занадто спускаєть ся на повність наших відомостей про внутрішні чернигівські справи: в дійсности наші відомости занадто припадкові й неповні, отже могли бути усобиції нам незвістні; але і в наших відомостях можна вказати чернигівські усобиції по 1176 р. — нпр. боротьбу Михайла Всеволодича з його стриєм Ольгом Ігоревичом. Тому, хоч обставини 1175 р. вповні відповідають обставинам Слова, катеґорично звязати його сим роком не можна, воно може належати й пізнійшим часам (на передущі часи не уважаю можливим класти супроти того, що автор слова не знає числа синів Давида: доводи д. Г., що він навмисно згадує тільки про трох його синів, мене не переконали).

До другої частини розвідки ш. автора не маю що запримітити; його замітки про редакциї Слова вповні справедливі. Зауважу хиба, що вичисляючи лїтературні твори чернигівські, ш. автор дещо процускає — див. мою Історию України-Руси II, с. 246—7.

В другій розвідцї автор обговорює недавно видану службу Борису й Глїбу з волинського кодекса с. Іванич, XVI в. Її видавець д. Бугославський (див. Записки XLIII бібліоґр. с. 8—10) уважав її молодшою від давнійше звістних служб. м. Йоана й арх. Аркадия, д. Голубовский доводить, що „іваничська“ служба старша від Аркадиєвої, що найдавнїйша лїтопись має сліди її впливу в оповіданню про Бориса і Глїба, та що вона уложена десь не пізнїйше перших років XII в.

На мій погляд ш. автор зовсїм добре довів залежність лїтописного епізода від іваничської служби, і в тім заслуга його розвідки; правда, як ш. автор сам признає, a priori можливе припущеннє, що найдавнїйша лїтопись, в тих редакциях, які тепер маємо, в пізнїйшій переробцї під-

пала впливу служби, але таке припущеннє буде досить гіпотетичне, й ніщо не противить ся тій гадці, що редактор Найдавнїйшої лїтописи ужив служби, яку маємо тепер в іваничській копії. Тим самим рішаєть ся й час її написання — разом з автором приймаємо перші роки XII або, додамо, остатні XI в. Се позитивні результати студиї автора. Натомість не переконують нас доводи автора (предложені, що правда, досить обережно) про впливи служби й на житє Бориса й Глїба т. зв. Якова, та про впливи її на опись Листвинської битви в лїтописи: поетичні подробиці сеї описи (а є їх і більше) з більшою правдоподібністю можуть виводити ся з якоїсь піснї, може навить Боянової.

На відносинах служби до лїтописи повинен був ш. автор оперти здогади про відносини іваничської служби до Аркадиєвої, бо його доводи, оперті на порівнанню сих двох служб, далеко не мають тої сили переконання. А вже зовсїм довільні його виводи, що іваничську службу вивіз Аркадий до Новгорода в 1158 р. (автор висловляє їх „безъ всякого колебанія“ — с. 15), та здогади, як саме і коли Аркадиєва служба була написана. Але сї хиби не відіймають вартости у цінної розвідки ш. автора. *М. Грушевський.*

А. Архангельскій — Образованіе и литература въ Московскомъ государствѣ XV—XVII в. Ученыя Записки императорскаго казанского университета. Казань, 1898, IV—XII, 1901, I—II.

Від р. 1898 почав появляти ся в записках казанського унїверситета ряд статей проф. Арханґельского до просьвіти і лїтератури в Московщинї в XV—XVII в. Статї сї нескінчені ще й доси. Очевидно, се публичні виклади, по всякій імовірности — унїверситетські. Яко такі мають вони і характер більше інформацийний як науковий: проф. Арханґельский задоволяє ся в більшій части зведенєм дослїдів иньших учених, що писали в тій самій справі, поданєм змісту лїтературних памяток, та поверховним обговоренєм західного впливу — материялу цїлковито не вичерпуючи.

З початку подає автор дуже коротенький, занадто поверховний нарис просьвіти в Московщинї в XV—XVII в. і застановляє ся над причинами, задля яких просьвіта так мало там приймала ся. Згадує про школи, які старали ся засновати, а котрі натрафляючи на опір цїлої майже суспільности, а головно духовенства — дуже скоро упадали. В сїм вступі подає він факти загально звісні і докладно вже оброблені.

По такім вступі переходить автор до властивої лїтератури і обговорює її характер; переходить з осібна такі памятки як лїтописи, збірники, хроноґрафи, азбуковники і т. и., подає короткий зміст кождої

і застанавляє ся близше над їх історнєю і авторами. Довше застановляє ся автор над виданєм библейського кодекса арх. Геннадия, порівнує його з латинським текстом вульґати та з острозьким виданєм біблії. Досить широко говорить про діяльність Максима Грека, Дмитра Герасимова, Юрия Крижанича і подає при тім вислїди праці проф. Яґіча „Разсужденія южнословянской и русской старины о древнеславянскомъ языкѣ“ про ґраматичні знаня в старій Руси.

Дальше подає автор коротеньку історию польської лїтератури до XVII в., обговорює західний вплив і дослїджує, о скілько він відбив ся в лїтературних памятках з того часу. Не знаю чому дуже побіжно говорить він про вплив Новгороду, хоч як звістно, се місто було також одним з головних розсадників західної культури на півночи. Новгород вже з давен давна дав у себе пристановище чужинцям, головно Німцям, котрі як раз явили ся першими піонєрами західної культури на півночи; у новгородських грамотїїв або, як кажуть новгородські лїтописи, фільозофів, що уряджували публичні диспути про віру, у стригольників, в котрих науцї добачав Тихонравов відгомін науки сучасних їм німецьких хрестових братів, і у пізнїйших новгородських сектантів видко вплив західного рационалїзму.

Про польську лїтературу говорить автор, що вона грала ролю хиба посередницї між заходом і Москвою. Ориґінальна польська лїтература мала дуже малий вплив, бо ми як раз не бачимо перерібок польських творів з золотого періоду, а як є які слїди впливу, то вони одиничні і мало значні. Взагалї західно-европейські перерібки творів, що йшли безпосередно через Польщу до Москви, ділить автор на три ґрупи: 1) збірники духовних повістей, 2) повісти гумористичного змісту, 3) рицарські романи.

Тут треба запримітити, що автор помиляє ся кажучи, що майже всї твори белєтристичного змісту перекладувано просто з польських взірцїв; бо як раз прототипами московських перерібок дуже часто не були польські взірцї, але вже перерібки західні й українсько-руські. Се запримітив такий авторітетний дослїдник як Веселовский, що каже: „вся эта разнообразная беллетристика усвоивалась южно-русской читающей публикой, передавшей со временемъ свои новые вкусы, поддержанные внушительнымъ запасомъ переводныхъ рукописей, московскому міру“. Сюди належать такі памятки як „Великоє Зерцало“, як перерібки латинських „Gesta Romanorum“, як перерібки з Декамерона (про них автор цїлком не згадує). З памяток, котрих московські перерібки пішли просто з взірцїв польських, а не українських, не згадує автор нїчого про перерібку „Postępek prawa czartowskiego przeciw rodowi ludzkiemu“. Твір сей, що містить в собі досить апокрифічного елєменту, а має характер юри-

дичний, був дуже популярний в Москві — як каже проф. Бріккер в „Archiv f. sl. Philologie Bd. XVII — і був два рази перекладений на мову російську: раз в XVI, а другий раз в XVII в.

В дальшій части своєї працї приходить автор до обговорюваня впливу, який в тім самім часї йшов з Візантиї, і розбирає поодинокі твори, котрі як раз зложили ся під сим впливом. Сюди належать такі твори як: „Слово о двѣнадцати снахъ шахаиши, Повѣсть о Шемякиномъ судѣ“ та иньші. Тут автор подає результати дослїдів, до яких дійшли в своїх працях Сухомлїнов, Тїхонравов, Веселовский і иньші.

Вкінци переходить автор до слїдженя впливу, який мала на Росию Україна. Перед тим ще застанавляє ся докладно над діяльностию кн. Курбского, що була мов би мостом між сими двома культурами, аналїзує по порядку його писання, подаючи їх зміст і коротку характеристику. Перед виказанєм впливу київської учености на Росию подає загальний культурно-історичний нарис. Говорить про полученє України і Литви з Польщею і про наслїдки, які сеся унїя мала для України. Обговорює досить широко історию і значінє церковних брацтв для оборони православия, та застанавляє над берестейською унїєю та її значінєм для українського народа. Вкінци розводить ся широко над діяльностию кн. Острожського, Лаврентия Зизанїя, Памви Беринди і переходить до Мелетия Смотрицького. Нового, ориґінального одначе він при тім не подає нїчого.

На сїм поки що уриває ся статя. *С. Гм.*

А. Павенцкий — Початок і розвій шкільництва на Руси (Учитель, 1899—1900).

Річ, за яку взяв ся автор, дуже інтересна, та притім і дуже широка. Та автор, як се низше побачимо, значно зменьшив її в переведенню.

Згадавши про перші „училища“, які почали появляти ся уже за часів князя Володимира, автор не іде дальше шляхом історичним, а таки просто з'упинюєть ся при львівській братській школї, та поминає иньші, які в томуж часї виростали і по иньших містах Руси. Що львівська братська школа відіграла дуже важну ролю в культурному житю Руси, се річ певна, — але вона не була одиноким просьвітним огнищем. Отже тут велика неповнота. За те дати про „тих учених мужів, котрі учили ся у львівській, ставропіґійській школї - а опісля стали окрасою руського народу“ видають ся менї безпотрібним балястом. Се питаня про розвій шкільництва зовсїм не посуває на перед, а противно навіть його затемнює.

Із заголовку, та ще й з того, що автор зачіпає подекуди питаня про розвій шкіл на російській Українї, виходило би, що автор дасть нам

огляд розвою шкільництва не тільки в Галичині, але і на Україні. Та стало ся инакше. Д. Павенцкий коротесенько говорить про розвій шкільництва у Галичині по переході її під Австрию, та ніже єдиним словом не згадує про долю шкільництва на російській Україні. Порушенє й обговоренє сього питаня було дуже потрібне — а шкода поминеня його тим більша, що воно своєю анальоґією до перших фаз розвою шкільництва в Галичині аж напрошувало ся, щоби його розібрати. Погляду на розвій шкільництва на Руси автор отже не дає.

В другій частині розвідки автор говорить специяльно про „букварі". Перша частина служить мов би вступом до неї.

Поклавши натиск на старину букварів взагалї, приходить автор до вичисленя їх на Руси, та робить перед тим ще ось яку замітку: „У нас на Руси сягають перші букварі часів заведеня християньства і введеня кирилиці в наше письмо. Як вони виглядали, не знаємо, бо нема анї одного памятника (sic) до XVI віку (якого се памятника?), хоть ту і там є згадка про них. Час і ріжнородні суспільні перевороти знищили кромі букварів і не оден памятник нашої словесности, не одна цінна річ нашої минувшини пропала безповоротно. Найдавнїйшими букварями, які заховали ся суть: Славенская азбука въ молитвами и краткимъ лексикономъ зъ додаткомъ катехизиса Ст. Зизанія", друкована в Вільні 1596 р."

Що перші букварі сягають часів заведеня у наше письмо кирилиці, се річ дуже імовірна і природна. Але неімовірним видаєть ся мені висказ д. Павенцкого, що до XVI в. ніяких букварів не лишило ся.

Коли возьмемо на увагу се, що букварі мусїли розходити ся у більшім числї примірників, та що і невважаючи на всякі „суспільні перевороти" та татарське лихолїтє зберегли ся до наших часів памятки далеко старші як XIV—XVI вв — то мусимо поставити дві альтернативи: що або букварів до XVI в. не було ніяких, — одначе се виключуєть ся, — або, коли які були, то зберегли ся до наших часів, хоч може ріжнили ся від властивих букварів.

Завдяки проф. Яґічеви (Codex gramaticarum slovenarum) — знаємо, що вже в XIV ст. ходили на Руси численні граматичні статї, які заховали ся до наших часів. (З їх виглядом можна познайомити ся з вище згаданої книжки).

Поминаючи перші неясні дані про „словенську азбуку" (себ то руську) Черноризця Храбра, згадаю статю Псевдо-Дамаскина „О осьми частях Слова" (автор хибно признає її Дамаскинови), що ходила в численних перерібках, витягах і скороченях. Коли граматики до XVI в. основані виключно на первовзорах грецьких, то вже з поч. XVI в. обік сих пестрих граматик являєть ся для граматик нове жерело, се латинська гра-

матика, знана під іменем Доната, звісна на Руси в переводї Димитрия Товмача (Герасимовича).

Але статя Псевдо-Дамаскина не стратила і потім свого впливу. В Вільнї 1586. р. появила ся перша друкована граматика церковно-славянської мови, що була передруком статї Псевдо-Дамаскина. (Автор хибно вважає Адельфотес першою друкованою граматикою на Руси).

Статя „О осьми частях слова“ стала основою граматики т. зв. Адельфотес з р. 1591, де крім того мали свій вплив також західно-европейські граматики Мелянхтона, Ляскаріса, Крузия, Кленарда. Вплив сеї статї очевидний в „граматицї“ та в статї: „Славенская азбука“ Л. Зизанія; ся остання вважаєть ся першим виданим на Руси букварем — в властивім того слова значіню.

До букваря Л. Зизанія сповнювали, по моїй думцї, завданє букварів ті численні статї граматичні, основані в більшій части на статї Псевдо-Дамаскина. Так думати маємо тим більше право, що ми нїчого не знаємо про те, як виглядали перші буцїм то букварі.

Дальша поява букварів вяжеть ся тїсно з граматикою Мелетія Смотрицького, виданою в р. 1619, 1648, 1721.

Ті буквари, які більше або меньше залежні від граматики Смотрицького, д. Павенцький перечислює, а деякі із них, де вплив Смотрицького дуже виразний (буквар кутеінський 1621, буквар з друкарнї Сльозки у Львові 1668), описує докладно.

Д. Павенцький зі значною пильністю зібрав, а властиво повідгрібував у деяких біблїотеках значне число букварів, які уживали ся на Руси (галицькій) до 1877 р. Детайлїчне описанє та докладний розбір деяких букварів, як кутеінського 1621, львівського з друкарнї Сльозки 1668, успенського у Львові 1790 і т. д. має безперечний інтерес, хоч не маємо нїякої запоруки, аби ними був вичерпаний круг підручників сього рода, уживаних хоч би тільки в Галичинї. *І. Б.*

К. Олейниковъ — Краткая историческая записка о Свято-Троицкомъ Густынскомъ монастырѣ (Полтавскія епархіальныя вѣдомости 1900, ч. 7—8).

Статя написана з нагоди 300-лїтя заснованя монастиря, що збуло ся в 1900 р. Сей монастир віддалений 7 верст від повітового міста Прилук Полтавської ґуб., через те й називаєть ся Прилуцьким; лежить він на острові, окруженім рікою Удаєм. Заснований був 1600 р. і дуже тїсно звязаний з їсториєю України; до нього були прихильні козаки. Заснував його був єромонах Іосаф, що подвизав ся на Афонї, а потому брав участь із черцями київо-печерського монастиря в відновленю Межигорського монастиря, що вважав ся монастирем Запорожцїв. Іосаф випросив для Густин-

ського монастиря у властителя тих місць Вишневецького право на володінє землями, що були в межу з монастирем, і тим забезпечив його істнованнє. Після смерти Іосифа монастирем правив від 1614 р. Ісаія Копинський, що був потому київським митрополитом. Коли в 1648 р. Вишневецькі перестали володіти прилуцькими землями, то українські гетьмани потвердили Густинському монастирю землї й давали їм засоби на будинки. Так нинїшня головна катедральна церков монастиря побудована в 1674 р. коштом гетьмана Івана Самойловича, і в тій церкві коло лївого крилоса є портрет сього гетьмана. Троїцька церква і ввесь камінний зруб монастиря побудовано коло 1695 р. гетьманом Іваном Мазепою. Петропавловську та Николаївську церкву з дзвінницею поставив коло тогож часу прилуцький полковник Димитрій Горленко, товариш гетьмана Мазепи підчас Шведської війни. Чимало помагав монастирю малоросийський ґенерал-ґубернатор Микола Репнїн, потім похований в сьому монастири, а після його смерти помагала монастирю його вдова Варвара. Користував ся монастир і ласками московських царів. Завдяки всїм отсим жертвам монастир під кінець XVIII ст. забогатїв, мав коло 3000 дес. землї і стілько-ж душ селян. Після заведеня штатів для монастирів, Густинський монастир 1793 р. скасовано і церковні річи, ризницю, архив і т. и. перевезено в Чернигів до катедральної церкви, а монастирську церкву зроблено парафіяльною, але в 1843 р. Густинський монастир відновлено і всї його будинки відбудовано в тій формі, як були давнїйше перед скасованєм монастиря, тільки взяті до Чернигова річи не всї вернено. *Ю. С.*

К. Харламповичъ — Іосифъ Курцевичъ, архіепископъ суздальскій, б. владимирскій и брестскій (1621—1624 г.) (Волынскія Епархіальныя Вѣдомости 1900, нри 13—15).

В Зилантовому монастири коло Казани, в головній його церкві єсть могила з написом про те, що там лежить архиепископ суздальський Йосиф, але дати напису, зроблені вже в початку XIX ст., не зовсїм вірні. Недавно ся могила звернула увагу місцевого архиепископа і вчених. Отся статя й дає відповідь на питанє: який се епископ похований в Зилантовому монастири. Показує ся, що се Йосиф Курцевич, що був архиепископом володимиро-волинським і берестейським. Автор дає докладний, дуже гарно зроблений, на підставі історичних відомостей, нарис житя сього епископа. Йосиф Курцевич (у сьвітї Єзекиїл) походив з роду князїв Курцевичів; про його осьвіту звісно лише, що він був студентом Падуанського унїверситета, потім він був архимандритом Терехтемирівського монастиря, що належав до війська запорозького, котре було його патроном, через що монастир

і називав ся: „Войска Запорожскаго обитель“. Яко потомок значного роду й осьвічений чоловік, Курцевич займав ся суспільними і церковними справами сього часу. Коли в 1620 р. Україну відвідав єрусалимський патріарх Теофан і на просьбу українського народу висвятив православних єрархів для західної Руси, то межи вибраними був і Єзекиїл Курцевич, рекомендований патріарху українськими козаками яко кандидат на володимирську та берестейську катедру. Хиротонїя Курцевича на епископа відбула ся в сїчни 1621 р. В дальшій боротьбі українського народу з правительством і унїятсько-католицькою партиєю задля оборони поновленої православної єрархії брав участь і Курцевич, і в 1621 р. разом з гетьманом П. Конашевичом і ще з двома иньшими людьми його післано до польського короля з петициями українського народу і козаків. Потому Курцевич на стілько став міцно, що дістав богату дерманську архимандрію від властителя її князя Заславського. Але потому ріжні неприємности спонукали Йосифа Курцевича перенести ся в Москву, куди тодї переносило ся богато людей з Польсько-литовської держави. В Москві приняли його з пошаною цар і патріарх, і він швидко дістав суздальську архіепископию, де був від 1626 до 1634 р. Але опісля за ріжні провини його скинено й вислано зразу в Сийський монастир Холмогорського пов. (на самій півночи Росиї), потому „въ обитель Всемилостиваго Спаса на Соловецкій морской островъ покаянія ради по чину кающихся“, а в 1640 р. перенесено в казанський Зилантів монастир. Цїкаво, що як судили Йосифа, то взяли йому за вину між иньшим те, що він сам „не крещенъ и до нынѣ, якоже и прочіи еретицы вѣры папежскія и лютерскія“, й окрім того, „тѣмъ изъ своей свиты обливанцевъ, которые искали усовершенія своей духовной жизни, препятствовалъ креститься въ три погруженія“. *Ю. С.*

С. Рункевичъ — Изъ исторіи русской церкви въ царствованіе Петра Великаго (Христіанское Чтеніе 1900, I, II, IV—XII).

Добр. Рункевич се ще молодий робітник на полї церковно-історичної лїтератури в Росиї. Поки що він визначив ся лише своєю Істориєю Минської архіепископиї, де дуже документально обговорює справу прилученя унїятів за часів Виктора Садковського. Тепер д. Рункевич займає посаду при архиві синода в Петербурзї. Знаємість з рукописами сього архиву, а також архивів иньших петербургських інституций, як державний архив, архив духовної консисторнї, Александро Невської лаври, й спонукала, очевидно, молодого письменника до написання вище згаданої статї.

Як видно вже з одного заголовку сеї статї, автор її торкаєть ся одної з найважнїйших та найтемнїйших доб історию російської церкви. Він бере одначе на увагу лише одну сторону церковного житя, а власне — урядову, правну: о скільки на неї впливала реформа Петра Великого, і має на метї оглянути її можливо докладно й документально, на підставі архивних дат та останнїх наукових дослїдів. Дїйсно, цитати займають часом мало що не половину сторінки. Подибуємо тут реченя дуже авторитетні й аподиктичні, що мають іти як останнє слово науки, одначе автор занадто рішучо висловляє погляди й думки, які ледве хто зможе взяти за безперечні. Недурно вже після оголошеня перших частин сеї статї, деякі критики закинули авторови сей рішучий тон його викладу, що вимагав би більшої наукової ерудициї та ширшого зібрання фактів. Багатьох може також прикро вразити надмірне старанне автора виправдати поводженне Петра В. що до церковних справ: в усїх кроках його автор бачить лише відблески ґенія.

Подамо коротко зміст розвідки: I Реформи Петра В. в державній сфері та стан церковного житя в Росиї перед заведеннем синоду (кн. I). II Реформи в церковнім устрою заснованнєм синоду (II): тут між иньшим подано чимало біоґрафічних відомостей про Степана Яворського, пильно вибраних з друкованих і рукописних жерел і старанно зведених до купи; тут докладно описано, як Яворський вимавляв ся царської ласки, не хотїв іти на службу в Московщину та усе відпрошував ся на Україну до спокійної наукової роботи. III. Заведенне св. синоду (IV—V) — тут річ про Теофана Прокоповича та його „Регламент". IV. Члени синоду: президент С. Яворський, вице-президенти: Теодосий Яновський і Стефан Прокопович, совітники: Петро Смілич, Гаврило Бужинський, Леонид, Іеротей Прилуцький, Теофилакт Лопатинський, Теофил Кролик, асесор Рафаіл Заборовський та иньші — тут маємо досить докладні відомости про Теодосія Яновського; подані відомости про такі справи як пенсиї членів синода, кватири й побічні доходи їх (VI, VII, VIII). V. Відносини синоду до царя й всїляких державних інституций (IX, X, XI). VI. Переїзди синода до Москви, петербургські та московські синодальні правлення.

Статя велика, подає деякі нові відомости, одначе се — по більшій части неважні дрібниці, котрі автор хотїв конче втягнути до працї як архивні дати, як напр. на десяток сторін розведена зовсїм нецікава істория збирання підписів під регляментом. *С. Г.*

Fr. Rawita-Gawroński — Uposażenie duchowieństwa rzymsko-katolickiego na kresach ukrain-

nych w końcu XVIII w. (Przewodnik naukowy i literacki, 1900, ст. 562—570, 675—682, 788—798).

Автор пише про стан духовних земель латинського обряду з кінцем XVIII ст. у Київськім воєводстві на основі рукописного материялу, зібраного тодїшнім російським урядом (1797 р.), а се інвентарів, грамот, надань, записів і т. ин. Сей материял, скільки його було в руках автора, обіймає місцевости: Овруч, Чорнобиль, Хабне, Іванків, Макарів, Коростишів, Ржищів, Хвастів, Паволоч, Білилївка й Умань. Не знаю чому в заголовку стоїть про „римо-католицьке“ духовенство, бо зараз при описї першої місцевости бачимо, що маємо дїло виключно з гр.-кат. василянами. Так само уманський монастир належав до уніятів, а білилївський був навіть православний.

Описи д. Р.-Ґ. се сухі виписки що до змісту, а рідні його Historyi ruchów hajdamackich що до осьвітлення. Правда, подаваний ним фактичний материял часто говорить що иньшого, ніж сам автор: і се, що козацтво не було таке антикультурне, коли всїм тим костелам жилось вигідно; і се, що суспільне становище й економічні змаганя сього духовенства ішли як раз проти завдань культури. Фінал розвідки — то щире переконаннє автора, що селянам у духовних добрах жило ся „достатно й добре“. Він опираєть ся на тім, що нїде не роблено більш як по два дни на тиждень, а не дбає про се, скілько сї селяне землї самі мали, розмірно до числа їх і духовенства, що сї селяне (по його звісткам) по більш як восьмеро сидїли в однїй хатї і т. ин. Та що-ж коли автор „оригінально“ думає, а ще „оригінальнїйше“ пише! *С. Т.*

А. А. Папковъ — Упадокъ православнаго прихода XVIII—XIX вѣка, Историческая справка, Москва, 1899, стор. 163.

Ся книжка зложена з статей, які друкували ся в російськім журналї „Русскій Вѣстникъ“. Автор на підставі правительственних законів старає ся подати нам образ становища православного духовенства і церкви в XVIII—XIX в. Але як раз через накопиченє сухого материялу і через величезну масу цитатів, праця стратила на вартости, бо читає ся дуже тяжко і затирає ся той образ невідрадного становища духовенства і церкви, що автор хотів дати.

Упадок церковного житя в Росиї довершив ся під впливом кріпацтва, що до свого повного розвою дійшло безперечно в XVIII в. Сьому упадкови допомагав з свого боку і роскол, що роздвоїв сили суспільности і привів духовне і сьвітське правительство до острих заходів, що придавили всю взагалї людність. Правительства Петра В.

і Катерини II, нерідко одушевлені найлїпшими намірами в цїли заведеня нових церковних порядків і народньої просьвіти, мали до дїла з інертною народньою масою, що не відчувала жадних духових потреб і була до всего пасивною і цїлком рівнодушною. Не лїпше стояла справа і з російським духовенством. Се були люди цїлком, або дуже мало не просьвічені — що їх по старому звичаю вибирали самі прихожани і ставили ся до них як до рівних собі. Майном церковним і заступником церкви був церковний староста, вибираний парафіянами. На удержанє церкви й сьвященика складали ся самі люди, даючи або гроші — по містах і місточках, або складаючи все in natura — по селах. При церквах знаходили ся також звичайно шпиталї, де проживали слабі і калїки дотичного села. За треби церковні побирали сьвященики гроші відповідно до умови, яка при їх виборі укладала ся між ними і прихожанами.

Сесї всї звичаї потвердив „Духовний Регламент“ і иньші державні закони, які появили ся за пsnованя Петра В. В них звернено лишень увагу парафіян, щоб на сьвящеників не вибирали злодіїв, пяниць і волоцюг, що перед тим дуже часто трафляло ся. Звернуло правительство також увагу на так зване „крестцове попівство“, що не маючи нїде при церкві місця, хапало ся нераз занять незгідних з станом сьвященика. Задля того видано норму, скілько сьвящеників, дяків і т. и. має бути при поодиноких церквах. Упадок церковного житя за панованя Петра В. йшов иньшою дорогою. Правительство хотячи противити ся розширеню ріжних релїґійних сект, вложило на сьвящеників ріжного рода полїцейські обовязки і тим способом розірвало дружні відносини народу до духовенства. Між иньшими сьвященики мусїли доносити урядови про тих всїх, що не сповідали ся, почали накладати самі на них кари; з другого боку мали доносити урядови те все, що чули на сповіди. Сесї й сим подібні закони причинили ся до того, що народ зачав цїлком відвертати ся від своїх сьвящеників. З другого боку поважанє сьвященика і авторітет його у народа упадає також через кари на тїлї, яким підлягало низше духовенство.

Одначе сесї всї обставини духовенства були досить можливі, коли їх порівнаємо з пізнїйшими, головно за часів цариції Анни. Становище низшого духовенства стало далеко гірше як простих селян: сьвященикам заборонено управляти рілю, купувати ґрунти і взагалї посїдати який небудь маєток; зайвих попів і дїтей сьвящеників від 15 року висилано на каторжні роботи в Сибір або віддавано до війська. Причина сих переслїдувань духовенства зі сторони правительства мала бути та, що при вступі на престіл цариції Анни духовенство не отримавши нїякого приказу з гори, не зложило вірнопідданчої присяги і не привело

до неї також своїх парафіян; коли факт сей став ся голосним, противники православия надали йому полїтичну закраску і почали ся переслїдуваня. Дивна одначе річ, що сесї всї острі закони не визвали у російського духовенства жадного протесту. Лишень українське духовенство, коли сї самі порядки почали заводити ся й на Українї, внесло до синоду протест. В сїм мемориялї покликувало ся українське духовенство на привилеї і права надані йому литовським статутом і польськими королями, і затверджені російським правительством при угодї з Богданом Хмельницьким в р. 1652. Одначе сї протести не мали успіху, бо указом з р. 1786 заведено в українських епархіях ті самі порядки, які вже перед тим істнували в російських.

Яка така полекша в невідраднім становищи духовенства наступила доперва за Олександра I, коли видано також нові закони, котрі нормували відносини низшого духовенства до висшого, а з другої сторони відносини сьвященика до народу; появив ся також новий закон що до завідуваня церквою і майном церковним — закон, що повалив цїлком значінє давного церковного старости. Остаточний устрій і православної церкви і иньших наступив доперва за панованя Николая I з виданєм кодексу („Общій сводъ законовъ", 1832). Та все таки коли порівняємо становище православного духовенства і православної церкви з становищем духовенства і церкви иньших релїґій, переконаємо ся, що правительство сими останнїми далеко більше опікувало ся як першими. Причини сеї обставини треба шукати в сїм, що правительство старало ся позискати собі сих чужовірцїв, головно в ролї кольонїстів.

С. Гм.

Н. Марковъ — Дѣти духовенства. Историческій очеркъ вопроса объ ихъ правахъ (Странникъ, 1900 р., кн. III—V, VIII-IX).

„Дати можливо певний начерк історії сього питання на підставі автентичних документів, що заховують ся в архиві св. синоду, здаєть ся далеко не зайвим, тим більше, що в повнім обсягу се питаннє ще не було розібране, як в духовній, так і в світській нашій (російській) лїтературі" — так висловляє свої заміри автор статї. „Певність" ми тут бачимо в тому, що уся праця складаєть ся з дословних виїмок, поданих в хронольоґічному порядку. Виїмки беруть ся з усяких державних указів та розпоряджень, що дотикають ся згаданого питання. Сї документальні дати звичайно зчіплюють ся одним реченнєм автора, багато як кількома. Жадних критичних уваг або цїкавих виводів чи образків авторських не видно. Не видно і цитат з архивних документів синоду: автор, як можна помітити, пише на підставі лише „Полнаго собранія

законовъ“ та „Полнаго собранія постановленій и распоряженій по вѣдомству православнаго исповѣданія“.

Перші державні заходи що до упорядкованя становища „дітей духовенства“, що до поліпшення їх долї поза межами духовної верстви автор винаходить з часу московського царя Олексія, звідси починає й поступає від одного царювання до другого, аж у другу половину XIX столітя. Майже нї одно з сих царювань не обійшло ся без того, щоби перед российським урядом не повстало се питаннє: що робити з лишкою дітей попівських та яківських, яка раз-у-раз побільшуєть ся, завдяки кастовому характеру духовних верств? куди їх подіти? на які суспільні шляхи їх пустити? До 1779 р. вони мали дві дороги: або до війська, або в селянську верству. Від сього року вони могли вступити до канцелярий, записувати ся до міщан, до купців, до цехів та до верстви селян державних домен. Від 1784 р. знову почали звужувати ся їх права, почато знов справляти їх до війська; так неприхильні були до них укази 1830 р., коли заборонено їм вступати до канцелярий. Аж 1862 року почали виводити дітей духовенства з кастового стану окремішности та запехання: зібрано було гадки та проєкти від епархіяльних архиєреїв й ухвалено на підставі їх дати дітям духовенства приступ до всїх родів суспільної діяльности; скільки літ ще після того розбирало ся й вияснювало ся се питаннє та поодинокі його деталї.

Цікаво зауважити, що на Українї лївобічній до церковних реформ Петра Великого, а в Українї правобічній до 1794 р. знали лише загально верству духовенства, через те тут „дітям духовних“ жило ся далеко краще, ніж в Московщинї. Тим то еп. херсонський Іннокентий, подаючи в 1862 р. свій проєкт поліпшення стану дітей духовних, пригадує колишнїй стан їх на Українї, як ще межи поповичом та козаком і посполитим жадної межі не було. Також Безак, київський ґенерал ґубернатор у своїй записцї з 1867 р. про заходи до „обрусенія“ краю вважає за конче потрібне вернути тутешнє духовенство до стану, в якім воно пробувало перед 1794 р., бо российський уряд, піддавши його під великоросийські закони Петра В., далеко погіршив обставини його житя й замісць нагороди за оборону віри й нациї, скривдив його так, як не кривдили ранїйш пани-шляхтичі. Далї Безак вимагає для духовних верств такої свободи стану, яку мають ті верстви в Галичинї і завдяки їм сьміливо обороняють ся від натиску ворожих наций. На його думку, на Українї з дітей духовенства, давши їм приступ до иньших професий, можна утворити руську середню верству людности, що сприяла-б „обрусенію“, бо з неї почали-б виходити усякі місцеві діячі, всякі офіциялїсти й урядники. Ся „записка“ Безака мала вплив на скоре й

прихильне переведеннє реформи що до поліпшеня стану дітей духовенства в Росиї. *С. Г.*

А. М. Лазаревскій — Старинные польско-русскіе календари (Чтенія київ. істор. тов. т. XIV, II).

В XVIII і на початку XIX в. найбільше популярними на Україні були польсько-руські бердичівські календарі. Окрім означеня днів сьвят були в сих календарях також зміни місяця і пророковання погоди; остатня обставина й причинила ся до того, що бердичівські календарі в великім числї росходили ся також між українським селянством. В XVII в. Українцї послугували ся головно календарями замойської академії виданя Станислава Дунчевского. Вправдї і дві другі польські академії в Кракові і Познани видавали календарі під заг. „Polski y Ruski" — значить ся рахували на розширенє їх між Українцями, але сї календарі дуже рідко доходили на Україну. Доки не появили ся бердичівські календарі, на Україні подибуємо майже виключно замойські календарі виданя Дунчевского. Авторови згаданої статї не удало ся одначе віднайти жадного примірника замойського календаря з XVII в., хоч має певні звістки, що такі календарі були дуже популярні на Україні вже в XVII в. Найдавнїйший календар, який автор віднайшов, належить до XVIII в. до р. 1761. Заголовок його такий: „Kalendarz Polski y Ruski na rok Pański 1761 przybyszowy, po przestępnym pierwszy a według chronologistów od stworzenia świata 5710. Przez Stanisława z Lazow Dunczewskiego w akademij Zamoyskiey o. p. doctora y matematyki professora, jaśnie oświęconego trybunału koronnego geometrę przysięgłego wyrachowany. W drukarni Zamoyskiey B. Jana Kantego, patrona K. P. y W. X. X". Потім йшла присьвята календаря котромусь з польських вельмож і подавалась коротка його біоґрафія. Дальший зміст календаря такий: 1) Informacya o aspectach z xiężycem. 2) Показчик руських і польських сьвятих. 3) Kontynuacya gospodarstwa domowego. 4) Prognostik na rok Pański 1761 — тут подають ся „проґностики" під такими заголовками: а) Woiewodztwo Wołyńskie, Podolskie y Kamieniec. б) Wołochy, Ukraina, Kijów. 5) Informacya do krwi puszczania służąca. 6) Reguła iako prowizyę wszelką łatwo wyrachować aż do felinga. В инших календарях були також „chronologie rożnych y dziwnych rzeczy od stworżenia swiata przez dalsze wieki aż do tych czas uczynionych z kronik y historyi przednich autorów dla ciekawości ludzkiey y potrzebney wiadomości krotko" і поданий час і день найважнїйших польських і українських ярмарків. Сї календарі Дунчевского купували ся Українцями так

довго, доки не появили ся бердичівські, що були далеко дешевші і приступнійші.

История бердичівського календаря звязана з историєю бердичівської друкарнї, заснованої монахами „босими кармелїтами“. Вже в р. 1626 закликав їх до Бердичева властитель його Януш Тишкевич, але повстанє Хмельницького вигнало їх відси до Львова, де перебували вони аж до р. 1722. В сїм роцї вернули кармелїти назад до Бердичова, заложили новий монастир і завели при нїм друкарню. Календарі почали вони друкувати доперва в р. 1760.

З сього часу не заховали ся нам бердичівські календарі, найстарший примірник належить до р. 1775. Заголовок його подібний до заголовку замойських календарів Дунчевского — „Kalendarz Polski y Ruski na rok Pański 1775.... Видавцем його був Фр. Лїберман. Розклад календаря і порядок такий самий як у календарях Дунчевского, лише сей далеко коротший.

Календар на р. 1780 має вже на відворотнїй сторонї також заголовок по руськи й деякі подробицї в самім календарі, писані також по руськи, лише латинськими буквами.

Від р. 1792 починають появляти ся в заголовку ріжні зміни, в котрих бачимо деякі огляди й уступки видавцїв на користь руського елементу в краю. І так появляють ся заголовки вже не лише по руськи а навіть руськими буквами і з ріжними додатками як „wyrachowany podług horizontu kraju Ruskiego“. Від вступленя на российский престол Павла I, видавцї хотячи піддобрити ся правительству, називають вже календарі „Kalendarz gospodarski dla krasno Rossyi...“ Від р. 1799 появляє ся календар під заголовком „dla kraju Rossyisskiego“. В них уміщають ся вже також деякі подробицї з руської історії, як: „Założenie miasta Kijowa, Zjednoczenie Mało-Rossyi z Rosyą, Wiadomości z ruskiej religii, Przyłączenie Białej Rusi do Rossyi...“ Бердичівські календарі друковали ся в Бердичеві аж до р. 1844. Потім бердичівська друкарня розпорядженєм правительства була замкнена, а календарі печатали ся то в Київі то в Житомири. Остатнїй бердичівський календар появив ся в р. 1865, потім ґубернатор Безак заказав дальше його видавати, добачаючи в нїм польську пропаґанду. Про популярність бердичівських календарів сьвідчить вже хочби сей факт, що вони розходили ся в 40.000 примірниках. Популярність свою, головно між українським селянством, завдячують вони своїм проґностикам на погоду і дощ.

При кінци XVIII в. почала була і київська академія видавати календарі, але видавцї не могли витримати конкуренциї з бердичівськими календарями і залишили видавництво вже по трьох роках. Заголовок сих

календарів такий: „Кіевскій мѣсяцесловъ на лѣто отъ Рожд. Христ. 1799 которое есть простое, содержащее въ себѣ 365 дней, сочиненный въ кіевской академіи. Печатанъ въ типоґрафіи академіи кіевской, при кіево-печерской лаврѣ“.

Головна причина неусьпіху сього видавництва була сеся обставина, що видавцї як раз не зважали на інтереси і потреби селян, котрі головно розкуповували напр. бердичівські календарі.

Бердичівськими календарями інтересувала ся також Слобідська Україна, хоча тут вони не були так приступні для селян задля польської мови. З тої причини появив ся в р. 1822 в Харкові переклад бердичівського календаря на російську мову. Але і харківські переклади не ввійшли в моду, бо українські селяне вже були привикли до бердичівських, котрі могли купити на українських ярмарках у кождого Жида по дуже дешевій цїнї. *С. Гм.*

Исторія русскаго искуства, соч. А. П. Новицкаго, вип. VI, VII, VIII, Москва, 1899—1900, ст. 1—240.

Шестим випуском розпочинаєть ся II том сеї працї, що обіймає період від Петра Великого аж до найновійших часів. Автор подає досить широко історию заснованя Академії красних штук у Петербурзї, згадавши попереду про заходи Петра Великого задля піднесеня штуки в Росиї. Дальше переходить автор поодинокі галузи штуки: архитектуру, різьбу, малярство, а се останнє розбиває ще на поодинокі катеґориї: історичне малярство, церковне, портрети, краєвиди і початки жанра, через що про одних і тих самих артистів читає ся по кілька разів: раз, як про історичних малярів, опісля подибуємо тї самі імена у відділї про краєвиди або портретове малярство — се, розумієть ся, зовсїм не добре. Для нас тут інтересних тільки кілька імен, а то з чужинців — архіепископа Растреллї, що побудував кілька гарних церков на Українї, між ними Андреївську церкву в Київі, та малярів Українців: Левицького, Лосенка і Боровиковського.

Дмитро Григоревич Левицький, „найвизначнїйший русскій артист того часу“ (род. 1735, ум. 1832) походив з української шляхоцької родини Носів і аж його батько став називатись Левицьким. Батько його, взагалї осьвічений чоловік, займав ся також малярством і був ревізором церковного малярства. Вихованець київської духовної академії, Дмитро Левицький ще учеником богато рисував і богато його рисунків було уміщуваних в виданнях Лаврської друкарнї. Коли 1752 р. до Київа приїхав артист Антропов, щоб малювати Андреївську церков, Левицький, що був також занятий деякими малярськими роботами в церкві, звернув на себе його увагу, і Антропов, оцїнивши талант Левицького,

став його учителем. Від 1763 р. Левицький жив у Петербурзї, де учив ся ще у деяких професорів новозаложеної Академії красних штук, і скоро став знаним портретистом. Взагалї Левицький славний як портретист і хоч портрети його роблені на замовленя мають деякі непотрібні алеґоричні додатки в дусї часу, то всеж таки вони повні житя і індивідуального виразу, а ті, що не роблені на замовленя, як н. пр. знаний портрет батька його й ин., повні простоти й артистичного смаку.

Антін Павлович Лосенко, оден з перших директорів Академії (р. 1737, ум. 1773) перший історичний маляр в Росиї, учив ся з разу у приватного учителя Арґунова, опісля в петербургській Академії, а дальше в Парижи і в Римі. Найлїпші його образи се: „Чудесна ловля риб“, „Андрей Первозванний“, „Смерть Авеля“, иньші вже слабші.

Володимир Лукич Боровиковський, родом з Миргорода (р. 1757, ум. 1825) учив ся в Петербурзї у Дмитра Левицького і у Лямпі. Був знаний як портретист, але ще більше як релїґійний маляр. Образи його, по словам його біоґрафа Горленка, визначались „висшою красою“, одухотвореною, ідеальною, яку можна найти тільки у прерафаелїтів або у великих майстрів ренесанса. Найбільше знаний релїґійний образ Боровиковського се „Благовіщенє“ на царських дверях Казанського собора в Петербурзї. Портрети Боровиковського належать до найлїпших, як н. пр. портрет Павла I, Михайла Десницького.

В останнїм відділї VIII вип. оповідаєть ся про стан петербурської академії в 60-тих рр. і про початки жанра; згадано також кілька разів імя жанриста Українця Константина Маковського. *М. Г—а.*

А. Н. Очеркъ гражданскаго устройства Бессарабской области съ 1812—1828 г. (Записки одесскаго общества т. XXII, с. 109—221).

Ся статя дає продовженє розвідки того самого автора: „Очеркъ гражданскаго управленія въ Бессарабіи, Молдавіи и Валахіи во время русско-турецкой войны 1806—1812 года“, що була надрукована в XI т. записок сього товариства. Автор на підставі материялів архива бесарабського „ґубернскаго правленія“ подав образ державного устрою сього краю, коли він був іще залежний від Турків — а в другій частинї заходи росийського правительства зробити конець тим турецьким порядкам а завести росийські.

Підчас прилученя Бессарабії до Росиї (1819 р.) край сей був в дуже невідрадних відносинах. На кождому полї бачимо лише занепад і непорядки. В законодавстві не було властиво нїяких писаних законів. Через се виконавцї того або иньшого горожанського обовязку видумували для кождого специяльного випадку нове правило, котре пізнїйше

служило прикладом для иньших. Наслідком сього появила ся цїла маса найріжнїйших — нераз противних собі законів — з найріжнїйшими толкованями і обяснюванями. Таким способом від характеру й особистого погляду поодиноких урядників залежала доля людий, котрими вони правили. Урядники розпоряджали ся простим народом як своїми підданими: обрабляли ним свої поля, накладали на нього найріжнорізнїйші податки і данини, били, замикали до вязниці або засуджували на смерть. З того пішло, що селяни часто покидали свою хату і рілю, утїкали за Прут або ставали волоцюгами, готовими до розбоїв і убійств. Часто збирали ся вони в цїлі банди й ховаючи ся по лїсах нападали на подорожних, на почти, а нераз на цїлі села і місточка. Про яку небудь просьвіту і бесїди бути не може, бо до того часу не було в Бессарабії взагалї анї одної школи.

Сьому лихови зарадити хоч в части — се була задача нового правлїня, а особливо задача першого російського ґубернатора Бессарабії, совітника Стурдзи. Становище його було незвичайно трудне а то з двояких причин. По перше, не міг він в нїчім нарушувати давних прав сеї землї, відповідно до царського указу, щоб край правив ся по звичаям Молдавської землї, а по друге мав він заводити в управу російські порядки. Задача його лежала головно в тім, щоби помалу замінити давні порядки системою опертою на російськім законодавстві. Але вже по роцї, не зробивши нїчого користного для краю, випросив він собі увільненє з того становища. На місце Стурдзи заіменовано ґубернатором Бессарабії інжинера ґенерал-майора Гартінґа, що перед тим вже довший час перебував у Молдавії, мав отже нагоду близше запізнати ся з звичаями і порядками сеї землї. Гартинґ хотів цїлковито змінити дотеперішнї бессарабські порядки і завести російські; управитель його канцелярії Сомов виготовив був навіть плян, як до сеї роботи брати ся, але против нього піднесла ся в самім краю опозиция. Головно бояре бояли ся за свої привилеї і права, через те вислали в Петербург три прохання, в котрих просили полишити status quo. Опозиция побідила, бо Гартінґа відкликано до Петербурґа, а на його місце іменовано пового ґубернатора, подільського воєнного ґенерала Бахметєва. Новий намістник взяв ся до дїла з цїлою енерґиєю, почав заводити перші школи, виготовив плян „образованія Бессарабской области“, апробований пізнїйше царем Александром, але він на жаль не довго займав се місце. Вже в р. 1820 на його місце прийшов Інзов.

Правлїнє Інзова не лише не принесло користи краєви, але ще в більшій мірі причинило ся до розвою старих непорядків. Урядники поступали ще більше самовластно як за попереднїх намістників, здирали бідний народ, що тисячами почав покидати свою землю й еміґру-

вати в чужі краї. Почали виходити цілі села, так що краєви грозило цілковите опустошінє. Сим всім непорядкам положив конець доперва новоіменований в р. 1823 намістник ґраф Михайло Семенович Воронцов. Щоб досьвідчити ся про поступованє урядників, їздив він від міста до міста, вислухував скарги від людий, потягав винних до відвічальности і карав. Тим способом позмінював він майже всїх урядників, бо всї були винні. Запровадив також часті ревізиї по урядах і казав предкладати собі щорічно справозданя зі всього, чого давнїйші намістники не робили. Вглянув також в міську господарку і переконав ся, що й тут не ліпше діяло ся, як по державних урядах. Найбільше остро взяв ся він до начальників поліциї, бо переконав ся, що вони найбільше крали. З тим усім Воронцов був переконаний, що ратунок для краю лише в радикальній зміні державної системи. Він був переконаний, що така лїберальна система, яку мала в тім часї Польща і Фінляндия і яку цар Александер подарував і Бессарабії, не лише не принесла користи, але ще сприяла розвоєви хронїчної хороби. По його думцї для Бессарабії треба було твердої управи, під котрою край міг би правильно розвивати ся. Свою думку на зміну системи предложив Воронцов цареви і дістав від нього дозвіл на запровадженє нових порядків. Се стало ся в р. 1828. Сим роком і кінчить ся історня Бесарабії в давнїх порядках.

С. Гм.

Korespondencya Józefa Bohdana Zaleskiego, wydał Dyonizy Zaleski, том I, Льв., 1900, стор. 1—299. (Передрук з Przewodnik-a nauk. i liter.).

Сей гарний том — початок виданя повної збірки листів „соловія України“, розумієть ся, повної на стілько, на скілько се було можливе, бо значна часть листів пропала. Та все таки й те, що лишило ся, обійме ще зо три такі томи. На зібранє і впорядкованє сеї богатої кореспонденциї посьвятив син поета, Дионїзий Залєский, богато лїт труду і заходів, і йому головно треба подякувати за сей многоважний причинок до характеристики і зрозуміня великого поета, одного з найбільших і найориґінальнїйших поетів Славянщини. Листи, писані до близьких приятелїв, характеризують нам його далеко краще, нїж вірші; в листах ми бачимо чоловіка, коли в віршах перед нами уносить ся якийсь золотистий туман. Можна сказати навіть, що листи дають дослїдникови нову загадку до розвязаня, бо рисують якийсь глубокий дуалїзм між дійсним чоловіком і його поезиєю. Як звісно, в своїй поезиї Богдан Залєский може найменше реальний зі всїх звісних нам поетів; дійсні люде, відносини, події за дотиком його поезиї якось розпливають ся, тратять свої натуральні обриси, тонуть у потоках слів, звуків, мельодий; дар плястичного вислову, характеристики, аналїзи букв зовсїм недоступний для

ього. Навіть та Україна, яку він так горячо любив, малювала ся в його поезиї в зовсім фантастичних нарисах, і хто знає, чи той фантастичний малюнок не причинив польській суспільности богато шкоди, так само, як певно принесе їй шкоду й неменше фантастичний, хоч у противнім, ворожім та ненависнім напрямі малюнок у славній „Трильоґії“ Сєнкевича. Тимчасом на ділї, в своїх листах Залєский показує ся далеко не фантастом, не дитиною мрій, не відлюдком. Се живий чоловік, повний заціказленя до сучасних подій, чоловік з широкими товариськими звязками, з дуже виразними симпатиями й антипатиями. Він уміє держати ся осторінь від подій і суперечок, але має про все вироблений суд, нераз дуже ясний і тверезий. Так само й про поезию він має вироблені ясні та рішучі погляди, над своїми віршами працює старанно і дбає про те, щоб усї вони відповідали одній провідній ідеї. Цікава тема для психольоґічної студиї: як погодити сю дійсну вдачу чоловіка з його поезиєю, яка, додаймо тут, була наскрізь лїрична. Листи, уміщені в першім томі, йдуть від р. 1825 до 1844 і без сумнїву найцікавійші для характеристики Залєского в його відносинах до України. Із адресатів, до яких писані ті листи, назвемо: Михайла Ґрабовского, Ад. Міцкевича, Авґ. Бєльовского, Людвіка Набєляка (оба остатнї — Галичане), Северина Ґощиньского, Люцияна Сємєньского, основателїв Змартвихвстанської громади Койсєвича, Семеренка, Яньского. Ті листи, та ще листи до Стефана Вітвіцкого, мабуть найцікавійші в цїлій збірцї. Крім материялу до характеристики і біоґрафії самого поета знаходимо тут богато натяків, відзивів та звісток про найріжнїйших людей. Звертають на себе увагу дуже острі осуди Залєского про Словацкого, якому Залєский майже відмовляє поетичного дару й чутя. *Ів. Франко.*

Adam Krechowiecki — Bohdan Zaleski o sobie i współczesnych (na podstawie korespondencyi). Odczyt wygłoszony dnia 27 lutego 1901 w Krakowie, w auli uniwersyteckiej na dochód Towarzystwa oświaty ludowej, Льв., 1901, стор. 52, 16⁰.

Відчит д. Креховєцкого про Залєского заснований на кореспонденциї, і то не лише на тій, що опублїкована доси, але й на недрукованих доси листах та денних записках поета, з яких він подає виривки. І в тім його головна, хоч тільки хвилева вартість — доки не буде опублїкована вся кореспонденция. Зрештою наукова вартість відчиту дуже невелика. Автор уважав непотрібним у популярнім відчитї вдавати ся в критичну оцїнку Залєского, навіть у яку будь детальнїйшу характеристику його поезиї. Залєский — ґенїй, якому від потомків належить ся „nie tylko podziw, lecz wielka miłość i ogromna cześć“ — а се прикмети, які не

допускають мабуть критики. От тим то д. Креховєцкий не дає в своїм відчиті анї біоґрафічного нарису Залєского, особливо його молодих лїт, так важних для зрозуміня всеї його дїяльности, анї розбору його творів, але обмежає ся виписками з листів, які декуди коментує при помочи жерел узятих з відки инде. Найцїкавійша частина відчиту се біоґрафія і характеристика молодого польського еміґранта, поета, а в кінцї апостола Адама Целїньского (стор. 24—31), що також по троха звязаний з Україною (вихованець Кременецького лїцея) і відіграв деяку ролю в житю нашого еміґранта Володимира Терлецького. *І. Франко.*

Stanisław Zdziarski — Ze studyów nad „Szkołą ukraińską“. Kierunek ludowy w poezyi. (Ateneum 1900, т. IV, стр. 335—362).

Українська школа в польській поезиї здавна цїкавила не тілько істориків польської лїтератури, але загалом усїх тих, кого зацїкавлював ґордийський узол польсько-руського питаня. Характерне для Поляків хиба те, що не вважаючи на велике значінє української школи в їх лїтературі, вони доси не здобули ся на основну студию про се явище, ба навіть, можна сказати, закинули цїлу „українську“ ниву під переліг. Аджеж доси нема повного і критичного виданя писань такого велетня польського слова, як Северин Ґощиньский, не говорячи вже про иньших minores gentes; більша частина писань Томи Олїзаровского лежить у рукописях, а зі студий про сю частину польської лїтератури й її суспільний підклад усе ще найлїпше буде те, що сказали не-Поляки: Дашкевич (у розборі „Очерків“ Петрова) та О. Колесса.

Чи праця д. Здзярского, з якої виривком має бути отся статя, заповнить сю прогалину, не вмію сказати. В усякім разї статя не дає нїякісїнького понятя про те, що розуміє автор під українською школою, як задивлює ся на її значінє, чи і який добачає в нїй розвій ідейний або хоч формальний. Д. Здзярский обмежив тут свою тему дуже сильно. Він розглядає тілько трьох репрезентантів української школи пізнїйшої доби: Олїзаровского, Ґрозу і Головіньского, розглядає тілько їх поезию, а властиво тілько людові мотиви в тій поезиї, значить казкові та леґендові мотиви, віруваня, піснї. Винайшовши первовзір або паралєлю даного мотива в якій українській або білоруській або хочби польській етноґрафічній збірцї, автор сим і задоволяєть ся. Він задоволяєть ся ще меншим. Ось прим. сконстатувавши, що в поемі Олїзаровского „Zawierucha“ характеристика чумака взята з української піснї, він додає: „Dalszy ciąg pieśni w poemacie Olizarowskiego został nadzwyczaj udatnie w duchu ludowym skreślony, bo i w pieśniach ludowych czumak w rozpaczy idzie do karczmy“ (стор. 337). Ну, на те, щоб

завести чумака до коршми, не треба було аж пісні народньої, а вже „духа людового“ тут нїщо дармо і в рот брати. І дальше говорить д. Здзярский: „Fakt ów dalej, iż czumak i Zawerucha milczkiem siedzą, jak dwa wilki, gdy psa zjedzą, iż Zawerucha usiadłszy niemy, głuchy, w twarz czumaka oczy wlepił, i wreszcie, kiedy się obaj poznali, — podali sobie dłonie, przez stół wzajem smutne skronie pochyliwszy uderzyli w półkwaterki“ jest równie trafnie z życia ludu ruskiego zdjęty, bo lud ten jest bardzo małomowny i tak samo smutny, jak te dwie kreacye w utworze Olizarowskiego“ (стор. 327 - 328). По нашій думцї сей уступ потверджує хиба те, що д. Здзярский сказав перед тим (стор. 336), що сей „український“ поет, родом Мазур із Ряшівського повіту в Галичинї, пробувши дитячі лїта на Волинї, не знав і нїколи не бачив України, нїколи не бачив анї дійсного козака, анї чумака, а малюючи поводженє обох тих фіґур у коршмі малював радше поводженє двох польських студентів у львівській кнайпі (поема написана була у Львові 1832 р.), ніж поводженє українських селян, які не мають звичаю анї так мовчати, як твердить д. Здзярский, ані подавати собі рук через стіл, анї „чокати ся“ півкватирками (на Українї тілько „кружляють“ чарку, тоб то випивши подають з рук до рук).

Таким самим, чисто механїчним методом перебирає д. Здзярский поему за поемою, підносячи з них тілько ті місця, де може виказати якусь етноґрафічну паралелю. На скілько цїлість відповідає якій небудь людській думцї, відносинам України, характерови народа та місцевости, се д. Здзярского не інтересує; чи Україна в такому творі виходить правдивою чи карикатурною, се немов би сягає по за обрій його очей. Зовсїм так, як коли би хтось беручи ся описати нам ріжнобарвний килим виторочував перед нашими очима з него самі зелені нитки. Яка мета такого трактованя річи - не розумію. Та менї здає ся, що перебравши таким способом усю українську школу автора за автором і твір за твором, ми так само не будемо розуміти їх значіня й вартости, як і без того.

Зверну ще увагу на один деталь. На стор. 353 згадує д. Здзярский про віршоване оповіданє Ґрози „O duszach umarłych“. поміщене в збірцї Rubon 1845, II. Се оповіданє „jest dosłownem przerobieniem opowieści ludowej zamieszczonej w rozprawie Grabowskiego pt. „O gminnych ukraińskich podaniach“, що була надрукована в тій самій збірцї. Відки взяв се оповіданє Ґрабовский, сього д. Здзярский не дошукує ся; він зовсїм не звернув уваги, що український оріґінал сього оповіданя був значно пізнїйше надрукований Кулїшем у його „Запискахъ о Южной Руси“ пз. Бабуся з того сьвіту. З уваги на те, що Кулїш уже в початку 40-их років був знайомий з Ґрабовским, тай на те,

що Ґрабовский передає сю леґенду не лише з тими самими іменами, які знаходимо у Куліша, але в тій самій артистичній формі і з тою самою закраскою, яку надав народньому оповіданю без сумніву сам Куліш, ми мусимо стояти на тім, що українська есхатольоґічна леґенда, оброблена Кулішем, була перекладена на польське Ґрабовским, а потім перевіршована по польськи Ґрозою. Може би детальне порівнанє сих трьох версий кинуло також sui generis промінь сьвітла в духову робітню „української школи“?

Ів. Франко.

О. А. Мончаловскій — Литературное и политическое украинофильство, Льв., 1898, ст. 190, 16^0 (Відбитка з „Галичанина“).

Д. Мончаловський хотів бути помічним будущому історикови Галицької Руси, облегчити йому виловлюваннє поодиноких елєментів із істориї поглядів москвофілів на українську национальну ідею — і написав отсю брошуру. Звістно, автор ужив тут права вільного добору, бо коли-б хотів звести до купи усе те, що говорили й писали москвофіли про сей болючий для них проблєм від чотирьох десятків літ, то був би зачудував увесь сьвіт дивоглядністю, суперечністю, неконсеквенциєю й неосьвіченостю, ба й некультурностю сих думок. Такої медвежої прислуги своїй партиї годї домагатись від д. Мончаловського, тому він був у повнім праві вибрати з посеред непроглядного лїса своєрідних гадок ті, що сяк так можна ще повязати з собою, хочби й штучно, а все иньше кинути, доки який проклятий українофіл не виведе його на сьвіт божий. Право вільного добору розширив автор аж так, що полишив цілком на боцї розмірно обєктивні гадки про українське питаннє найповажнійшого з галицьких москвофілів д. Свистуна. Та дуже хибно думав би той, хто хотів би знайти в сій книжцї якесь поважне, одноцільне і консеквентне переведеннє гадки. Усього того дарма шукати у всїх неприхильників української национальної ідеї, рівно у Флоринского і Будиловича, як у Вергуна й Мончаловського. Про їх поспільну згоду нема що й говорити, хиба стільки, що всї радо з'їли-б український рух, навіть хвалячи його (Славянскій Вѣкъ). Ся незгідність та помотаність поглядів нїяк не може увійти в якесь еволюцийне правило розвитку їх і тим дає найкращий доказ про їх стійність, а нам велить дивитись на отсю брошуру sina ira et studio і брати її більш як історичний документ, анїж живе слово. З тої причини в полєміку вдаватись не будемо, бо треба-б до того в десятеро більшу списати книжку, як отся, та при тім учити її автора найосновнїйших понять історії, социольоґії, полїтики, фільософії і т. ин. До того д. Мончаловському вже за пізно братись до пропедевтики. Тому то обмежимось до того, що покажемо хід гадок

у його брошурі, ґрупуючи їх по можности, а читач уже сам виробить собі погляд про їх наукову стійність, бо усе те вже давно ми чули, а нової гадки анї слїду. Сам автор знав про се і тому писав сю брошуру pro foro externo, як признаєть ся на ст. 24 і 25. Як знаємо, не було се без наслідків.

Вісім роздїлів має праця д. Мончаловського, а перший із них має у заголовку приповідку: „Говори, Климе, най твоє не гине!“ Дійстно, кращого мотта не міг автор придумати для своєї книжки! Тут розказана звістна полєміка в российських часописях про галицьких Українців, викликана заснованнєм тернопільської української ґімназиї, при чім д. О. Маковей помістив був у „С.-Петербургскихъ Вѣдомостяхъ“ статї про галицьке національне питаннє. Статї викликали були цїлу бурю в российських часописях і вкінцї львівський „Галичанинъ“ був примушений оправдатись. Сей помістив у своїх фейлєтонах отсю саме працю д. Мончаловського, немов у відповідь на статю д. Маковея.

Сї „возраженія“ починає автор від другого розділу, що йому дав многозначучий заголовок: Semper calumniare audacter. Наперед висказує свій жаль, що российська публика занадто легко бере галицький національний „сепаратизм“, хоч який він страшний. „Нинїшнє українофільство — не благородне і природне українофільство Костомарова, Шевченка і Кулїша, а перед тим Котляревського і Квітки“ (слава Богу! але забув вже сердега те, що чинили й писали про тих невинних українофілів сучасні їм Мончаловські, Флоринскі і т. ин.), воно тепер „нещастє галицько-руської інтеліґенциї, нещастє руської людности Австриї, нещастє всього руського народа“. Дальше заводить сердечно, що „сепаратисти“ експльоатують прихильників „твердой національно-исторической почвы“, забираючи їм найкращі і найздібнїйші молоді сили. Я порадив би автору не лише плакати з сієї причини, але й призадуматись над сею проявою, дуже характерною.

В полєміці зі статею д. Маковея держить ся автор інтересного метода, зачіпати формальні і другорядні питання та розвязувати їх софістериєю. Чому д. Маковей назвав галицьких москвофілів „Великороссами“? Чому він за початок національного відродження має р. 1798, а не 1848 р.? Чому назвав М. Шашкевича Українцем? Та-ж він написав звістну оборону словянської азбуки! Та-ж галицький народ, почитаючи св. Володимира і Почаївську Матїр Б., почуває себе до єдности з Росиєю! Та-ж в однім десь актї Мариї Тереси народність Галичан означена словом russisch! Та-ж у самім заголовку відозви „Головної Ради“ 1848 р. єсть genetivus на aго, що показує „объединительное стремленіе галицко-русскихъ дѣятелей“ 1848 р.! А заголовки ріжних неграмотних букварів до 1848 р.! Та-ж Петрушевич і Дідицький ска-

жуть нинї, що в 1848 р. про самостійність українського народа нїхто й не думав! *). Як сьміє Маковей покликуватись на урядові протоколи „собора“ 1848 р., коли М. Устиянович перед самою смертию написав, що „собор“ цїлий був „объединительный“! Рішеннє таких важних проблємів обіймає увесь 3 розділ. На деякі закиди д. Маковея, нпр. у справі славного „Заведенія“, відповіди тут цїлком нема, „такъ какъ тенденція этой выгадки слишкомъ ясна, чтобы на нее отвѣчать добрымъ словомъ“ (стор. 54). Вкінцї запевняє нас автор, що від 80-их років у Галичинї більше учать ся российської мови, забув лише додати, що $^9/_{10}$ того учення паде на тих таки сепаратистів.

Сокрушивши таким способом противника і здобувши основу, воює автор дальше сьміло і в 4 роздїлї доходить до глибокого висновку: Відродженнє і розвиток Галичини заслуга не українофілів, бо вони тут лише всього 30 лїт, се заслуга „русской партіи, члены которой и пятьдесять лѣтъ тому назадъ и нынѣ проявляли и проявляютъ примѣры такого самоотверженія, такой любви къ церкви и народности, такихъ подвиговъ, какими въ правѣ были бы гордиться и болѣе счастливые народы“. Що до першого — то було-б інтересно знати, яке се відродженнє і який розвиток (у яких напрямах) кладеть ся в заслугу москвофілів, треба-б його докладно означити; що до другого — то сї тиради пахнуть дуже що найменьше „Страхопудом“, подібно й дивна льоґіка, що Українцї нїчого не зробили, бо-ж вони жиють ледви 30 лїт. Тою льоґікою ідучи, мусимо признати, що ще більшу заслугу для галицьких Русинів має Австрия, Угорщина, Польща і т. ин.

Тут признав автор усю надгороду москвофілам, а зараз низше почуває себе чомусь в обовязку оправдати їх з закиду, чому так мало досї зроблено на ниві сього відродження. Або одно неправдиве, або друге непотрібне. Москвофіли, до яких, не знати на якій основі, причислює автор всїх т. зв. рутенцїв, тому, каже, мало зробили, бо завсїди мали проти себе хитрість польської полїтики. Та польська полїтика заснувала Dnewnyk Ruskij і Ruskij Sobor, переслїдувала гражданку, хотїла завести латинку у руське письмо, була неприхильна „обрядовому движенію“. Стільки зумів призбирати автор перешкод для розвитку національного, просьвітного й полїтичного під проводом сторонників „русской партіи“! Чи супроти того не на іронію подобає виклик автора: „Сколько потребовалось самоотверженія, сколько энергіи, сколько труда и сколько любви къ своему родному, чтобъ съ одной стороны просвѣщать народъ,

*) Лише самі вони обі. Диви „Лїт. наук. Вістник“ т. XIII, статю І. Франка про Петрушевича. Про те міг би д. М. довідатись хоч би й із Ф. И. С. „Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи“, книжки собі цїлком близької.

съ другой добиваться политическихъ правъ, съ третьей отражать покушенія на русскую азбуку и русскій языкъ, съ четвертой бороться противъ своихъ же отступниковъ отъ вѣры и народности!“ (стор. 69). Ще більша вийшла-б з того іронія, як би був автор додав, що проти Поляків і наведених перешкод мали руські полїтики 1848—1880 р. за собою центральне правительство, трохи сильнїще від Поляків, і якби вони хоч дрібку були сьвідомі себе і хоч трохи бажали просьвіти народови, то про такі перешкоди, як наведені, було-б стидно й говорити в історичній розвідцї Д. Мончаловський дуже добре знає, що все зроблене москвофілами, не подиктоване темнотою, безхарактерністю і лакейством, значить користне народови — було лише імітованнєм сьвідомих Українців, для противаги їх впливови. Се імітованнє тягнеть ся до нинї. Автор знає, що полїтика славлених ним патріотів у конституцийнім періодї була просто скандальна, але він зве її лише „небезошибочною“ і вину тому знаходить в тім, що аж 1866 р. „русская партія сбросила съ себя иго „рутенизма“, ставъ на твердую почву національнаго и языковаго единства“ (стор. 70). Треба було лише додати, що конституция заведена в Австриї 1867 р. !

В пятім роздїлї перехід до т. зв. польської інтриґи. На якійсь довшій льоґічній основі умів автор получити польонофілів 1848 р. з Українцями 60-их років, хоч перші рідні брати „русской партіи“, і що до мови і що до переконань, чи там усякої недостачі їх. Дуже теж зручно оминає автор полученнє українського руху в Росиї і Галичинї, як теж москвофільського в Галичинї, Буковинї й Угорщинї — значить усе те, що всякому розумному чоловікови обернуло б цїлу справу вспак, як се видно навіть із працї москвофіла д. Свистуна. Та дивуватись тому нема що, бо д. М., скільки знаємо, не має нахилу до морального самовбійства. Досить що молодї Галичане не зрозуміли „истиннаго смысла Шевченковыхъ произведеній“ і почали т. зв. козакованнє. З того скористали Поляки і надали сим поетичним симпатиям полїтичний напрям. І тут відкрив д. М. Америку! От бачите, перше було лїтературне українофільство, гарне, природне, всїм обєдинителям любе, та на жаль Поляки зробили його п о л ї т и ч н и м, на свою користь, щоб ослабити Росию. Тут треба-б почати научати автора від азбуки, бо він не знає, що український рух супроти Москви був уже полїтичним від 1654 р., він не знає, що Кирило-методиєвське Брацтво було полїтичне, що між поезиями Шевченка половина основана на полїтичних гадках, що український рух 60-их рр. у Росиї був полїтичний, та навіть хоч би не був, то мусїв перейти такий еволюцийний розвиток, який переходили усї національні ідеї XIX ст. у всїх народів, навіть і Москалів, який переходять усякі взагалї ідеї. Та проте дарма говорити з автором, коли він

рівночасно висказує ось яку чудернацьку нісенїтницю: гадки в поезиях Шевченка чисто социяльні, бо в них анї разу не стрічаєть ся слово Русь (стор. 73). Як сонне видїннє переслїдує автора „польська інтриґа“. Sioło Сьвєнцїцкого більш епохальне дїло, нїж усї історичні події, революцийні ідеї, просьвітні змагання і т. ин., а фонетика страшнїйший чорт, анїж французька революция для аристократів. Малий, незначний значок для письма піднесений автором до кольосального історичного значіння. „Нова ера“ не подобаєть ся автору лише тим одним, що зазначає українську самостійність і католицизм, що до иньших точок вона могла вже бути в десятеро консервативнїйша. Не знаю, чи д. М. завдавав собі питаннє, чому Баденї мусїв робити угоду з Романчуком, коли сторонники останнього повинні бути кість від кости і кров від крови Поляків? Звідки взялись противности і потреба загоди? Та й сам автор говорить трохи низше, що „нова ера“ розбилась і вірними їй лишилась лише горстка, а всї иньші Українцї стали в опозициї до уряду й Поляків. Чому тут не говорить автор про польську інтриґу? Де тут полїтична сторона українофільства на користь Поляків? Хиба знов сама фонетика! При кінцї роздїлу сказав автор сьвідому неправду, що фонетика доведе до збільшення Русинів gente Rutheni natione Poloni, „а такихъ типовъ уже нынѣ много“ (стор. 89), бо автор таки добре знає, що такі типи належать до минувшини, що самі Поляки нарікають про загибіль таких типів.

Шостий роздїл призначений на те, щоб показати, як українство вяжеть ся з польською революцийною ідеєю і росийським конституцийним змаганнєм. В тім нїкого упевняти не треба, бо така союзність знана, природна й не дивна, таке дїєть ся скрізь по сьвіту і цїлком не противить ся моральности. Одначе автор думає, що тим здескредитує українську ідею, коли яким небудь способом пришпилить до неї якого Поляка або росийського революціонера. Се доказ, що книжка писана для Росиї, бо для Галичан такі лучення не мають нїякої вартости. Автор на стільки ще не критичний, що вилапує і ті звістки, де Поляки (так немов би у них була лиш одна партия) не бажають собі України окремої від Польщі, але границь останньої з 1772 р. Де-ж тут консеквенция? Та ж з того виходить, що українська національно-полїтична ідея противна польській Ягайлонській ідеї! Так само годї зрозуміти, і сам автор певно не розуміє, в яких відносинах стоїть до „польської інтриґи“ український социялїзм, що тільки бесїди про нього. Чи се баламутство те-ж pro foro externo? Кінець кінців такий, що Українцї признають добровільно люблинську унїю (sic!) і тим самим відновляють право панования Польщі над Русею (ст. 120). Зараз пісня сеї дивоглядности читаємо, що „нынѣшнее украинофильство, представляемое

группою г. А. Барвинскаго имѣетъ вполнѣ политическій характеръ“ (ст. 121). Рівночасно на тій самій сторонї говорить ся, що ся ґрупа не має нїякої сили, що загал галицьких українофілів противний їй. Як же то? Значить ся, українська ідея невинна! Що більше, і такий погляд цїлком не вірний. Група Барвінського найменьше полїтична зі всїх українських партий, будучи опортунїстичною, за те останні українські партиї як раз par excellence полїтичні, бо мають далекосяглі полїтичні пляни. Вони з тим не криють ся і д. М. слїд би знати про се. На що-ж здалось велике відкритє? Треба признати, що у людей того покрою, що д. М., дивний науковий метод. Замісць старатись зрозуміти причину, основу й обставини якоїсь прояви в новочаснім історичнім розумінню, вони вдоволяють ся випискою з якої там Gazet-и Narodow-ої, Przegląd-а, або підхоплюваннєм якої пебудь полєміки між Українцями. Як остаточно поплутанї в автора найелєментарнїйші понятя, доказом нехай служить ось що: програма Романчука, по словам автора, була відреченнєм від етноґрафічного українофільства, бо приймила в основу католицьку віру. Значить ся, етноґрафія й релїґія одно! Або як сьвідчить про історичну осьвіченість автора розумованнє про Сербів і Хорватів: „Политика и вліяніе Рима раздѣлили сербскій народъ на два народа; сербы, сохранившіе православіе и кириллицу, остались сербами, ихъ же родные братья, принявшіе католичество и латинку, образовали совершенно отдѣльный хорватскій народъ. Слушая серба, говорящаго по сербски и хорвата, говорящаго по хорватски, нельзя замѣтить существенной разницы въ языкѣ, но попросите ихъ написать сказанное ими и вы увидите два совершенно различные языка“ (стор. 127). Чи що дивного, коли автор з таким науковим підготованнєм береть ся рішати українське питаннє!

Захотїлось ще автору рішити (з таким самим знаннєм) лїтературну сторону українофільства (7 розд.). Тут, розуміє ть ся, теж мають перевагу такі важні проблєми, як чому „Малороссія“ у нас зоветь ся Україною, чому ми звемо так і Галичину і т. ин. неначе-б то се було основою української національної ідеї. Звістно, кому форма, а кому зміст. Полишимо на боцї авторові розумовання з поля лїнґвістики, бо одно д. М. не лїнґвіст, друге лїнґвістика національного питання не рішає, хоч би український язик був сто разів більш подібний до российського, нїж тепер єсть. Остаточно автор не такий завзятий ворог язикової самостійности Українців, він доходить навіть до такої глибокої сентенциї: „Мы готовы согласиться съ украинофильскими филологами и политиками объ отдѣльности и самостоятельности малорусскаго языка, подъ условіемъ, однако, что они намъ укажутъ, гдѣ граница, отдѣляющая малорусскій языкъ отъ великорусскаго языка?“ (стор. 142). За

таку ласкавість автора ми відплатились би рівним і готові признати правду цілій книжці його, коли він нам покаже в ній границї, де кінчить ся безглуздність, а починаєть ся розум... Специяльної подяки заслужив собі д. М. від российських Українців, яких потішає, що нічого їм бояти ся атентатів Галичан, маючи за собою: „могущественнѣйшее въ мірѣ самодержавное государство, міровую литературу, а въ случаѣ нужды и милліонную армію“ (стор. 144). Так говорить чоловік, що рівночасно „просьвічає“ народ у конституцийних правах! Сокрушеніе української літератури легко удаєть ся автору. Ото виписує колишню критику Лівобічного в „Буковині“ на першу книжку „Літературно-наукового Вістника“ — та й тільки. Бо виписок із офіцияльних шкільних книжок чень і сам автор не бере поважно.

Кінчить автор свою брошуру розділом під заголовком: „О семъ знаменіи побѣдиши!“ Говорить тут про участь Українців в российській літературі й науці на доказ єдности (таку єдність можна-б знайти і з Поляками, Німцями, Мадярами і т. ин.), про нестійність української ідеї вже тому, що Українці ділять ся на партиї з ріжними програмами (яке незнаннє соціольоґічних і політичних ідей!). Дальше знаходить відраду, що „міліонная масса крестьянства льнетъ къ русской партіи“, — але се хиба в Росиї, бо в Галичині й самому автору про се нічого не звістно. Зітхає теж, що як би то в Галичині в усї школи ввести „русскій“ язик, то до десятка літ і не пізнав би Галичини, так вона зрівналась би з цілим „русским“ сьвітом. Потішимо автора і нашим зітханнєм, що як би то політична воля в Росиї, то д. Мончаловський і не пізнав би „наслѣдія св. Владиміра“... Вкінці запевняє він нас, що москвофіли не противні українській літературі, коби лиш не „сепаратизм“.

Дивна лише та москвофільська публика, що читає в одній і тій же часописи доволї обєктивні виводи д. Свистуна про українське питаннє і такі безглузді напади як праця д. Мончаловського. *С. Т.*

Юбилейный сборникъ въ честь Всеволода Өедоровича Миллера изданный его учениками и почитателями подъ редакціей И. А. Янчука, Москва, 1900, ст. XXII+368, 4⁰ (Відб. з XCVII т. Извѣстій общества любителей естествознанія, антропологіи и этнографіи).

Збірник виданий на честь звісного оріенталїста, дослїдника российського народнього епоса, проф. Вс. Міллера, містить більше сорока праць российських, українських, вірменських і иньших учених і визначаєть ся великою ріжнородністю змісту. Певна річ, значна часть між ними зовсїм не заокруглені працї, а тимчасові комунїкати, нариси або нарешті сирі материяли. Та все таки знаходимо всюди цінні причинки до

дальших дослїдів — і се головна заслуга книги. Деякі з поміщених тут праць були вже обговорені в Записках (т. XL). Я обмежусь тут на працях історично-лїтературного та етноґрафічного змісту.

На вступі В. Михайлорский дає коротенький нарис наукової дїяльности юбілята, зупиняючи ся на характеристицї його важнїйших праць, серед яких видне місце займає також „Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ", де Вс. Міллєр попробував поясняти мітольоґію і форму поеми в звязку з анальоґічними церковно-болгарськими та византийськими творами. До нарису додано бібліоґрафічний покажчик наукових праць юбілята (всїх 141).

Далї подають Thor Lange і Philipp Trilling два переклади (данський і нїмецький) болгарської колядки про те, як юнак переганяє сонце; сю колядку цитував Вс. Міллер у своїй працї про „Слово о полку Игоревѣ". А Грузинский дав гарний переклад вступу Шевченкової „Черницї Марьяни". До поетичних причинків треба ще зачислити працю С. Олферєва „Изъ области древне-арабской лирической поэзіи", де подано переклади сїмох пісень з коротким вступом і поясненями. До сирих материялів належать апокріфи записані з уст народа в Волинській ґуб. А. Малинкою, апокріфи зібрані в Кубанській обл. пок. М. Дикаревим, один вірменський апокріф (Посланиє Пилата до Тиберія) поданий у перекладї Х. Кучук Іоаннесовим, подана С. Долговим із одного рукопису вірша-пісня „Чудная Царица Богородица", поданий М. Аттаєю переклад арабського тексту повісти про „Акира премудрого" і подана А. Марковим „Біломорська билина про похід Новгородцїв на Югру в XIV в." (до неї додано й уваги). Із праць більше принагідного характеру зазначимо Г. Чиркова „Два любопытныхъ арабскихъ документа", з приводу двох арабських листів, привезених із Сириї д. Кримським; далї д. Кримського „О малор. отглагольныхъ существительныхъ на еннє и іннє"; Р. Брандта „Нѣсколько мелочей (про слова „перецъ", „вьсь, вьсе, вьса", „человѣкъ" і про деякі акценти), Мірри Джаффара „Объ искусственномъ образованіи парныхъ словъ", П. Мілюкова „Что такое „море Вирянское" и „городъ Леденецъ" былины о Соловьѣ Будимировичѣ?" та Л. Мсеріанца „Къ Боспорской ономастикѣ". Із праць більше заокруглених варта уваги статя В. К. Поржезинского „Нѣсколько страницъ изъ исторіи сравнительнаго языковѣдѣнія", де автор розглядає й критично розбирає погляди найчільнїйших лїнґвістів на можність реституциї індоевропейського праязика.

В своїй статї „Одно изъ примѣненій закона переживанія старины въ исторіи русской литературы" М. Сперанский застановляєть ся над методом, якого треба уживати при дослїдах над ріжнородними апокріфами, тими важними памятками староруської лїтератури. Вихідною точ-

кою тих дослїдів мусить бути тзв. індекс, чи то статя „О книгахъ истинныхъ и ложныхъ“. Вона появляє ся на Руси ще в XI в., чим пізнїйше, тим більше являєть ся розширеною, в кінцї у-перве появляєть ся друком у Москві 1641 р. в тзв. „Кириловій книзї“. Отже в тім індексї, вичислено апокріфи двоякого рода: оповіданя на теми біблїйних подій старого й нового завіта, фальшиві жития сьвятих та твори есхатольоґічні з одного боку, і цїлий ряд творів ворожбитських, фальшивих молитов, заклять і т. и. з другого боку. Між тими двома ґрупами заходить важна принципіяльна ріжниця. Твори першої ґрупи — переважно переклади з грецького, і так само індекс їх перекладений, старший; твори другої ґрупи в старих грецьких індексах не названі і дістають ся до індекса аж на Руси. Проф. Спер. підносить і иньші ріжниці, які заходять між сими двома ґрупами і домагають ся відмінних методів дослїду. Тексти першої ґрупи здобувають собі популярність в якімсь часї, а потім попадають в забутє, коли змінить ся лїтературна мода; тексти другої ґрупи, відповідаючи народнїм віруваням і загальним психічним настроям, живуть довго і не підлягають модї. Тексти першої ґрупи завдяки свойому напів церковному характерови переписують ся або переробляють ся бережливо, отже й заховують в більшій мірі свій первісний характер, так що їх звязок з первовзорами прослїдити далеко лекше; натомісь тексти другої ґрупи переробляють ся дуже основно, або компонують ся на ново на тлї якогось даного повіря, через що й звязок їх між собою прослїдити дуже трудно, а походженє з чужомовних взірцїв сконстатувати рідко коли можливо. От тим то при дослїдї тих памяток для першої ґрупи вистарчає метод історично-лїтературного порівнаня, натомісь для другої ґрупи треба користувати ся фактами етноґрафії й порівняного фолькльору. Гарна статя проф. Сперанского, якому наука завдячує цїнні дослїди і в однїй і в другій ґрупі апокріфічних памяток, повинна бути звісна особливо кождому з тих молодших робітників, що беруть ся до працї над памятками апокріфічного письменства.

Зовсїм иньшого, певно що дуже ориґінального, але зовсїм ненаукового методу держить ся М. Дикарів у своїм вступі до апокріфів зібраних у Кубанській обл. В остатнїх роках свого житя пок. Дикарів побільшив собою число тих, що зломили ногу в порівняній мітольоґії. Він сконструував собі теорию, яку висловив у отсїй передмові ось якими словами. Виходячи зі знаного не лише у Греків, але майже у всїх народів на землї віруваня в щасливі і нещасливі днї М Дикарів придивляє ся календарям римо-католицькому і протестантському і переконує ся, „что составители ихъ руководились системой греко-языческаго календаря, пріурочивая къ извѣстнымъ числамъ праздники святыхъ, имена

которыхъ имѣютъ нѣкоторое созвучіе съ именами или прозвищами языческихъ боговъ, праздновавшихся въ тѣ числа". Певна річ, єсть зерно правди в тім реченю, та тільки зерно. Основою християнського календаря був не сам грецький, а подекуди й жидівський, єгипетський і иньші, а основою всїх старинних календарів був календарь вавилонський. Значить, дослїди повинні обіймати всї ті календарі. А з другого боку М. Дикарів дуже наівно уявляє собі, що ті календарі укладав хтось один чи якась специяльна комісия, що при укладаню мала такі чи сякі свої провідні думки, яких цїли з уваг М. Дикарева навіть зрозуміти не можна. Та в кінцї третє: навіть хоч би цїле речене Дикарева було правдиве, то ті висновки, які він робить із него, ті карколомні зближеня й дикі етимольоґії не мають наукового характеру і можуть хиба скомпромітувати порівнаний метод. Досить буде сказати, що в отсїй передмові він іденифікує закінчене деяких лат. сьвятих на -bert-pert-precht (Albert, Albrecht і т. и.) з мітичною Бертою, з грецьким (скомпонованим) Πέρθα і такимже Κέρθα, з Персефоною, Артемідою, Вічним Жидом і московським прозвищем „Лиса Патрикѣевна", назву Індия з грецьким Ἀΐδης, Троян з Θρώ-ἄνα — Θηρόσια Ἄνασσα, Галич з Ἀληκώ ἀρά, село Березово з Περσία або Κερέσσα і т. д. Олексій Попович нашої думи у Дикарева грецький Гермес, король Кароль — грецьке κόρα ἥλια = дочка сонця і т. д. І головно — з усїх отих карколомних зближень нїчогісїнько не виходить окрім непроглядного хаоса.

Характер тимчасового комунїката — збірки цїкавих материялів і деяких уваг до них має статейка А. Кірпічнікова „Богородица въ народной поэзіи" (ст. 93—96). Автор згадує тут леґенди про стопу Богородицї на скалї, наводить французьку пісню про розцвилий прут, наводить в повнім текстї бесарабське оповідане про плач Богородицї за Христом і про те, як жаба потїшила її, чим і поясняєть ся народне вірування, звісне також у нас, що жаба „чистить воду" і що жабу вбити — гріх. Автор цитує також українські материяли і кінчить леґендою про засїяну ниву, що чудесно зараз зародила і доспіла.

До історії апокріфічних леґенд належить також гарна праця Гр. Халатьянца „Объ Авгарѣ, царѣ Эдесскомъ, по Моисею Хоренскому". Се уривок із більшої працї — критичного дослїду про жерела Мойсея Хоренського. Користуючи ся працями европейських учених про ту леґенду автор доказує, що старий вірменський історик черпав із церковної історії Евзебія, дещо взяв із Йосифа Флявія, але найбільше деталїв таки просто виссав із пальця.

Характер реферата з ширшої детальної працї має статя А. Д. Григорьева „Къ вопросу о происхожденіи и редакціяхъ повѣсти объ Акирѣ премудромъ". Автор подає тут головні результати своїх дослїдів

над сею повістю, але без арґументациї й наукового апарату, так що й рецензентови годї сказати що будь про вартість тих висновків, хоча дещо, нпр. першинство індийського прототипа повісти перед вавилонським і перехід індийського мотива до Вавилона ще в VII в. до Хр. a priori можна вважати сумнївним.

Дуже інтересну і старанно оброблену працю дав С. Шамбінаґо в статї „Древне-русское жилище по былинамъ“. Порівнуючи описи помешкань, дані в билинах, з тими староруськими помешканями, які знаємо з історичних документів та археольоґічних і иньших памяток, автор доходить ось до яких висновків: 1) помешканє змальоване в билинах згідно з історичною дійсністю; 2) се помешканє — то богатий дім XVI—XVII в. Значить 3) остаточна редакция билинних описів, а тим самим і билинних текстів загалом була дїлом скоморохів XVI—XVII в., значить далї 4) форма і зміст билин, які дійшли до нашого часу, виробились остаточно в XVI—XVII в. Сї висновки роблять конець фантазованям про прастаре походженє билин, про їх прастару форму і т. д. Певна річ, в ті билини, які ми знаємо тепер, війшло не мало елєментів значно старших від XVI в. Але знаючи таке пізнє їх сформованє ми будемо знати, що старші елєменти в них перейшли пізнїйшу, може й не одну перерібку, комбінували ся з новійшими і тратили свій первісний характер. Варто би, щоб методом д. Шамбинаґо дехто зробив досліди над нашими старшими піснями (колядками, весїльними піснями) і здобув певні дані для їх хронольоґічного розміщеня.

Дуже цінні уваги додав А. Марков до записаної ним над Білим морем билини про „Камское побоище“. Автор показує тут, як історичний факт походу і пораженя Новгородців над річкою Камою, допливом Іртиша, в р. 1357, перейшовши в билину, з часом був прислонений конвенціональною українсько-руською закраскою: замісь Новгорода явив ся Київ з Володимиром, Іллєю Муромцем, Добринею, Татарами; з первісного оповіданя лишив ся тілько реєстр „богатирів“ — Новгородців, та назва „Камскоє побоіще“. Автор додає, що билина про Камське побоіще була потім перероблена на билину про Мамаєво побоіще, яке історично трапилось 23 роки по нещастю Новгородців над Камою.

В статї „Одинъ русскій анекдотъ и его западный источникъ“ подає проф. Ю. Поливка з Праги порівняний дослїд над звісним у нас анекдотом про те, як селянин учив мандрованого студента називати по книжному дім, кицьку, огонь, драбину і т. и. Так само західне (та мабуть в основі орієнтальне) жерело вказує проф. Сумцов для Стороженкового оповіданя про бабу, що їй чорт на махових вилах чоботи оддавав. Проф. Сумцов зупиняє ся на іспанській збірцї XIV в. El Conde Lucanor, де є оповіданє, що було мабуть прототипом иньших європей-

ських, отже й нашого. Алеж відомо, що Conde Lucanor зложений у значній части з ориєнтальних материялів; на жаль проф. Сумцов не дошукував ся дальше жерел сеї повісти.

Для історнї і топоґрафії казок дає цінний причинок Ол. Маркевич у статї „Очеркъ сказокъ обращающихся среди одесскаго простонародія", де в систематичнім укладї передано і схарактеризовано зміст 50 казок, записаних автором від одеських учеників. Цікаво, що казки записані росийською мовою, але з примішкою українських зворотів, а теми їх виявляють більше схожости з українськими, ніж з московськими казками.

В. Гордлевский подав дуже важний причинок для порівняних студий над казками та леґендами, а власне переповів зміст 98 турецьких казок, зібраних мадярським етноґрафом Куношем і виданих у Будапештї по мадярськи в р. 1889. На жаль, д. Гордлевский не завдав собі працї додати до кождої казки покажчика паралелїв і оброблень, що, бачить ся, повинно б бути обовязковим у кождім науковім виданю таких материялів. Тілько до одної казки додав гарну студию д. Кримський, — се тема про тзв. доктора Всезнайка або Жучка, до якої д. Кримський показує нові ориєнтальні паралелї, що дають важні причинки до її літературної історнї, яка сягає аж до Індиї і вже в часї зложеня великої збірки Сомадеви виявляла що найменше два варіянти.

Дуже важний причинок до історнї арабської збірки „Тисяча ночей і одна" подали А. Горстер і А. Кримський. Перший подав перекладом зі своїми увагами статю Араба-Єзуїта А. Сальхані про „Тисячу ночей і одну", статю, що була подана яко вступ до виданя арабського тексту сеї збірки, доконаного о. Сальхані в р. 1888—89, а д. Кримський додав бібліоґрафію важнїйших учених европейських праць про ту збірку, додаючи декуди свої цінні уваги. Загалом праця д. Кримського конче потрібна кождому, хто займаєть ся студиями над сим справжнїм „морем казок", яким являєть ся арабська збірка.

Два цікаві причинки до етноґрафії Білорусів знаходимо в книзї, а то: 1) статю В. Н. Добровольского „О нѣкоторыхъ архаическихъ обычаяхъ переживаемыхъ народомъ въ Смоленской губерніи" (слїди стародавнього звичаю „кувади" і „ходженє баб у циганки") і 2) М. Довнар-Запольского „Ритуальное значеніе коровайнаго обряда у Бѣлоруссовъ". Д. Довнар Запольский бачить у короваю і в обрядах злучених з ним останки культу Пріапа — погляд дуже слабо мотивований. Автор не тілько не притягнув до порівнаня аналоґічні обряди й пісні иньших Славян, але не заглянув навіть до працї Хв. Вовка „Rites et usages nuptiaux en Ukraine", де був би знайшов богатий український і загалом славянський материял і цінні вказівки для дальшого дослїду.

До української етноґрафії належить у збірцї тілько одна праця П. Іванова „Вовкулаки, матеріалы для характеристики міровоззрѣнія крестьянъ-малоруссовъ“. Своїм звичаєм шановний етноґраф дав тут тілько зґрупований материял свого власного збираня, не пробуючи анї порівняти його з тим, що назбирано иньшими українськими етноґрафами, анї зробити темою якоїсь наукової студиї. *Ів. Франко.*

Записки Императорскаго Одесскаго Общества исторіи и древностей т. XXII, 1900, ст. 221+43+44+81+153.

Сей том праць одеського історичного товариства починає ся двома розвідками проф. Штерна про керамічні находки Чорноморя — ми обговоримо їх осібно в дальшім томі наших Записок. Тойже автор в статї „Двѣ хранящіяся въ Одесскомъ музеѣ аттическія вазы строгаго краснофигурнаго стиля“ описує чашу знайдену в Керчи: вона представляє сцену пірваня Єлени Менеляєм по зруйнованю Трої, друге начинє викопане в Ольвії має образки двох флейтистів. Розвідка д. А. Н. про Бесарабію в рр. 1812—28 обговорена низше, в відділї Бібліоґрафії. Тим вичерпуєть ся все інтереснїйше в відділї розвідок.

В відділї „Материялів“ подані деякі документи до історії Одеси. В відділї „Смѣсь“ подав д. Родзевич деякі звістки про заснованє ляпкастерских шкіл у Росиї. Д. Арс. Гурлянд подав уривки з опису Одеси зробленого зараз по її заложеню ґенер. Сухтеленом. Д. А. С. звертає увагу на „Обмеленіе правого рукава Днѣпра у Херсона“. Д. Іванов подав документ знайдений в єкатериноставскім архиві в р. 1874, до історії роздаваня земель за Потемкіна. Подано також кореспонденцию з 1825 р. в справі заснованя нових повітів та „Запись о кладѣ подъ Одессою“ куплену від селянина Гончаренка з Томашівської слобідки: про скарб закопаний чотирма запорожцями недалеко Одеси. В статї „Изъ жизни старой Одессы“ подав проф. Маркевич деякі звістки про стару козацьку родину Потилиць, що жила з початку XIX в. в Одесї і була досить популярна в одеськім купецтві. Він же подав деякі близші звістки про житє одеського міського голови з р. 1818, Д. С. Інглези. Д. Нікіфоров дав близші звістки про село Федвар, положене на границї Київської ґубернії, що істнувало вже в XVI в.

В відділї „Некрологи“ між иньшими маємо некрольоґи А. Скальковского і В. Н. Ястребова — писані проф. Маркевичем; біоґрафії їх звістні нашим читачам, тож не переказуємо їх, натомість наведемо дещо з житя недавно помершого члена товариства протоєрея А. Г. Лебеденцева (некрольоґ його подав проф. Кочубинский). А. Лебеденцев, син бідного сьвященика Канівського повіту, був старшим між пятьма своїми братами, з котрих Теофан був основателем „Київ-

ської Старини“. Учив ся в київській академії, котру укінчив в р. 1843. Перші роки служби по висьвяченю провів в Одесі, але вже в р. 1848 іменовано його сьвящеником в Севастополь, і тут як раз перебув він цілий час облоги міста і став ся цілком припадково її літописцем: листи його писані до преосв. Іннокентия, що були поміщені в Київській Старині за р. 1886, становлять побіч писань Піроґова головне жерело до історії облоги Севастополя. В р. 1857 Лебеденцев покинув Крим і переніс ся до Одеси, де був головним орґанїзатором епархіяльного орґана „Херсоньскі Епархияльні Відомости“, що став виходити в р. 1860. В шестій книжцї сих Відомостий появила ся важна статя Лебединцева під заг. „Ханская Украина“. Історичне значінє сеї статї лежить в тім, що вона познайомила з новими, до того часу нікому незвісними, місцевими відносинами в останнї три десятки літ панованя очаківських Татар в области між Днїстром і Бугом і змінила представленє про очаківську область. В тих самих Відомостях за р. 1861 помістив Лебеденцев кілька поменьших статей і материялів, як нпр. „Замітки севастопольского священника“. В сім роцї переривають ся його наукові занятя з причини родинних відносин. Доперва коротко перед смертию вмішав ся він був ще в спір за рік заснованя міста Одеси і написав на сю тему кілька статей в „Новоросийскім Телеґрафі“.

В Протоколах надруковано ще деякі замітки і доповненя до археольоґічних розслїдів. *С. Гм.*

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи, ч. 30, Симферополь, 1899, ст. 125.

В сїй книжцї можна занотувати: коротку замітку про розкопану коло с. В. Білозерки (Мелитопольск. пов.) т. зв. Чмиреву могилу — розграблену вже, що містила похорон т. зв. скитського типа, – далї замітку (малозначну) про два уривки Пятокнижя з теодосийської синаґоґи й дві замітки про працї київського археольоґічного з'їзда д. Х. Ящуржинського й Олексія Маркевича. Останнїй, застановляючи ся над слабкими результатами київського з'їзда, підносить і звістну справу української мови, але при тім висловляє замітки досить несподівані в устах чоловіка, що був сам участником з'їзда і міг знати близше справу: він заявляє, що завсїди признавав потребу одного науково-літературного язика, а то росийського, і „не спочуває галицьким ученим, що вони ухилили ся від з'їзда після того як жаданий ними дозвіл в части був одержаний“ (с. 68). Що до всесловянського науково-літературного язика, то не прорекаючи, чи він коли буде, мусить і сам автор признати, що його нема, і цїла справа вийшла з того, що орґанїзацийний комітет, допускаючи всї иньші словянські язики, сьвідомо поминув тільки українсько-руську. Що до того часткового дозволу, то автор пригадає, що він

був даний так пізно, що годї було з нього скористати, і в такій формі, що навить сама президия з'їзда не уважала можливим користати з нього. Зрештою автор, по тих застереженнях, висловляєть ся против заборони. Певно!... *М. Г.*

Rozprawy akademii umiejętności — wydział filologiczny, т. XXV – XXXII (II серия т. X—XVII), Краків, 1897—1901.

Про томи XX—XXIII була мова в наших Записках т. X (том XXIV досї не вийшов?), в сих останнїх восьми томах безпосередній інтерес для нас мають тільки дві розвідки дра Студинського: про ґенезу творчости А. Метлинського (т. XXVI) і М. Шашкевича (т. XXVII), обговорені вже в Записках т. XXVIII. Посередній, більший або меньший інтерес можуть мати для нас отсї ще розвідки: Ол. Брікнера Kazania średniowieczne ч. III — огляд кількох польських проповідників XV в., з оглядом на культурно-історичний інтерес сього материяла, А. Карбовяка Szkoły parafialne w Polsce w XIII i XIV w. (т. XXV), Ст. Добжицкого O mowie ludowej we wsi Krzęcinie (pow. Podgórski) (т. XXVI), К. Потканьского Lachowie i Lechici (о скільки автор зачіпає тут деякі справи східно-словенської кольонїзациї, надієся ся до його поглядів іще вернутись), О. Брікнера розвідка про Вацлава Потоцкого (т. XXVII, XXIX, XXXI) — письменника не безінтересного й для нас з огляду на його історичні вірші, Я. Чубка — J. Ch. z Goslawic Pasek w oświetleniu archiwalnem (1667—1701), С. Цїшевского Bajka o Midasowych uszach, studyum z literatury ludowej (XXVIII), Ол. Брікнера Apokryfy średniowieczne, ч. I (XXVIII), Я. Фіялка Studya do dziejów uniw. krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV w., Я. Бодуена де Куртене Strona językowa oryginału polskiego listu „Dymitra Samozwańca“ з 24/IV 1604 р. (XXIX), Л. Штернбаха Analecta Avarica (т. XXXI), С. Добжицкого O tak zwanem mazurowaniu w języku polskim (XXXII) *М. Г.*

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Курскія Епархіальныя Вѣдомости
Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости
Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ
Минскія Епархіальныя Вѣдомости
Литовскія Епархіальныя Вѣдомости
Земскій Сборникъ Черниговской губерніи
Сборникъ Херсонскаго Земства

Dr. I. Szaraniewicz — Cmentarzyska przedhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku, w powiecie Brodzkim, 1898.

K. Hadaczek — Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu, 1898.

— Grabarka niesłuchowska, 1898.

W. Przybysławski — Dwa złote skarby w Michałkowie, 1900.

П. В. Голубовскій — Опытъ пріуроченія древне русской проповѣди „Слово о князьяхъ" къ опредѣленной хронологической датѣ, 1899.

— Служба святымъ мученикамъ Борису и Глѣбу въ Иваничской минеѣ 1547-79 г., 1901.

А. Архангельскій — Образованіе и литература въ Московскомъ государствѣ XV—XVII в., 1898—1901.

А. Павенцкий — Початок і розвій шкільництва на Руси, 1899—1900.

К. Олейниковъ — Краткая историческая записка о Свято-Троицкомъ Густынскомъ монастырѣ, 1900.

К. Харламповичъ — Іосифъ Курцевичъ, архіепископъ суздальскій, б. владимирскій и брестскій (1621—1624 г.), 1900.

С. Рункевичъ — Изъ исторіи русской церкви въ царствованіе Петра Великаго, 1900.

Fr. Rawita-Gawroński — Uposażenie duchowieństwa rzymsko-katolickiego na kresach ukrainnych w końcu XVIII w., 1900.

А. Папковъ—Упадокъ православнаго прихода XVIII—XIX вѣка, 1899.

Н. Марковъ — Дѣти духовенства, 1900.

А. Лазаревскій — Старинные польско-русскіе календари, 1900.

А. Новицкій — Исторія русскаго искусства, VI—VIII, 1899—1900.

А. Н. Очеркъ гражданскаго устройства Бессарабской области съ 1812—1828 г., 1900.

D. Zaleski — Korespondencya Józefa Bohdana Zaleskiego т. I, 1900.

A. Krechowiecki — Bohdan Zaleski o sobie i współczesnych, 1901.

S. Zdziarski — Ze studyów nad „Szkołą ukraińską", 1900.

О. Мончаловскій—Литературное и политическое украинофильство, 1898.

Юбилейный сборникъ въ честь Всеволода Ѳеодоровича Миллера, 1900.

Записки Импер. Одес. Общ. исторіи и древностей, XXII, 1900.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи, ч. 30, 1899.

Rozprawy akademii umiejętności, wydział filologiczny, XXV—XXXII, 1897—1901.

В справі музея при Науковім Товаристві ім. Шевченка.

Відозва до ш. Земляків.

Від кількох місяців виставлено до публичного ужитку кілька колекций музея Наукового Тов. ім. Шевченка, що вже від довгих літ почувало потребу утворення українсько-руського музея та збираня для нього предметів. Зайнявши під Товариство ширший льокаль з кінцем минулого року, могло воно приступити до сповнення свого бажання. При канцеляриї Наук. Товариства ім. Шевченка тепер можна оглядати:

1) колекцию портретів виднійших українсько-руських діячів, учених, письменників і артистів: Котляревського, Шевченка, Костомарова, Антоновича, Житецького, Ом. Огоновського (ґіпсовий релєф), Нечуя-Левицького, Лисенка, Франка, Л. Косачівни, Грінченка.

2) колекцию автоґрафів українсько-руських письменників і діячів (Т. Шевченка, П. Куліша, С. Руданського, М. Драгоманова, О. Кониського, Ів. Нечуя-Левицького, Д. Мордовця й иньших живих письменників, з галицьких (померших): М. Шашкевича, І. Озаркевича, А. Могильницького, Гр. Яхимовича, Гр. Шашкевича, М. Устияновича, Вол. Шашкевича, Ом. Партицкого, Кс. Климковича, Вас. Гарматія, Ос. Федьковича, Е. Желехівського, В. Барвінського, Я. Головацького, В. Ильницького, С. Шеховича).

3) колекцию автентичних фотоґрафій виднійших осіб і памятних місць України-Руси.

4) колекцию старинностей — тут значні колекциї: з похоронного поля с. Чехів (пов. Броди, культура переходова від каменя до зеліза, з розкопок М. Грушевського), находок з Звенигорода галицького (пов. Бібрка), дарована М. Мекелитою (памятки культури камяної, переходового часу й староруської культури), находок з Княжої гори (давній Канів) і її околиці, дарована Мик. Біляшевським (передісторичні кістяні

знаряддя, предмети староруської культури), а також поодинокі находки з ріжних місць.

Упорядковують ся — колекциї етноґрафічні (писанок, вишивок, виробів домашнього промислу, убрань давніх і сучасних і т. и.).

Тепер до всіх ш. Земляків України-Руси австрийської й закордонної удаємо ся з уклінним проханнєм — помогти нам в орґанізациї сього музея. Хоч Товариство не жалує своїх небогатих засобів на сю мету (так в буджеті сього року вставлено на музей 1.500 корон), але супроти ріжних иньших наукових і культурних потреб, на котрі мусить ложити свої гроші, ще більше числить на поміч і жертволюбність ш. Земляків. Просимо надсилати до нашого музею всякі потрібні для нього річи, а то —

а) старинности: предмети з розкопок і припадкових находок на українсько руській териториї (з можливо докладним означеннєм місця й обставин нахідки) — вироби з каменя, кости й бронзи, уламки шкляних наручників і намиста, хрестики й окраси, старосьвітські зелїзні приряди; особливо такі нахідки варто б збирати на місцях старо руських міст, як Перемишль, Теребовля, Галич і т. и.: народнї учителї, привчаючи дітей приносити такі нахідки в обмін на пера, крейцари і т. и., могли б збирати такі гарні колекциї, як д. Мекелити. Монети мають вартість тодї лише, коли звістне місце, де їх знайдено, і то старші, не дальше XV в.; пізнїйші мають цікавість тільки як творять систематичні колекциї. Місця нахідок старинних монет знати інтересно*), але самі монети мають меньше значіння.

б) давня посуда, інструменти, убрання, всякі вироби, особливо як є певна традиция чи взагалї певність, що се вироби свійські, руські; особливий інтерес мають давнїйші предмети руського домашнього промислу — різьби на дереві й металю, інкрустациї, килимки, вишивки й т. и.

в) давнї образи церковні, портрети, оправи з книжок витискані або різьблені.

г) старі друки руських друкарень.

д) старинні рукописи й документи.

е) автоґрафи українсько-руських письменників і діячів (особливо тих, яких нема ще між вичисленими вище автоґрафами нашого музею).

ж) образи (картини) й ґравюри новійших майстрів-Українцїв або на українсько-руські теми.

з) вишивки, писанки, вироби різьбарства, ткацтва й иньшого подібного артистичного промислу.

*) Тому про нахідки таких старших монет, хоч би поодиноких, просимо давати відомости до Записок або до Лїт.-наук. Вістника.

Збираннє иньших предметів народнього життя, спорядженнє манекенів з повним набором ноші, хатніх уряджень, моделів обійстя й народнього господарства — стоїть також в плянах музея, але переведеннє вимагає більших уміщень, якими тепер наш музей не розпоряджає ще.

При всяких предметах просимо означати, звідки вони походять, де і ким зроблені, при давнїйших предметах — кому належали і чи нема про їх походженнє якоїсь традиції.

Закордонних наших Земляків, до котрих, як і до тутешнїх, відзиваємо ся з проханнєм прийти своїми жертвами в поміч нашому музею, просимо посилати такі річи як документи, фотоґрафії, рисунки, образи звичайними посилками (рекомендованою бандеролею або пакунком — для меньших, зелїзницею для більших), иньші предмети, з огляду на можливі трудности на границї, лїпше передавати через людей. В такім разї просимо давати знати Товариству про пропоновані для музея предмети, а Товариство дасть вказівки, через кого їх передати або яким способом переслати.

У Львові, 1(14)/VI 1901. *М. Грушевський.*